

Christian Kreiß

A Mefisztó-elv a gazdaságban

© 2019 Christian Kreiß

© Borítókép: a United Archives engedélyével

Eredeti cím: Das Mephisto-Prinzip in unserer Wirtschaft

Fordítás: Marek István

A fordítást lektorálta: Nagy Tibor

A művet, beleértve annak részeit, szerzői jog védi. Bármiféle értékesítése a kiadó és a szerző hozzájárulása nélkül tilos. Ez különösen érvényes az elektronikus vagy egyéb sokszorosításra, fordításra, terjesztésre és nyilvános megjelentetésre.

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés 6
2. Mefisztó céljai 6
3. A mai közgazdaságtan fontos alapfeltevései 7
 - a. Telhetetlenség 8
 - b. A kamatos kamat jó, helyes és fontos 8
 - c. Bármely értékű tulajdon jó, helyes és fontos 11
 - d. Vállalatok nyereség-maximalizálása 12
 - e. A fogyasztók racionális, önérdeket követő haszonmaximalizálók (homo oeconomicus) 13
 - f. Együttműködés helyett verseny, egymással helyett egymás ellen 13
 - g. A piac láthatatlan keze mindent jóvá tesz 14
4. Az alapfeltevések hatása a gazdaságra és a társadalomra 18
 - a. A kamatos kamat jó, helyes és fontos 18
 - i. Kamatos kamat, környezetrombolás és rövid távú gondolkodás 18
 - ii. A WACC szerepe 19
 - iii. A kamat és az osztalék megkérdőjelezhető erkölcsi legitimálása 20
 - iv. A kamatos kamat gondolkodás erkölcsi hatásai 20
 - b. A kamatos kamat a korlátlan vagyon-felhalmozással kombinálva 21
 - i. Láthatatlan pénzmozgások: ki fizet kinek? 21
 1. Első példa: mindennapi kenyérünk 21
 2. Jövedelem ellenszolgáltatás nélkül 21
 3. A gazdagoknak fizetendő adó 23
 4. Második példa: ingatlanok 23
 5. Harmadik példa: nyereség és osztalék 24
 6. Negyedik példa: a kamatos kamat és a „József-fillér” története 25
 - ii. Hogyan leszünk gazdagok? 25
 - iii. A vállalkozói és a járadék-kapitalizmus összekeverése 26
 - iv. Egyenlőtlen eloszlás és hatalom-koncentráció 28
 - v. Buborékképződés és fölös kapacitások világszerte 29
 - vi. Rendszeresen ismétlődő túltermelési válságok 32
 - vii. A kamat és a vallások 34
 - c. A nyereség-maximalizálás következményei 35
 - i. Profit mint eredmény, nem mint cél 35
 - ii. A nyereség-maximalizálás diadalmenete 36
 - iii. Alapvető célkonfliktus 38
 - iv. Az ügyfelek becsapása, a fogyasztók átverése 38
 - v. A munkatársak nem emberek, hanem a termelési tényezők 40
 - vi. A kíméletlen és antiszociális emberek karrierje és felemelkedése 41
 - vii. Gyilkos verseny a vállalatok között 42
 - viii. Harc a beszállítók és a fogyasztók között 42
 - ix. Adómegettakarítási modellek, adóelkerülés és csalás a társadalommal szemben 42
 - x. A környezet szisztematikus pusztítása 43
 - xi. Egészség 44
 1. Gyógyszeripar 44

- 2. Vakcinagyártók 46
- 3. Élelmiszeripar 46
- 4. Túlsúly és elhízottság 47
- 5. Függőség és drog mint népbetegség 47
- 6. Népbetegségek 48
- xii. A nyereség maximalizálása és az igazság 49
 - 1. Megvásárolt tudomány: az igazság elferdítése kifinomult megvesztegetéssel 49
 - 2. Az „érték” és a „value” kifejezésekkel való visszaélés 50
 - 3. Reklám: a félrevezetés, az őszintétlenség és a hazugság tömeges jelenséggé válik 50
 - 4. Mi rejlik emögött? 51
- xiii. Összegzés 52
- d. A felesleges munka 53
 - i. A nagy ígélet: a szabadidő és a bőség eljövendő korszaka 53
 - ii. Nem produktív jövedelemszerző tevékenységek 55
 - iii. Tervezett elavulás 56
 - iv. Szükségtelen reklám 57
 - v. A munkahelyek legalább 50 százaléka bullshit-munkahely? 57
 - vi. Mi rejlik emögött? 58
- e. Trivialitás és belső üresség 60
- f. Zavart okozni 61
 - i. Az első torzítás: hamisítás nézettségi adatokkal vagy példányszámokkal 61
 - ii. A második torzítás: a hirdető cégek érdekeinek figyelembe vétele 62
 - iii. A harmadik torzítás: a tulajdonosok érdekeinek figyelembe vétele 62
 - iv. A negyedik torzítás: a hírügynökségek – ap, a reuters-thomson, afp – oligopóliuma 63
 - v. Torz tájékoztatás a Wikipédián 63
 - vi. Összegzés – a média pluralitása és objektivitása 65
 - vii. Mefisztó és az igazság 65
 - viii. Az elsődleges és másodlagos hatás elködösítése, a figyelem elterelése a lényegről 66
 - 1. Számítógépes játékok 66
 - 2. A sajtószabadság és a magántulajdonban levő média 69
 - 3. A konszernek véleménynyilvánítási szabadsága 70
- g. Nacionalizmus, ellenségeskedés és háborúk előmozdítása 71
 - i. Népek uszítása egymás ellen 71
 - ii. Mefisztó és az Euró 72
- h. A haszon maximalizálása, haszonelvűség és önzés 73
 - i. Világnézeti eltévelyedés 73
 - ii. Az elkerülhetetlen jólét felhasználása az emberek materializmusba és egoizmusba taszítására 74
 - iii. Materializmus és önzés 76
 - iv. Egoizmus, szűk körű érdekek és csoportszintű egoizmus 77
 - v. Végző stádiumú egoizmus 78

1. Mindenki háborúja mindenki ellen 78
2. „Állatibb legyen, mint állata” 79
 - Gyilkosság és erőszak a médiában 79
 - Pornográfia 80
5. Eszközök és utak 81
6. A gazdaságon túl 84
 - a. Iskolarendszer 84
 1. Fennálló állami iskolarendszerünk: hibás konstrukció 84
 2. "Szüntessétek meg az iskolát" 85
 3. Egy lehetséges megoldás: szabad, öngazgató iskolák 86
 - b. Felsőoktatás 87
 1. Képzés helyett kiképzés 87
 2. Lehetséges megoldás: szabad, öngazgató egyetemek 88
 - c. Szépség és esztétika 89
 1. Miért építünk ma ilyen ronda épületeket? 89
 2. Szépség és igazság 90
 3. Mi rejlik emögött? 90
 4. Felhívás a világ szépítésére 91
 - d. A gazdaságtudományok színterei mögött: harc a kereszténység megszüntetéséért 91
7. Egy emberséges gazdaság felé vezető utak 93
 - a. Mit tehetünk együtt? 94
 - i. Írjuk át a közgazdasági tankönyveket! 94
 1. A természet gazdagságáról és az ember szerénységéről 94
 2. A kis és nagy vagyon közötti nagy különbség 95
 3. A kamatos kamat veszélyes! 95
 4. A vállalatoknak ügyfélorientált módon kell működniük a nyereség maximalizálása helyett 95
 5. Nincs szükségünk a homo oeconomicus-ra 95
 6. A piac láthatatlan kezének mítosza 96
 7. A piac mindenható hatalmába vetett hit helyett integratív gazdasági etika 97
 8. Egymás ellen helyett egymással, verseny helyett együttműködés, önző gazdaság helyett a közjót szolgáló gazdaság 97
 9. Összegzés 97
 - ii. Politikai intézkedések 98
 - A közelgő súlyos pénzügyi és megtisztulási válság elhárítása 98
 - Egyszeri vagyonadó 98
 - Örökösödési adó 99
 - Adó a nem tulajdonos által használt földterületek és ingatlanok után 99
 - iii. Egyéb politikai intézkedések 99
 - Vállalati vagyon 99
 - Helyi pénz 100
 - Az iskola- és felsőoktatási rendszer reformja 100
 - Reklámok korlátozása és drágítása 100

- Az éves munkaidő csökkentése 101
 - Luxusadó 101
 - Az idegen tőke korlátozása 102
 - Menedzseri fizetések felső határa 102
 - Megvalósítás 102
- b. Mit tehet az egyén? 103
- i. A felesleges fogyasztás kerülése 103
 - ii. A tőke és a kamat felelős kezelése 103
 - iii. Felelősségteljes bánás az életidővel 103
8. Összegzés és összefoglalás 104
- a. Összegzés 104
 - b. Mefisztó feladata 105
9. Disztópia helyett kitekintés: milyen gyönyörű lehetne a világ!106
- a. A szabadidő és a bőség kora (The Age of Leisure and Abundance) 106
 - i. Heti 20 órás munkaidő a 40 óra helyett 107
 - ii. Megengedhetjük ezt magunknak egyáltalán ? Meg tudunk élni belőle? 107
 - iii. Hogyan töltsük el a sok új szabadidőt? 108
 - b. Kilátások 2050-re 109
 - i. Szakmai- és munkavilág 109
 1. Már vezet, vagy még mindig uralkodik? 109
 2. Munkába járás/közlekedés 110
 - ii. Lakhatás 110
 - iii. Egészség 111
 1. Táplálkozás 111
 2. Egészségügy 112
 - iv. Termékek 113
 1. Mennyiség és típus 113
 2. Élettartam 113
 3. Megosztás és újrahasznosítás 114
 - v. Energiaellátás és -fogyasztás 114
 - vi. Oktatás 115
 1. Iskolák 115
 2. Egyetemek 115
 - vii. Kultúra és társadalmi élet 116
 - viii. Politika 117
 - c. Záró megjegyzés 117

Bibliográfia 119

1. Bevezetés

Ha Goethe „Faust”-jának közismert alakja, Mefisztó alakíthatná gazdasági törvényeinket, mit tenne? Nos, Mefisztó célja elég egyértelmű. Egyszer azt mondja: *„Kifőztük kárhozott órák homályán, mint irtsuk ki az emberek faját”* (Faust II. rész, Sírbatétel). Tehát a lehető legnagyobb mértékben ártani akar az emberi fajnak.

Hogyan lehet ezt a legjobban megtenni? Ebből a nézőpontból vizsgálom meg az alábbiakban jelenlegi gazdasági rendszerünket. Tehát az advocatus diaboli (*ördög ügyvédje*) kérdéséről lesz szó: hogyan lehet a szabályokat, a törvényeket, a gazdasági rendet úgy alakítani, hogy azok ártsanak az embereknek? Eközben fontos, hogy az emberek ne lássák, hogy mi is történik valójában. Mert ki támogatna manapság nyíltan ártalmas, gonosz terveket? Tehát konkrétan hogy nézne ki egy ilyen mefisztói terv és hogy lehetne azt a gyakorlatba átültetni?

Nagyon hasznosnak tartom, ha e kérdés alapján átnézzük a társadalom szervezetét, miközben azt feltételezem, hogy léteznek olyan erők vagy erőfeszítések, amelyek ebbe az irányba hatnak. Az olvasó gyorsan észre fogja venni, hogy e megközelítés segítségével hogyan válhatnak érthetővé gazdasági életünk azon jelenségei, amelyekre korábban nehezen találtunk magyarázatot.

E kérdés megvizsgálására a következő eljárást alkalmazom. Először azt nézzük meg, hogy egy advocatus diabolinak milyen szándékai lehetnek, és ezeket konkrétan hogyan valósítaná meg. Az „advocatus diaboli”-t vagyis az „ördög ügyvédje”-t a római katolikus egyház szentté avatási eljárásban egy katolikus pap képviselte, akinek az illető személy minden bűnét fel kellett sorolnia az eljárás során. Az egyházi bíróság mérlegelte a vétkeket, és csak akkor adta beleegyezését a szentté avatáshoz, ha a vádak alaptalannak bizonyultak. Ennek ellentétje az „advocatus dei”, vagyis az „Isten ügyvédje”. Az egyháznak tehát nem az volt a célja, hogy a jelöltet megrágalmazza, hanem meg akart győződni arról, hogy az illető valóban méltó a szentté avatásra.

A továbbiakban először Mefisztó legfontosabb céljait ismertetem. Ezután megvizsgálom, milyen alapvető feltételezésekre épül a mai közgazdaságtan. Ezt követően bemutatom ezeknek a feltevéseknek a valós gazdasági életre és a társadalomra gyakorolt hatásait, valamint e hatások elérésének módjait és eszközeit. Ezentúl pillantást vetünk a gazdaságon kívüli társadalmi területekre. Végül megmutatom az emberséges, nem mefisztói gazdaságba vezető utat, és azt, hogyan is nézhet ki egy ilyen emberséges világ.

2. Mefisztó céljai

Mefisztó fő célja nem az emberek támogatása, hanem az, hogy ártsen. Például, ahelyett, hogy a francia forradalom ideáljaira – a szabadságra, az egyenlőségre, a testvériségre – törekedne, az ellenkezőjét teszi: a szabadság, az egyenlőség és testvériség megakadályozásán munkálkodik. Mefisztó másik célja az, hogy gátoljon minket a magas emberi ideálok, az igaz, a szép és a jó megvalósításában. Szerinte ideálok helyett azok ellenkezőire kell törekednünk: a hamisra, a csúfra, a gusztustalanra és a rosszra. Az önzés kulcsszerepet játszik ebben. Az önzőség kapzsisághoz, irigységhez, kegyetlenséghez és sok más káros tulajdonsághoz vezet. Minél inkább ösztönözi az embereket az önzésre, annál rosszabbak a társadalmi állapotok.

Mefisztó egyik legfontosabb célja tehát az önzés messzemenő támogatása, annak érdekében, hogy az emberek rossz útra térjenek, és gonoszságokat kövessenek el.

A Goethe által használt „Mefisztofelész” név, rövidítve „Mefisztó” a héber „mephir” (romboló, pusztító) és a „tophel” (hazug) kifejezésből ered. Tehát az önzés mellett a hazugság is különösen fontos szerepet játszik. Minél több hazugság és hamisság terjed, annál könnyebb a játék Mefisztó számára. Mert manapság aligha hajlandóak az emberek tudatosan és szándékosan rossz útra térni, vagy szándékosan gonoszt tenni.

Mefisztó ezért leginkább akkor éri el céljait, amikor tisztességtelen, hazug módon cselekszik, amikor a kifejezések jelentését elhomályosítja, hogy elvegye tőlünk a pontos tájékozódás lehetőségét. Mert miután a gondolkodás összezavarodott és rossz irányba mutat, a káros hatások önmaguktól jelentkeznek. Ahogy ma gondolkodunk, úgy fog a világ egy vagy több generáció múlva kinézni. Egy ház az építész terve alapján készül, egy híd vagy gép a mérnök terve alapján épül, a terápia a diagnózist követi. Ha a tervek, elemzések és diagnózisok helytelenek, akkor a társadalmi következmények is helytelenek és ártalmasak. Ezért Mefisztó legelső és legfontosabb módszere az, hogy az elméleteket, a gondolkodást ártalmas útra terelje.

A gazdasági élet szempontjából ez azt jelenti, hogy hamis és káros alapfeltevéseket vagy axiómákat kell bevezetni, amelyek viszont első pillantásra érthetőnek, jónak és ésszerűnek tűnnek. Ha ugyanis a közgazdászok elméletei rossz vagy káros alapfeltevésekre épülnek, akkor a káros társadalmi eredmények önmaguktól bekövetkeznek. Ezért ismertetem először a közgazdaságtan napjainkban elterjedt alapvető feltételezéseit.

3. A mai közgazdaságtan fontos alapfeltevései

„A közgazdászok elképzelései [...], akár helyesek, akár tévesek, nagyobb befolyással bírnak, mint általában gondoljuk. Valójában a világot nem igazán irányítja más. Azok a gyakorlatban tevékenykedő szakemberek, akik úgy gondolják, hogy nem állnak intellektuális befolyás alatt, általában valamilyen elhunyt közgazdász rabszolgái.”¹

John Maynard Keynes 1936

Gyakorlatilag minden elemzés, modell és megközelítés, amelyeket a mai közgazdaságtan használ, külön-külön vagy együttesen, a következő axiómák alapján készül:

- a. A javak korlátozottan állnak rendelkezésre, az emberek telhetetlenek
- b. A kamatos kamat jó, helyes és fontos
- c. Bármely mértékű tulajdon jó, helyes és fontos
- d. A vállalatoknak maximalizálniuk kell a nyereséget
- e. A fogyasztók ésszerűen maximalizálják saját hasznukat
- f. A konkurencia és a verseny jó
- g. A piac láthatatlan keze közjővé alakítja a piaci szereplők önző magatartását

¹ Keynes, John Maynard, *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Harbinger (New York) 1964. Első kiadás éve: 1936., 383. o.

a. Telhetetlenség

„A világ képes kielégíteni minden ember igényét, viszont a kapzsiságát nem.”

Mahatma Gandhi²

A közgazdászok világképe azt feltételezi, hogy a javak szűkösek és az emberek igényei végtelenek. Mankiw és Taylor népszerű közgazdasági tankönyve³ elején a következőt olvashatjuk: „A társadalomnak soha nem lesz elegendő erőforrása az áruk és szolgáltatások előállításához olyan mértékben, hogy tagjai minden kívánsága és igénye kielégíthető legyen.”⁴ A vezető német üzemgazdaságtan-könyvben, a „Wöhe”-ben a következő rövid idézet található: „Az emberi igények gyakorlatilag korlátlanok.”⁵

A tankönyvek bevezető oldalai különös jelentőséggel bírnak az ideológiai kérdéseket illetően, mivel ott határozzák meg, mely témákat érintenek, és melyeket nem. Ellentétben Mahatma Gandhival, a közgazdasági tankönyvek nem tesznek különbséget az igények és a kapzsiság, valamint a luxusfogyasztás vagy a kenyér vásárlása között. Minden egyformán jó és fontos. Így Mankiw/Taylor könyvében a következőt olvashatjuk: „A társadalomnak kell döntenie arról, ki eszik kaviárt és ki burgonyát, ki jár Porschéval és ki jár busszal.”⁶ Tehát nem az a kérdés, hogy létezik-e vagy sem, vagy milyen mértékben létezik a luxusfogyasztás, hanem csak az, hogyan bánunk vele. Az egyértelmű erkölcsi értékeléseket a szerzők már itt bevezetik a hátsó ajtón keresztül: a luxuscikkek vásárlása ugyanolyan legitim, mint az alapvető áruk vásárlása. A piacon megjelenő összes igényt figyelembe kell venni. Ezek fontos erkölcsi üzenetek a könyvek elején.

Azt a kérdést, hogy mennyi elég, gyakorlatilag soha senki nem teszi fel. Az a kérdés, hogy mekkora gazdasági növekedést tud a környezet elviselni, általában senkit nem érdekel, vagy ha igen, akkor ezt a témát a mainstream-gazdaság képviselői néhány bagatellizáló mondatban kipipálják. Ez alapvetően meghatározza az elemzés irányát. A kapzsiságot és a telhetetlenséget már a közgazdasági tankönyvek első mondataiban normálisnak mutatják be, nem kérdőjelezzik meg, és így teszik ezeket a jelenségeket erkölcsileg elfogadhatóvá. A szerénységet, a lemondást, az önkorlátozást, a régi vallási értékeket kezdettől fogva elutasítják. Köztudott, hogy Mefisztó nem szereti a vallási értékeket.

b. A kamatos kamat jó, helyes és fontos

Az egyik legszélesebb körben használt amerikai pénzügyi tankönyv elején olvasható: „Ma egy dollár többet ér, mint holnap [...]. Ez a finanszírozás első alapelve.”⁷ Valójában nemcsak a befektetési és finanszírozási ismereteket közvetítő összes tankönyv, hanem minden

² <http://www.zeit.de/2005/24/st-zukunftzwei>, Die Zeit, 2005.6.9.

³ Mankiw/Taylor 2016, a ix. oldalon a szerzők könyvükről a következőt írják: „A világ legfontosabb bevezető műve a közgazdaságtanba”.

⁴ Mankiw/Taylor, 1. o.

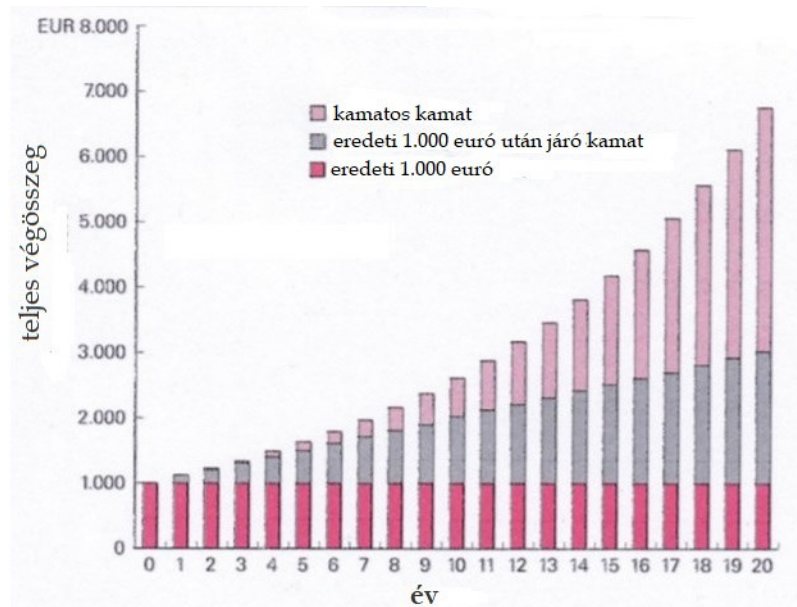
⁵ Wöhe 2016, 4. o.

⁶ Mankiw/Taylor, 1. o.

⁷ Brealey/Myers 7.th edition 2003, 14. o.: „A dollar today is worth more than a dollar tomorrow This is the first basic principle of finance.”

közgazdasági tankönyv hallgatólagosan vagy explicit módon a kamatos kamat elvén alapul. „A kamatos kamat jó, helyes és fontos” – ez a mai gazdaság egyik legfontosabb feltételezése, amelyet senki nem kérdőjelez meg.

A „Grundlagen der Finanzwirtschaft” (A pénzügyi gazdaság alapjai) című tankönyvben a két amerikai közgazdász, Jonathan Berk és Peter de Marzo leírja, hogy ha 1000 eurót 10 százalékos kamattal befektetünk, akkor 20 év után a kamatos kamatnak köszönhetően 6727 euró áll a rendelkezésünkre. Majdnem hétszeresére növekszik a befektetett tőke.⁸

A grafikon 20 év után nem folytatódik. Ez nem véletlen. Az elitegyetem, a Stanford két professzora ugyan rámutat arra, hogy a kamatos kamat okozta exponenciális növekedés következményei hosszabb futamidő esetén „nagyon drámaiak” lehetnek: ha a vizsgált időszakot 75 évre növeljük, akkor az eredeti 1000 euróból 1,27 millió euró lesz, amely összeg több mint az ezerszerese az eredetileg befektetett pénzmennyiségnek.⁹ De ha 75 év helyett 500 évet veszünk figyelembe, ami körülbelül megfelel a Martin Luther tézisei óta eltelt időszaknak, tehát ha feltételezzük, hogy Martin Luther akkoriban 1000 eurót lekötött évi 10 százalékos kamattal, befektetéséből mára kb. 496 984 196 731 247 000 000 000 euró lenne, ami a 2019. évi globális gazdasági össztermék kb. 6000 milliárdszorosa. Tehát Luther ma élő utódai a világ teljes gazdasági teljesítményének 6000 milliárdszorosára lennének jogosultak.

Egy másik példa: 2012-ben egy adóslévlre bukkantak Mittenwaldéban. Ez a kisváros kb. 30 kilométerre van Berlinton. A levél azt bizonyítja, hogy 1562. május 28-án Mittenwalde 400 gulden kölcsönt adott Berlin városának 6 százalékos kamatra. Berlin valószínűleg soha nem fizette vissza az adósságát¹⁰. Feltételezve, hogy egy gulden egy mai eurónak felel meg (ami nem igaz: abban az időben egy arany guldennek összehasonlíthatatlanul nagyobb vásárlóereje volt, mint ma egy eurónak), ma ennek az adóslévlnek 6 617 318 484 100 730 euró, vagyis 6 617

⁸ Berk/DeMarzo 2016, 115. o.

⁹ Berk/DeMarzo 2016, 116. o.

¹⁰ lásd Süddeutsche Zeitung, 2012.07.20. <https://www.sueddeutsche.de/wirtschaft/schuldenposse-zwischen-mittenwalde-und-berlin-ein-witzder-sich-nicht-auszahlt-1.1417651>

trillió euró lenne az értéke. Ez ma már több mint a kétezerszerese Németország teljes gazdasági teljesítménynek. Tehát Berlin önkormányzata soha nem lesz képes kifizetni ezt az összeget. Ez a számítás jól szemlélteti, hogy a legtöbb közgazdász a kamatos kamatra fektetett hite hosszabb időt nézve mennyire abszurd. Ez olyan hit, amely nagyon távol áll a valóságtól.

A számítások megmutatják, hogy hosszú távon mennyire abszurd a 6 vagy 10 százalékos kamattal számoló, és a legtöbb mai tankönyv alapjául szolgáló kamatoskamatra-számítás. Ennek ellenére az összes pénzügyi és befektetési tankönyv ilyen exponenciális növekedést tartalmazó számításokra épül. A számsorok általában egy-két évtized után nem folytatódnak. A szerzők gondolkodása itt leáll. Ha logikusan és következetesen tovább gondolkodnának, könnyen észrevehetnék, hogy az ilyen számítások az abszurditásba vezetnek. A kérdés az, hogy a feltevés abszurditásának ellenére miért épül gyakorlatilag az összes közgazdasági tankönyv a kamatos kamatra és az exponenciális növekedésre? Miért nem gondolják végig a közgazdászok az elméleteket?

A természetben nincs végtelen exponenciális növekedés. A biológiai növekedési folyamatok a korai fázisokban általában exponenciálisan alakulnak, majd a növekedés harmonikusan stagnálássá alakul át. Például a fák vagy virágok csírái kezdetben ugrásszerűen, exponenciálisan növekednek, de ahogy a mondás is tartja, a fák nem nőnek az égig, hanem egy bizonyos ponton megállítják növekedésüket. Az állatok és az emberek szintén exponenciálisan növekednek a kezdeti szakaszban, majd itt is harmonikusan megáll a növekedés. Ha a biológiai növekedés nem természetes vagy harmonikus módon áll le, akkor betegség vagy a halál állítja meg.

Így növekednek exponenciálisan a baktériumok és vírusok a testben a betegség megjelenése előtt. Amikor elérték egy bizonyos tömeget, az addig korlátlan növekedési folyamattal, rejtetten felkészülő betegség nyíltan kitör. Hasonlóan látja a dolgot Alexander Dibelius orvos és a Goldman Sachs németországi cégének korábbi vezetője: „Egy baktériumtenyésztés csak egy ideig tud exponenciálisan növekedni, ám a tápanyag egyszer csak már nem elegendő, és ekkor összeomlik.”¹¹ A befektetési bankár azonban érthető módon inkább arra összpontosít, hogy miként lehet a táptalajt a lehető leghosszabb ideig használni, és hogyan lehet utána új táptalajra váltani és a játékot előlről kezdeni.

Hasonló a helyzet a rák esetén, amely jóval a betegség nyílt kitörése előtt korlátlan növekedéssel készülődik a háttérben. Végstádiumú rák esetén az orvosok kétségbeesetten gátolni próbálják a növekedést műtéttel, sugárzással vagy mérgek bevitelével. Ekkor azonban általában már késő. A korlátlan, exponenciális növekedési folyamatok nemcsak a biológiában, hanem a gazdasági szervezetekben is rákszerű burjánzásokat hoznak létre, amelyek drasztikus gazdasági tisztítási folyamatokra vezetnek. Ezzel a következő fejezetben foglalkozom.

Mefisztó minden bizonnyal örömet leli a korlátlan kamatra, a kamatos kamatra, mivel gyakorlatilag az összes világvallás mindig is megtiltotta a kamatszedést. Így például Martin Luther is 1540-ben a lelkészekhez intézett intelmében azt javasolta, hogy prédikáljanak az uzsora ellen: „...”.¹²

¹¹ idézi Berger 2009, 13. o.

¹² Luther WA 51, 369. o.

c. Bármely mértékű tulajdon jó, helyes és fontos

A mai közgazdaságtan harmadik kulcsfontosságú alapfeltevése az, hogy a korlátlan magántulajdon jó, helyes és fontos, amelyet mindenképpen meg kell védeni. A már fent említett népszerű gazdasági tankönyv kijelenti, hogy a piacok „csak akkor működnek megfelelően, ha a tulajdonjogok érvényesülnek.”¹³ Ennek az a feltétele, hogy a tulajdonjogok pontosan meg vannak határozva.¹⁴ A korlátlan vagyonszerzésnek ez az axiómája a tulajdoni rend (property rights-elmélet) központi eleme.

A közgazdászok normális esetben nem tesznek különbséget aszerint, hogy mekkora vagyonról van szó. Nem számít, hogy egy fogkeféről vagy egy 10 milliárd dolláros részvénycsomagról van-e szó: a tulajdonjog fontos, amelynek a mértéktől függetlenül érvényesülnie kell, különben a piacok nem működnek. Az általánosan elfogadott gazdasági elméletek általában nem tesznek különbséget abban sem, hogy a tulajdonos személyesen kapcsolódik-e a tulajdonhoz, aktívan dolgozik-e azzal, vagy hogy az passzív módon anonim jövedelmet termel-e. A tulajdon az tulajdon, és védeni kell.

Pedig nagy különbség, a tulajdonos személyesen kötődik-e a tulajdonához, aktívan dolgozik vele, vagy pedig a tulajdon anonim módon biztosítja-e a passzív tulajdonos jövedelmét. Egy közép vállalat tulajdonos-ügyvezetője teljesen más módon viszonyul alkalmazottaihoz és termékeihez, mint egy tőzsdén jegyzett, profitorientált cég igazgatósági tagja. Az a gazda, aki saját földjét és saját gépeit használja, teljesen más módon kapcsolódik a talajhoz, az embereihez és az állatokhoz, mint egy befektető, aki egy mezőgazdasági befektetési alapba történt nagybefektetésből húz milliókat, gyakran anélkül, hogy tudná, mely földeket vették meg a befektetett pénzből. Társadalmi szinten messze nem ugyanaz, ha egy orvos a saját speciális eszközeivel, egy iparos a saját szerszámaival dolgozik, vagy ha egy nagybefektető milliókhoz jut tőkebefektetéseiből, gyakran anélkül, hogy tudná, hogy hol használják fel a tőkét, és honnan származik az így elért jövedelem.¹⁵

A közgazdaságtan ebben nem tesz különbséget. A tőke az tőke, a tulajdon az tulajdon, a felszerelés az felszerelés, a szerszám az szerszám, mennyiségtől és származástól függetlenül mindez egyformán fontos és védendő. Minden tulajdonjogot megkülönböztetés nélkül érvényesíteni kell. A korlátlanul magas vagyon sem jelent problémát. Nem számít, hogy valakinek 10 ezer, 1 milliárd vagy 100 milliárd eurója van, ez teljesen rendben van és jó. Ez a megkülönböztetést nem alkalmazó általánosítás veszélyes gondolati hiba, amelynek súlyos gazdasági és társadalmi következményei vannak, amelyeket az alábbiakban be fogok mutatni. Mefisztó dörzsöli a kezét: a végtelen kapzsiságnak és vagyonszerzésnek semmi nem szab határt. A közgazdászok folyamatosan azt prédikálják, hogy „a több az jobb”. Az Újszövetség olyan tanításai, mint „Ne gyűjtsetek magatoknak kincseket a földön” vagy „Add el, amid van, oszd szét a szegények közt”, és amelyek Mefisztó számára elviselhetetlenek, nem szerepelnek a közgazdaságtan gondolkodásában.

¹³ Mankiw/Taylor 2016, 8. o.

¹⁴ Például a fontos Coase-teorámban

¹⁵ A profi befektetők által kezelt vagyon értéke 2015-ben világszerte 168 000 milliárd dollár volt, ami a világ gazdasági össztermékének több mint kétszerese. E vagyonok tulajdonosai gyakran nem ismerik azokat az eszközöket, amelyekbe a pénzt befektették. BCG 2015

d. Vállalatok nyereség-maximalizálása

Az üzemgazdaságban azt tanítják, hogy a vállalatok fő célja a nyereség-maximalizálás. Legkésőbb a bevezető hét után az üzemgazdaságtan hallgatói rájönnek: „A nyereség maximalizálása a legfontosabb cél a földön.”¹⁶ Gyakorlatilag a közgazdaságtanról szóló összes tankönyv azt feltételezi, hogy a vállalatok nemcsak képesek, hanem kötelesek is maximalizálni a profitot. Tehát nem csak az elemzés céljából feltételezik, hogy a vállalatok úgy viselkednek, mintha a profitot maximalizálnák, hanem ezt a célt kifejezetten támogatják. Ez azt jelenti, hogy a gazdaságtudományok nem csupán elemző, leíró vagy magyarázó alapokon nyugszanak, hanem etikai alapokon. Azt tanítják, hogy mit kell tenni. Ezzel az etika területére lépünk.

A legelterjedtebb, körülbelül 1,5 millió példányban eladott német üzemgazdasági tankönyvben¹⁷, a „Wöhe”-ben, a következőt olvashatjuk: „A hagyományos üzemgazdaságtan számára a hosszú távú nyereség-maximalizálás elve a legfontosabb formális cél, amelyre az üzleti döntések épülnek. (...) A nyereségre való törekvés a vállalkozói tevékenység hajtóereje.”¹⁸ Az ok, amiért ez teljesen legitim, a következő: „A piacgazdaságban zajló versenyben a nyereség a kiváló teljesítményért járó jutalom.”¹⁹ Ezért a nagy nyereség elérése kiváló dolog.

Itt a következő mottó érvényesül: a nyereség mértéke korlátlan, minél nagyobb a nyereség, annál jobb. A nyereség maximalizálásának elve alapvető igazságként és természetesen központi feltevésként gyakorlatilag az összes üzemgazdaság-tankönyvben megjelenik.²⁰ A közgazdaságtan-tankönyvek is azt feltételezik, hogy a vállalatoknak maximalizálniuk kell nyereségüket.²¹ A közgazdászok céhe teljes egészében csatlakozott Milton Friedman hittételéhez: „A vállalatok társadalmi felelőssége a nyereség növelése”.²²

Martin Luther már 1524-ben jól összefoglalta a nyereség-maximalizálás hittételét és annak hatásait: „Először is a kereskedőknek van egy közös szabályuk, ez a fő mottójuk és pénzügyeik alapja: olyan drágán adom az árumat, ahogy csak tudom. Azt gondolják, hogy ez jogukban áll. De ez teret ad a kapzsiságnak, és szélesre tárja a pokol összes ajtaját és ablakát. Ez mi mást jelenthet, mint: nem érdekel felebarátom, ha nyereségre tehetek szert, és mohóságomat csillapíthatom; miért érdekelne engem az, ha felebarátom tízszeres kárt szenved?”²³

Azt, hogy a nyereség-maximalizálás axiómájának milyen végzetes, az embert megvető és társadalmat károsító hatásai vannak, a következőkben ismertetem.²⁴

¹⁶ Siebenbrock 2013, 17. o.

¹⁷ A Wöhe-portálon olvashatjuk: „A több mint 1,5 millió példányban értékesített 'Wöhe' az üzemgazdaságtan vezető alpműve.” /2018.01.05.

¹⁸ Wöhe 2016, 34. és 37. o., kiemelések az eredeti szövegben

¹⁹ Wöhe 2016, 37. o., kiemelések az eredeti szövegben

²⁰ Brealey/Myers, 22. o.: „Maximizing profits”

²¹ Ez a gondolat gyakorlatilag minden közgazdasági tankönyvben megtalálható, lásd Mankiw 2016, 205. o.: „A közgazdászok elemzéseiket arra a feltételezésre alapozzák, hogy egy társaság célja a profit maximalizálása” vagy Arnold 2016, 61. o.

²² Friedman 1970: „There is one and only one social responsibility of business – to use its resources and engage in activities designed to increase its profits so long as it stays within the rules of the game, which is to say, engages in open and free competition without deception or fraud.”

²³ Martin Luther: Von Kaufshandlung und Wucher [A kalmárkodásról és az uzsoráról] 1524, WA 15

²⁴ Részletesen: Kreiß/Siebenbrock 2019

e. A fogyasztók racionális, önérdeket követő haszonmaximalizálók (homo oeconomicus)

A gazdaságtudományok központi alapfeltevései a fogyasztók magatartása szempontjából a következők: „A fogyasztók [...] racionálisak, [...] inkább többet, mint kevesebbet fogyasztanak, [...] a haszon maximalizálására törekszenek, [...] saját érdekeik vezérik őket, és nem veszik figyelembe mások hasznát”.²⁵

Ezek a feltevések erősen az utilitarista világnézetre épülnek. A tankönyvek feltételezik, hogy a fogyasztók igényei végtelenek, vagyis korlátlanok, és ezért ténylegesen kielégíthetetlenek – lásd a telhetetlenség fenti feltételezését. Tehát itt is létezik – többnyire implicit módon – az a meg nem kérdőjelezett feltevés, hogy a dolgok korlátlan felhalmozása jó és helyes, és a szolgáltatások maximális igénybevétele normális. A közgazdaságtan a háztartás-elmélet keretében csökkenő határhasznot feltételez, vagyis azt, hogy adott termék mennyiségének növekedésével a haszon csökken. De mivel az áruk és szolgáltatások összmenyisége gyakorlatilag korlátlan, és a fogyasztók igényei végtelenek, a gazdasági tankönyvek üzenete végül: a fogyasztók telhetetlenek, ezért korlátlan gazdasági növekedést és a dolgok korlátlan felhalmozódását akarják. És a piacgazdaság azért van, hogy a lehető legjobban kielégítse ezeket a korlátlan igényeket.

Martin Luther helyesen írja le e gondolkodásmód mögött álló szellemet: „Vannak olyanok, akik azt hiszik, hogy Isten a számukra van, és mindenből elegendő, ha van pénz és vagyon, és oly mereven és biztosan büszkék arra, hogy senkit nem tisztelnek ...”²⁶

f. Együttműködés helyett verseny, egymással helyett egymás ellen

A közgazdasági tankönyvek általában azt feltételezik, hogy a piacokon verseny és konkurencia uralkodik, és hogy ez jó dolog. E világkép implicit módon arra a gondolatra épül, hogy a legjobbak túlélnek, hogy az erősek és a sikeresek érvényesülnek és, ennek így is kell lennie (*survival of the fittest*). Ez nemcsak a javak piacán, hanem az emberek piacán is érvényes: beszélnek például a tehetséges emberekért mint munkaerőért folytatott csatáról (*battle for talents*). Az, hogy egy gazdaság a konkurencia helyett az együttműködésre, a verseny és az egymás elleni harc helyett az együttélésre és egymásra odafigyelésre is épülhet, a tankönyvekben általában fel sem merül. Ez nem kérdés a közgazdászok számára. A szövetkezeteket és az alapítványokat ritkán említik, ha mégis, akkor is inkább különlegességként és ritka kivételként. Ha együttműködésről beszélnek, akkor a kartelleket vagy monopóliumokat említik, amelyek kialakulása – és ez jogos – helytelennek és megakadályozandónak tekintendő. Mefisztó nem az együttműködés és a béke barátja, és a háború ellen sincs semmi kifogása, a lényeg az, hogy – akármiről legyen is szó -valamilyen haszon keletkezzen belőle. A Faust második részében olvashatjuk: „FAUST: Háború lesz! Ettől

²⁵ Mankiw 2016, 136. o.: Wöhe 41. o.: „A gazdaságtudományok az emberi cselekedeteket az áruk szűkössége és a haszon maximalizálása szempontjából vizsgálják.” A fogyasztók racionalitását Mankiw később (171. o.) a viselkedésgazdaságtan felismerései alapján „korlátozott racionalitásra” relativizálja. De ezáltal csak bebetonozza a racionalitást mint alapgondolatot.

²⁶ Martin Luther: Großer Katechismus [Nagy katekizmus] WA 301

nem várok sok jót. MEFISZTÓ: Béke vagy háború: a lényeg az ma, Az embernek legyen belőle haszna.”

g. A piac láthatatlan keze mindent jóvá tesz

„Az ördög egoista lény s másnak, csak úgy Isten nevében, tudjuk, nem használ, nem segít.”

(Faust I. rész, Dolgozószoba)

A közgazdászoknak az előzőekben felsorolt hat alapfeltevése mind egyetlen közös nevezőre hozható. Ez az önzés. A telhetetlenség, a vagyon korlátlan felhalmozása, a korlátlan kamatfelhalmozás, a maximális profitszerzés, a maximális önérdék, az egymás ellen egymással helyett: mindegyik egyetlen átfogó célt szolgál: a korlátlan önzést. Nos – a közgazdászok minden ellenkező erőfeszítése ellenére – az emberek nagy részében még manapság is felmerül a gyanú, amikor a gátlástalan önzést el kell fogadni. Sok ember intuitív módon tiltakozik az ellen a gondolat ellen, hogy az önzés egyszerűen jó. A közgazdasági elméleteknek ezért ma még trükkre van szükségük ahhoz, hogy a maguk oldalára állítsák az embereket. Az önzés legitimálásának nagy tétele tehát: a piac láthatatlan keze minden önzést altruizmussá változtat, még akkor is, ha ezt az emberek egyáltalán nem akarják, nem tudnak róla és nem is áll szándékukban. A gonoszt a láthatatlan kéz jóvá alakítja. Tehát a gonosz igenis hasznos. Ez legitimálja a gonoszt, így a közgazdászok nyugodtan propagálhatják.

„Az erő része [vagyok], mely örökké rosszra tör, s örökké jót mivel” – mondja Mefisztó, hogy jellemezze magát (Faust I. rész, Dolgozószoba). Tehát pontosan ugyanazt állítja magáról, amit a közgazdászok mondanak. De tisztában kell lenni a kontextussal. Goethe azért adja Mefisztó szájába e szavakat, hogy az Faust előtt jó fényben tüntesse fel magát. Ez tehát nem azt jelenti, hogy Mefisztó ezen a ponton igazat mond. Éppen ellenkezőleg. Mefisztó, a hazug szellem, azon munkálkodik, hogy behízelegje magát Faust szívébe. A gonosz hatalma természetesen nem a jót hozza el, hanem éppen az ellenkezőjét. Goethe pontosan ezt mutatja meg látványosan a Faustban.

Mankiw és Taylor vezető közgazdasági tankönyvében a következőt olvashatjuk a gonosz jóvá történő varázslatos átváltozásáról: „És mégis, a piacgazdaságok a decentralizált döntéshozatal és az **önérdék** által irányított döntéshozók ellenére rendkívül sikeresnek bizonyultak a nemzetgazdaságok megszervezésében és ugyanakkor a **szociális jólét támogatásában.**”²⁷ Mankiw és Taylor idézi Adam Smith (1776) híres gondolatát, amelyet szinte minden közgazdaságtan-tankönyv mantraként használ az önzés legitimálására: „Nem a hentes, sörfőző vagy pék jóindulatától várjuk ebédünket, hanem attól, hogy a saját érdekeikre vannak tekintettel. [...] Általában sem nem az a céljuk, hogy támogassák a közjót, sem nem is tudják, mennyire támogatják azt. [...] Csak a **saját nyereségüket tartják szem előtt** (...), és eközben,

²⁷ Mankiw/Taylor 2016, 8. o., saját kiemelés. A közgazdaságtan-tankönyvek abszurd módon még a műszaki fejlődést is a nyereség maximalizálására vezetik vissza. Arnoldnál (2016) az 51. oldalon olvashatjuk: „A műszaki fejlődés a profitlelő vállalatok célzott K+F-projektjeinek eredménye.

mint sok más esetben is, egy **láthatatlan kéz** irányítja őket, hogy egy olyan célért dolgozzanak, amelyet semmiképp sem ők maguk tűztek ki maguknak.”²⁸

Még jól emlékszem, mennyire megkönnyebbült és boldog voltam, amikor 19 éves koromban Adam Smith *A nemzetek gazdagsága* c. könyvében olvastam, hogy nem a hentes, pék vagy sörfőző altruizmusától függ, hogy élelmet kapunk, hanem az önös érdeküktől.²⁹ Abban az időben arra gondoltam: végre valaki, aki őszinte, aki nem akarja folyamatosan jobbá tenni az embereket, aki olyannak veszi az embereket, amilyenek, minden önzésükkel, amely egyszerűen van és az ember jellemzője.

Adam Smith e megfigyeléséből illetve felismeréséből levezethető lett volna: az emberben vannak jó és rossz tulajdonságok, altruizmus és egoizmus. Tekintettel az akkoriban érvényben lévő szigorú erkölcsi szabályokra, törvényekre és néha drasztikus büntetésekre, a gazdaság látszólag az ember árnyoldala, önzése ellenére is működik. Az emberek árnyoldalát a fennálló etikai és erkölcsi elképzelések és a törvények – úgy tűnik – megfelelően ellenőrzés alatt tudják tartani.

A gazdasági tevékenység erkölcsi beágyazottságát azonban az idők során – kezdve Adam Smith-szel – egyre inkább figyelmen kívül hagyták, például a jó kereskedő vagy a jó kézműves etikáját, aki természetesen betartotta a céh szabályait. De hát hogyan is működhetne a hatékony, szabad vásárlás a péknél, hentesnél és sörfőzőnél, ha mind csaló, az eladó is, a vevő is? Hogyan működhetne egy szabad, hatékony, a nagyfokú munkamegosztáson alapuló gazdaság, ha mindenhol csalás, zsarolás, fenyegetés, fegyveres erőszak, gyilkosság és bűnözés uralkodik? A sötét hálózat (dark net) és a bitcoin aligha lesz képes virágzó, munkamegosztásra épülő gazdaságot szervezni.

Ehelyett Smith írásaiból azt a következtetést vonták le, hogy a gazdaság az ember árnyoldala miatt, önzése miatt, csakis az önzése miatt működik. Ez a következtetés szerintem nagyon nagy tévedés. Adam Smith kijelentéseit a közgazdászok az évek során egyre inkább arra használták fel, hogy azokkal visszaélve támogassák és előmozdítsák az önzést, ahogyan az a mai közgazdaságtanban is történik. Azt a kardinális hibát követtük el, hogy helyesnek fogadtunk el valami bűnt. A mai napig hatalmas tévedésben élünk, miszerint a gazdasági rendszer az önzés bűne miatt és nem az önzés ellenére működik. Ez a logikai bukfcenc teljes mértékben tévútra vezette a modern közgazdaságtant. Mert nagyon nem ugyanaz, ha azt mondjuk, hogy a rendszer azért működik, mert az emberek önzőek, vagy annak ellenére.

A láthatatlan kéz kifejezést Adam Smith már több mint egy évtizeddel korábban, az 1759-ben megjelent *Az erkölcsi érzelmek elmélete* c. morálfilozófiai könyvében (The Theory of Moral Sentiments) bevezette. Abban azt mondja, hogy a gazdag földesúrnak nincs nagyobb gyomra, mint a szegény zsellérnek. Ezért a „természetes önzőség és kapzsiság” ellenére szét kell

²⁸ Mankiw, Taylor 2016, 9. o., saját kiemelés. A népszerű német üzemgazdasági tankönyv, a Wöhe 2016 a 3. oldalon hasonlóan érvel: „A piactudasági verseny **Adam Smith** által felfedezett **láthatatlan keze** biztosítja az **érdekelte felek érdekeinek lehető legjobb teljesülését**.”²⁸ „A szolgáltatók nyereségorientált törekvései a **piactudasági versennyel párosítva** eredményesen, azaz a keresleti igényeknek megfelelően és költség szempontból optimálisan elégítik ki a piac igényeit. Adam Smith lett a piactudaság szellemi atyja [...]. Ő beszélt a „**láthatatlan kézzel**”, amely arra készíti az egyes szolgáltatót, hogy olyan célt kövessen, amely nem egyezik az ő (profitorientált) szándékával.” Kiemelés az eredeti szövegben.

²⁹ Eredeti szöveg (19. o.): „It is not from the benevolence of the butcher, the brewer, or the baker that we expect our dinner, but from their regard to their own interest. We address ourselves, not to their humanity, but to their self-love, and never talk to them of our own necessities, but of their advantages” <https://eet.pixel-online.org/files/etranslation/original/The%20Wealth%20of%20Nations.pdf>

osztania a szegények között a fennmaradó részt, amelyet nem tud megenni, akár akarja, akár nem, mivel a gazdagok „alig fogyasztanak többet”, mint a szegények.³⁰ Egy láthatatlan kéz által vezetve, a gazdagok tehát szándékuk nélkül és tudtuk nélkül, körülbelül úgy osztják meg az élethez szükséges dolgokat, „mintha a föld egyenlően oszlana meg a lakosság között”³¹. A valódi boldogság szempontjából a szegények ezért nincsenek semmiképpen rosszabb helyzetben azokhoz képest, akik látszólag magasan fölöttük vannak.

Ma felmerül bennem a kérdés: tulajdonképpen milyen világban élt Adam Smith, az örök agglégény és „szórakozott professzor”? Nem volt tudomása az akkoriban gyakori és tragikus kisajátításokról, amikor a földbirtokosok a paraszti gazdaságokat kisajátították a nyereségük növelése érdekében? Nem volt tudomása az éhínségekről, a kitelepítésekről? Nem tudta, hogy egész faluközösségeket arra kényszerítettek, hogy Ausztráliába és Észak-Amerikába emigráljanak? Mark Twain *Koldus és királyfi*-ja lenyűgözően ábrázolja a XVI. századi Londonban uralkodó körülményeket. Adam Smith nem akarta ezt látni, vagy valóban nem látta? Milyen szépre képes kiszínezni az ember ideológiákkal a világot?

A két vezető közgazdász, Mankiw és Taylor elméletük erkölcsöt tematizáló, kulcsfontosságú szakaszában pontosan Adam Smith ezen teljesen a világtól idegen, az embert egyenesen megvető, irreális alapelveire hivatkozik. A „Grundzüge der Volkswirtschaftslehre” (*A közgazdaságtan alapjai*) című könyvükkel épp azt szeretnék „világossá tenni, hogy a láthatatlan kéz miként fejt ki varázslatát”³² és így akarják erkölcsileg legitimálni az önző piaci magatartást. Ezen a kulcsfontosságú helyen a két racionális közgazdász tehát nemcsak a láthatatlant, hanem a varázslatot is említi. Hasonló megállapítások találhatók a legtöbb közgazdasági tankönyvben, és még ha néhány tankönyv nem is fejt ki ezt az állítást szó szerint, kijelenthető, hogy a mai közgazdaságtan elméletei teljes mértékben erre az egoizmust legitimáló, a világtól idegen feltevésre épülnek. A közgazdászok gondolkodása teljes mértékben egy olyan, szigorúan erkölcsi dogmára épül, amely az irrealitásban, vakságban és a józan ész hiányában alig múlhat felül.

Ezzel összhangban az újabb gazdaság legfontosabb alapítója, a Nobel-díjas Milton Friedman a menedzserek jó, szociális magatartását teljes mértékben elutasítja. Szerinte a szociális lelkiismeretet követő, a tartós munkanélkülieknek foglalkoztatást teremtő, a diszkriminációt csökkentő, környezetszennyezést elkerülő vezetők visszaélnak hatalmukkal, képmutatók, akik más emberek pénzét pazarolják, csalók, figyelmen kívül hagyják a demokráciát és aláássák a szabad társadalom alapjait.³³ Röviden: azok a menedzserek, akik jót tesznek, rosszak. Milton Friedman gondolatai ma is teljes mértékben irányadóak a közgazdaságtanban.

Tehát: azok, akik szociális, felelősségteljes és jó dolgokat akarnak, gonosz vagy rossz dolgokat teremtenek, és azok a piaci szereplők, akik csak önző célokat követnek, éppen ezáltal a szociális jólétet támogatják, pedig nem is ezt akarták. Ez a kulcsfontosságú gondolat valóban

³⁰ Smith 1759, 165. o.: „The capacity of his stomach bears no proportion to the immensity of his desires, and will receive no more than that of the meanest peasant. The rest he is obliged to distribute”.

https://www.ibiblio.org/ml/libri/s/SmithA_MoralSentiments_p.pdf

³¹ Smith 1759, 165. o., szó szerint: „They are led by an invisible hand make nearly the same distribution of the necessities of life, which would have been made, had the earth been divided into equal portions among all its inhabitants, and thus, without intending it, without knowing it, advance the interest of the society”.

³² Mankiw, Taylor 2016. 9. o.

³³ lásd Friedman 1970. Amikor társadalmilag felelősségteljes módon viselkedő vezetőkről beszél, ezeket említi: „hypocritical window-dressing because it harms the foundation of a free society”, csalás, „nonsense (that) ... does clearly harm the foundations of a free society”, és skizofrénia: „I have been impressed time and again by the schizophrenic character of many businessmen”, sőt „suicidal impulse”, öngyilkos impulzus.

a mefisztói elferdítés művészetének nagyszerű példája. Ez minden egoizmust altruizmussá alakít. Legitimálja a gazdasági élet minden önzését. Lehetővé teszi, hogy nyugodt lelkiismerettel hirdessék az önzés igéjét. Ha következetesen végigvisszük e mefisztói gondolatot, szükségszerű következménye a következő: nemcsak hogy *szabad*, hanem egyenesen *muszáj* dicsérni és terjeszteni az egoizmust.

A legnépszerűbb német üzleti etikai könyv következetesen és pontosan erre a következtetésre jut. A 2018-ban megjelent „Wirtschaftsethik” (Gazdaságetika) című könyv két szerzője, Lütge és Uhl könyvükben, így zengnek dicshimnusz az önzéshez:

„Az önérdek – a megfelelő keretek között – bizonyos értelemben „a felebaráti szeretet modern formájának” tekinthető [...]. Tehát a jó, altruista viselkedés és a rossz önzés közötti hagyományos ellentét már nem létezik.”³⁴

Érdekes pontosan kitérni ezekre a kijelentésekre. Az *önérdek a felebaráti szeretet modern formája*. A „felebaráti szeretet” szó utalás az Újszövetségre. A szerzők ezáltal azt mondják: **Jézus ma az önszeretetet hirdetné.** Ezzel elérkeztünk a dolog morális magvához. Az Újszövetség egyik kulcsfontosságú kijelentése az ellenkezőjére fordult. A kereszténység épp az ellenkezőjévé vált. De ez nem csak a kereszténységre vonatkozik. Gyakorlatilag az összes vallás, különösen a buddhizmus és az iszlám, a zsidó vallás vagy a sámánizmus is az egoizmus legyőzésére törekszik. A modern közgazdaságtan alapvető tételei tehát nem csupán vallásellenesek, hanem a vallásrombolók is. Mert ha a vallások fő erényei megsemmisülnek, az egyenesen a vallás elleni frontális támadás.

Ezt mutatja a „Wirtschaftsethik” másik kulcsmondata is: **nincs ellentmondás a jó, az altruista viselkedés és a rossz önzés között.**

A vallások egyik legfontosabb gondolata a jó és a rossz megkülönböztetése, amely szerint az altruizmus tulajdonképpen mindig a jóhoz kapcsolódik, az egoizmus a gonoszhoz. Ennek az ellentétnek a megszüntetése az etika és az erkölcs megszüntetését és az ellenkezőjévé válását jelenti. De ezt nem csak e két filozófusra, Lütgére és Uhlra igaz. Ők csak őszintén és logikusan levonják a következtetést a közgazdaságtan feltevéseiből. A hosszú időn át talán legismertebb német közgazdász, Hans-Werner Sinn nagyon hasonlóan mondott: „A gazdaság nem az etikáról szól. Aki erkölcsi igényekkel közelíti meg, nem értette meg a piacgazdaság működését.”³⁵

A mai közgazdaságtan gondolkodása – logikusan és következetesen végiggondolva – oda lyukad ki, amit Lütge és Uhl őszintén összefoglal: a jó altruizmus és a rossz önzés közötti ellentmondás megszűnik, és meg is kell szűnnie. Az etika és az erkölcs megszűnik, és meg is kell szűnnie. A mai közgazdasági gondolkodásmód, amelyet a világ szinte minden egyetemén képviselnek, nemcsak hogy velejéig etikátlan és erkölcstelen, hanem keresztényellenes, illetve vallásellenes és valláspusztító, röviden: mefisztói.

Bizonyos erők régóta próbálják elpusztítani a kereszténységet az altruizmus és az önzés elegyítésével. Már Friedrich Nietzsche is azt mondta, hogy az altruista is csak egoista, akinek önző előnye származik abból, ha altruista módon viselkedik. Nietzsche nem szándék nélkül írta az „Antikrisztus – Átok a kereszténységre” című könyvét. El akarta pusztítani a

³⁴ Lütge/Uhl 2018, 33. o.

³⁵ Sinn 2005, http://www.cesifo-group.de/de/ifoHome/policy/Staff-Comments-in-the-Media/Interviews-in-print-media/Archive/Interviews_2005/medienecho_369009_ifointerview-NeueOsnabrueckerZeitung-19-04-05.html: interjú Hans-Werner Sinn-nel. Neue Osnabrücker Zeitung, 2005.04.19.

kereszténységet, ahogyan ő azt értette. Az egyik ragyogó lépése az volt, hogy megszüntette az erkölcsi képzeteket: egy szintre hozta az altruizmust és az önzést, megszüntette a kettő közti különbséget. Világos volt számára, hogy amint a vallásos erkölcs lényegét aláássa, a kereszténység is összeomlik. Ami Nietzschének akkoriban nem sikerült, az a mai közgazdászoknak sikerülhet. Ők ugyanis Nietzsche erkölcsi elképzeléseiből indulnak ki, és nap mint nap ezerszámra terjesztik őket a világon.

4. Az alapfeltevések hatása a gazdaságra és a társadalomra

„Faust alkuja ...

Azzal érveltünk, hogy a kapitalizmus egy fausti alkura épül. A kapzsiság és uzsora ördögéről tehát levették a pórázt, azzal a hallgatólagos feltételezéssel, hogy amint az emberiséget megszabadították a szenvedéstől és a szegénységtől, újra – és most már véglegesen – elhagyják a színpadot. ... De ahogy azt a mesékből és a mondákból tudjuk, az ördög az ígéreteit csak szó szerint, és nem az ígéret szellemében teljesíti.”

R. és E. Skidelsky³⁶

Az alábbiakban azt vizsgálom, hogyan hatnak a mai közgazdaságtan alapfeltevései a valóságban.

a. A kamatos kamat jó, helyes és fontos

Kamatos kamat, környezetrombolás és rövid távú gondolkodás

A közgazdasági tankönyvekben alkalmazott kamatoskamat-axióma azt jelenti, hogy a jövőbeli be- és kifizetéseket diszkontálni kell. Példa: tegyük fel, hogy egy atomenergetikai konszernnek céltartalékot kell képeznie a kiégett fűtőelemek több ezer éven át tartó tárolására. Ez 10 százalékos kamattal számolva

10 év múlva 1 millió euró ma 385.543 eurónak,
25 év múlva 1 millió euró ma 92.296 eurónak,
50 év múlva 1 millió euró ma 8.519 eurónak,
75 év múlva 1 millió euró ma 786 eurónak,
100 év múlva 1 millió euró ma 73 eurónak,
150 év múlva 1 millió euró ma 56 eurócentnek.
200 év múlva 1 millió euró ma 1 eurócentnek felel meg.

Ez azt jelenti, hogy ami 200 év múlva 1 millió eurót fog érni, az évi 10 százalékos kamattal és a szokásos kamatoskamat-számítást alkalmazva ma mindössze egy centet ér. Más szavakkal: a nukleáris hulladékok tárolása a jövőben egy bizonyos ponton túl gyakorlatilag költségmentes. Ez az oka annak, hogy az atomenergia ára hosszú időn keresztül nagyon alacsony volt az erősen torzított piacon. Ha a radioaktív hulladékok tárolásának költségeit

³⁶ Skidelsky 2013, 99. o.

reálisan becsülnék meg, az atomenergia messze a legdrágább villamos energia lenne.³⁷ A kamatos kamatban való gondolkodás miatt az összes jövőbeli terhet és hasznot olyan mértékben leértékeljük, hogy a mai döntésekben már nem játszanak jelentős szerepet. Gyermkeink vagy akár unokáink szükségletei sem számítanak.

Ez általánosítható: az a kár, amelyet egy beruházás a távoli jövőben okoz, a ma alkalmazott üzemgazdasági számításokban szinte semmit sem ér, ezért nem is veszik figyelembe a befektetési döntések meghozatalakor. Ugyanez érvényes a hozamokra. Az a döntő, hogy a befektetés mennyire térül meg a következő tíz-tizenkét éven belül. Azután jöhet akár a világvége is – a jövedelmezőséget ez már alig befolyásolja. A jelenlegi kamatoskamat-rendszer tehát arra ösztönzi a vállalatokat, hogy főleg a rövid távú előnyöket vegyék figyelembe. A hosszú távú károk gyakorlatilag irrelevánsak a döntések meghozatalakor. A vállalatok ezért „kivágják a több nemzedéken át nőtt fákat, a rövid távú hozam miatt tönkreteszik a talajt és a halállományokat, bolygónk éghajlatát, és nem gondolnak a nukleáris hulladékok ártalmatlanításának több százezer évig tartó költségeire. Az ivóvízforrások, a tiszta levegő, a biodiverzitás, a trópusi esőerdők és az éghajlati egyensúly fenntartása nem jövedelmező.”³⁸

Azok a vállalatok, amelyek etikus, hosszú távú, emberséges és környezetkímélő befektetésekkel megsértik ezeket a piaci játékszabályokat, általában pénzügyi hátrányokkal szembesülnek, vállalati értékük csökken, és ezáltal, ha tőzsdén jegyzik őket, könnyen agresszívebb befektetők vagy más vállalatok felvásárlási célpontjaivá válhatnak. Más szavakkal: az etikus, felelősségteljes vállalati magatartást a piac általában bünteti. Az etikus viselkedésre való felhívásnak hatása igazán nincs. Ugyanakkor észlelhető az a strukturális ösztönzés, sőt, a tőzsdén jegyzett társaságok – tehát a világ szinte minden nagyvállalata – esetén az a kényszer, hogy rövid távon nyereségorientáltan cselekedjenek, figyelmen kívül hagyva a hosszú távú következményeket. Innen ered számos amerikai vállalat úgynevezett „negyedéves gondolkodása”. Ez megnyitja a kaput a természet kizsákmányolásához, és szinte kikényszeríti az „utánunk az özönvíz”-mentalitást.

A WAAC szerepe

Ebben az összefüggésben különösen fontos, hogy a vállalatok milyen kamatlábat vesznek alapul befektetési döntéseik meghozatalakor. Minél magasabb az alkalmazott kamatláb, annál inkább rövid távú a döntés, annál kevésbé számítanak a jövőbeni generációk, annál drasztikusabb a természet kizsákmányolása. A tőzsdén jegyzett nagyvállalatok általában a súlyozott átlagos tőkekötséget (weighted average cost of capital – WACC) használják erre. A számításban azonban csak a kamatozó forrásokat és a saját tőkét veszik figyelembe, az ingyenes idegen tőkét, mint például a szállítókkal szembeni kötelezettségeket vagy a céltartalékokat nem. Ez jelentősen növeli az átlagos kamatlábat.

Ez felveti a kérdést: miért hagyják ki az ingyenes finanszírozást jelentő kötelezettségeket a számításból, ha azok ténylegesen a vállalatok rendelkezésére állnak? Mi okból vagy mi célból emelik ilyen magas szintre a kamatlábat mesterségesen? A tankönyvek általában nem adnak választ erre. A legtöbb esetben ezt a kérdést még csak fel sem teszik. Ennek valódi oka valószínűleg a következő: ez növelheti a tőkehozamot, a tőketulajdonosok nagyobb nyereséghez jutnak. Ez az átlagszámítás számomra pusztán egy érdekvezérelt megközelítés

³⁷ lásd Berger 2006.

³⁸ Berger 2006, 28. o.

annak érdekében, hogy a befektetők egyoldalúan előnyben részesüljenek – a munkavállalók, a környezet és a gyermekeink rovására. A tankönyvek érdekpolitikát képviselnek, lobbiznak, a gazdagok és uralkodók érdekében politizálnak – és ezt objektív tudományként adják el nekünk.

A kamat és az osztalék megkérdőjelezhető erkölcsi legitimálása

Ha közgazdászokkal beszélünk, vagy a tankönyvekben keressük a kamat és az osztalék erkölcsi legitimitását, akkor általában a következő választ kapjuk: aki másoknak tőkét ad, az kockázatot vállal, és ezt osztalék vagy kamat formájában kompenzálni kell. Ez az érvelés azonban nagyon egyoldalú, és a jómódúak javát szolgáló propaganda. Egy munkavállaló ugyanis, aki egy vállalatnál dolgozik, az elbocsátás és munkanélküliség kockázatát vállalja. E kockázatért a közgazdászok azonban nem követelnek ellentételezést, itt nem látják a kockázat-kompenzáció erkölcsi legitimitását. A jelenleg általánosan elfogadott közgazdasági gondolkodás sok szempontból elfogult, és többnyire implicit módon egyoldalúan a hatalmon lévők érdekeit képviseli, anélkül, hogy ezt nyíltan kimondaná. Számos területen tehát nem semleges, nem objektív tudományos, hanem egyoldalú világnézeti alapfeltevéseken nyugszik.

A kamatos kamatban gondolkodás erkölcsi hatásai

A kamatos kamat kategóriáiban való gondolkodás a gazdasági növekedést hajszolja a környezet és a jövő rovására. Az adóssággal rendelkező vállalatok nyomás alatt állnak, növekedniük kell, mivel egyébként nehezen tudják a kamatokat kifizetni. Ugyanez vonatkozik a magánháztartásokra és a kormányokra is: az adósságuk mértékétől függően nehezedik rájuk a nyomás, hogy növeljék bevételüket, ha nem akarják, hogy a kamatfizetés miatt csökkenjen az életszínvonaluk. A mai kamatoskamat-rendszer tehát az „egyre többet és többet” rendszerén alapul. Ennek fenntartása érdekében gondoskodni kell az „egyre többet és többet” mentalitásról, a kapzsiság és a szerénytelenség mentalitásáról. Több ezer reklámüzenet – minden német állampolgár 3–13 000 reklámüzenetet lát vagy hall naponta – biztosítja, hogy a kapzsiság és a szerénytelenség mentalitása megjelenjen vagy megerősödjön. És a közgazdasági katedrákról is nap mint nap azt hirdetik, hogy a fogyasztás és a gazdaság növekedésére van szükségünk. A több jobb. A gazdasági növekedés dogmája egyenesen a közgazdászok hitvallása. Ezt szó szerint értem. Ez hit, dogma, ideológiai hozzáállás. Ennek semmi köze nincs a tudományhoz, csak erkölcsi elképzelésekhez kapcsolható.

Martin Luther jól összefoglalja, mit jelent ez a mentalitás az erkölcs szintjén. „És ismét (...), aki meg akar gazdagodni, az ördög közelébe kerül, és sok haszontalan, valamint ártalmas dologra vágyik, amelytől az ember a pusztulásba és az átokba süllyed.” Luther ezért azt ajánlja a jó keresztényeknek, hogy „inkább legyenek szegények Istennel, mint gazdagok az ördöggel.”³⁹ Mefisztó tehát örömmel fogadja azokat, akik egyre többet akarnak, akik egyre gazdagabbak akarnak lenni. Nem hiába a fukarság, kapzsiság (avaritia) a hét főbűn egyike. Jelenlegi gazdasági rendszerünk nem is létezhet a kapzsiság mefisztói elve nélkül. Annak felismerése, hogy ez egy mefisztói elv, amely árt és amelynek az a célja, hogy ártson, fontos, hogy megtaláljuk a belső impulzust arra, hogy változtassunk rajta.

³⁹ Martin Luther: Von Kaufshandlung und Wucher [A kalmárkodásról és az uzsoráról] 1524, WA 15

b. A kamatos kamat a korlátlan vagyon-felhalmozással kombinálva

Láthatatlan pénzmozgások: ki fizet kinek?

Jelenlegi pénzrendszerünk különféle pénzmozgásokat rejteget, amelyek mintegy „fű alatt”, tudattalanul játszódnak le mindennapi gazdasági életünkben. Ezért e pénzmozgások egy részét most bemutatom. Akár tudjuk, akár nem, akár tetszik, akár nem, minden vásárlási folyamattal valamilyen pénzáramlást indítunk el.

Első példa: mindennapi kenyérünk

Minden vásárolt termék ára tartalmaz valamilyen arányban tőkerészt és munkaerőrészt. Ezt világossá tehetjük a kenyérvásárlás példáján keresztül. Ahhoz, hogy a gazda az aranyat érő gabonaszemet a talajból elővarázsolja, talajra, tőkére és a munkaerejére van szüksége. Ha a földet haszonbérbe veszi, bérleti díjat kell fizetnie a tulajdonosnak. Ha hitelre vásárolta a földet, akkor kamatot kell fizetnie a banknak, még akkor is, ha az jelenleg igen alacsony. Ha a föld az ő tulajdona, akkor – ez nem-közgazdászok számára először eléggé érthetetlen – úgynevezett számított sajáttőke-költséget kell alkalmaznia, mivel a földet akár haszonbérbe is adhatná vagy el is adhatná. Tehát mindegy, kié a föld: felmerülnek olyan költségek, amelyek beépülnek a termék, a gabonaszem árába. A gazdának vagy kamatot kell fizetnie a működő tőkéjéért, azaz a felhasznált gépekért vagy a vetőmagért, vagy, ha ezeket saját tőkéből finanszírozza, számításba kell vennie a megfelelő sajáttőke-költséget. Ezeket a költségeket is ráterheli a betakarított gabonára. Így minden betakarított gabonaszemet terhel valamekkora tőkeköltség (haszonbér, kamat vagy a saját tőke költsége).

A gabona a malomba kerül, amelyre ugyanez érvényes. A malom olyan ingatlanon áll, ahol költségek merülnek fel. Maga a malom is olyan tőkejóság, amelyre tőkeköltség merül fel. Ugyanez történik a péknél. A pékség valamilyen telken van, kemence, üzlet-berendezés, készletek stb. formájában tőkére van szüksége, amely után megint csak haszonbér és tőkeszolgálat fizetendő.

Jövedelem ellenszolgáltatás nélkül

Összességében a kenyér ára tehát bizonyos részben tőkeköltséget is tartalmaz. Minden egyes vekni kenyér, minden egyes zsemle vásárlásakor – akár akarjuk, akár nem, akár tudjuk, akár nem – egy bizonyos pénzösszeget a föld és a tőke tulajdonosainak fizetünk, akik gyakran nem is vesznek részt a munkafolyamatokban. A közgazdászok ezt a jövedelmet „járadék”-nak nevezik; ez olyan jövedelem, amellyel szemben nem áll munkavégzés, teljesítmény, hanem csupán azért tesz rá szert valaki, mert van vagyona.

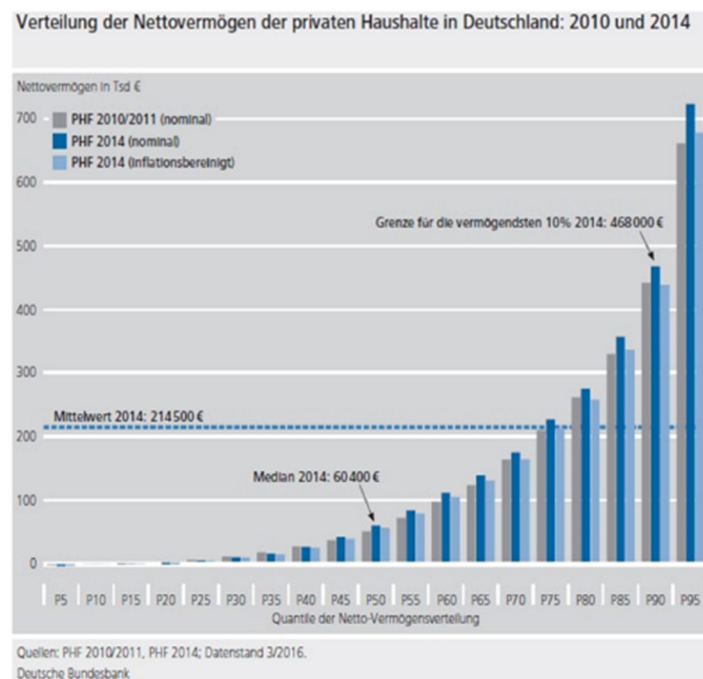
Itt két kérdés merül fel: először is, milyen mértékűek ezek a cash flow-k? Másodszor, ki részesül ezekben az összegekben?

A német gazdaság szakértői tanácsa („az öt bölcs”) módszertana szerint e „nem munkából származó jövedelem” vagy járadék-jövedelem – bérleti díj, haszonbér, osztalék, nyereségkivét

és kamat – 2014 és 2016 között évi 546 milliárd euró volt.⁴⁰ Ez nagyon sok pénz. Összehasonlításul: a német szövetségi pénzügyminiszternek 2019-ben körülbelül 340 milliárd euró állt a rendelkezésére, ami jó 200 milliárd euróval kevesebb. A magánháztartások 2016. évi⁴¹, közel 1680 milliárd eurós fogyasztási célú kiadásait alapul véve elmondható, hogy a magánháztartások mintegy egyharmadnyi járadékot fizetnek a járadékosoknak.

Az a tőkerész tehát, amelyet minden termék vagy szolgáltatás vásárlásakor megfizetünk, átlagosan a vételár mintegy egyharmadát teszi ki. Vagyis mindannyian nap mint nap kamatot, osztalékot és haszonbért fizetünk nem munkából származó jövedelmet húzó járadékosoknak, akkor is, ha nem vettünk fel banki kölcsönt, és saját négy falunk között lakunk.

Ábra: Vagyoneeloszlás Németországban⁴²

Kihez folyik ez a rengeteg pénz, ez az évente több mint 540 milliárd euró? A legnagyobb része, mintegy 60 százaléka, azaz több mint 325 milliárd euró, vagyis csaknem a teljes szövetségi költségvetéssel megegyező összeg a német polgárok leggazdagabb 10 százalékához folyik, mivel ők birtokolják a német nettó vagyon – az adósságokkal csökkentett vagyon – kb. 60 százalékát, míg a német polgárok alsó 50 százaléka a nettó eszközök 2,5 százalékát birtokolja.⁴³ Ezek azok a számok, amelyeket a német kormány hivatalosan használ. Ursula van der Leyen 2013-ban szociális miniszterként kijelentette, hogy a német polgárok alsó ötven százaléka a teljes vagyon körülbelül egy százalékát birtokolja. A német polgárok legfelső egy százalékának vagyonát körülbelül az ország vagyonának egyharmadára becsüli. Az ellenszolgáltatás nélküli pénzmozgások révén tehát a mindennapi életben újraelosztás történik, a pénz mindenkitől viszonylag kevés emberhez áramlik; az újraelosztás iránya „a szorgalmasoktól a gazdagok felé” mutat.

⁴⁰ Saját számítás: $(1 - \text{munkajövedelm-arány}) * \text{társadalom jövedelme}$. Statistisches Jahrbuch 2017, 328. o., Methodik zur Ermittlung der Arbeitseinkommensquote in SVR 2008, 459. o.

⁴¹ Statistisches Jahrbuch [Statistikai Évkönyv] 2017, 325. o.

⁴² Deutsche Bundesbank, Monatsbericht März 2016 [Havi jelentés, 2016. március], 67. o.

⁴³ lásd Deutsche Bundesbank, Monatsbericht März 2016 [Havi jelentés, 2016. március], 67. o.

A gazdagoknak fizetendő adó

Németországban tehát (ugyanúgy, mint gyakorlatilag minden más országban) van egy tökéletesen, zajtalanul és rendkívül hatékony módon működő adó: a gazdagoknak fizetett adó. Mindenki folyamatosan fizet a gazdagoknak. Minden egyes alkalommal, amikor egy euróért egy cappuccinót vagy valami mást veszünk, körülbelül 10 cent a lakosság leggazdagabb egy százalékához, további közel 20 cent pedig a lakosság felső harmadához kerül. Nem számít, tetszik-e vagy sem, tudunk-e róla vagy sem.

Második példa: ingatlanok

Tegyük fel, hogy öt házban él öt család. A 3–5. számú család nem saját tulajdonú házban lakik, hanem bérlő a házat. A házak az 1. és a 2. számú család tulajdonában vannak: az 1. családnak négy háza van, a 2. családnak egy: az, amelyikben lakik. Ez a tulajdon szerinti megoszlás nagyjából tükrözi a tényleges németországi tulajdonosi szerkezetet: az emberek 56–62 százaléka (a számlálástól függően) él bérelt ingatlanban, a saját tulajdonú ingatlan aránya tehát 38–44% körül van.⁴⁴

Újraelosztás ingatlantulajdon által

Család	Ház	Munkából származó jövedelem	Bérleti díj	Nettó jövedelem	Fogyasztási célú kiadás	Megtakarítás
1.	4	1000	+ 900	1900	1300	600
2.	1	1000	0	1000	800	200
3.	0	1000	-300	700	630	70
4.	0	1000	-300	700	660	40
5.	0	1000	-300	700	690	10

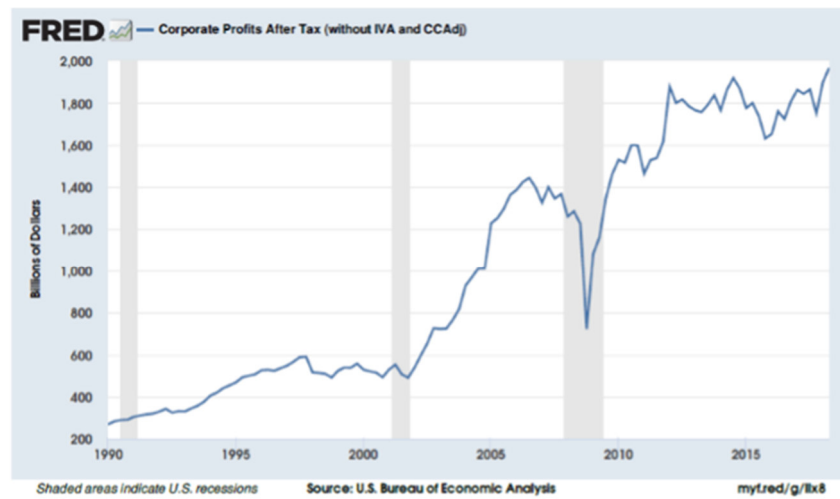
A fenti táblázatban nagyon egyszerűsíték, és feltételezem, hogy mind az öt család jövedelme évi 1000 egység. A bérleti díj a jövedelem 30 százaléka. Mivel a 3–5. család az 1. család tulajdonában lévő házban él, az e három család által fizetett bérleti díj az 1. családhoz folyik. Ennek következtében a 3–5. család nettó jövedelme 700, az 1. család nettó jövedelme pedig 1900 egység.

Ha feltételezzük, hogy a gazdagabb háztartások magasabb megtakarítási rátával rendelkeznek, amit számos tapasztalat támaszt alá, akkor arra következtethetünk, hogy az 1. család a bérleti díjaknak köszönhetően körülbelül 600 egységet tud megtakarítani. A 2. család, amely sem bérlő nem ad, sem nem bérel, évente mintegy 200 egységet tud megtakarítani, a 3–5. család viszont jóval kevesebbet, évente talán 10–70 egységet, pedig sokkal kevesebbet fogyasztanak, mint a többiek. E pénzmozgások hatására az 1. család vagyona az idő múlásával gyakorlatilag önmagától gyarapodik, az eloszlás egyenlőtlensége automatikusan nő.

⁴⁴ lásd Frick/Grabka 2009, 60. o. Az említett forrás alapján 2007-ben a németek 36,3 százaléka élt saját otthonban, és csak 11,4 százaléknak volt más ingatlana is.

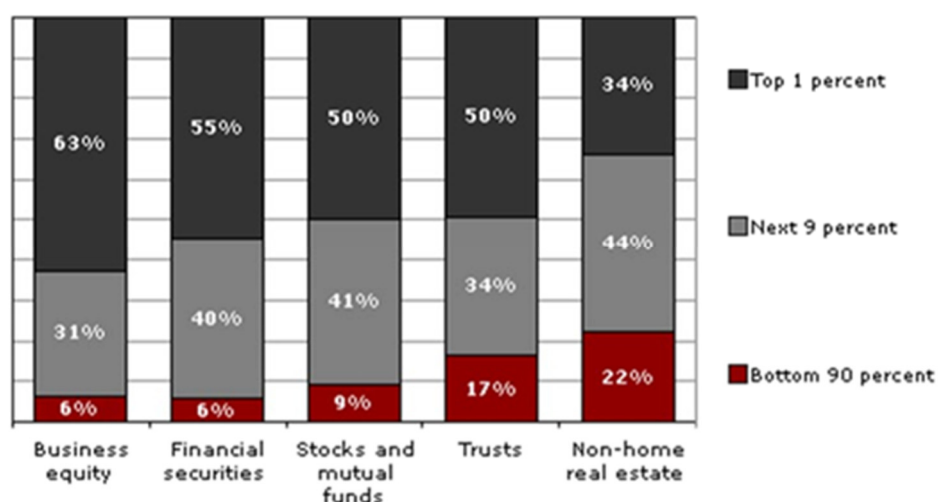
Harmadik példa: nyereség és osztalék

Ábra: Vállalati jövedelmek alakulása az USA-ban⁴⁵

A fenti ábra az USA-ban a vállalatok (adózás utáni) nyereségének alakulását mutatja, és az amerikai jegybanktól származik (Federal Reserve Bank, St. Louis). A képen látható, hogy a nyereség milyen erőteljes mértékben nőtt az elmúlt mintegy 30 évben: az 1990. évi körülbelül 300 milliárd dollárról 2018-ra több mint 2000 milliárd dollárra. A vállalatok nyeresége tehát egy nemzedéknyi idő alatt körülbelül a hétszeresére növekedett. Ugyanebben az időszakban a gazdaság nominális teljesítménye megháromszorozódott.⁴⁶ Közel harminc év alatt a nyereség több mint kétszer akkora mértékben nőtt, mint a gazdasági teljesítmény, és a gazdasági erő majdnem 10 százalékát teszi ki.

De kihez is áramlik a drámaian megnövekedett vállalati nyereség, ez az évi 2000 milliárd dollár? A következő tulajdon-eloszlási diagram választ ad a kérdésre:⁴⁷

⁴⁵ <https://fred.stlouisfed.org/> Federal Reserve Bank of St. Louis, 2019. február

⁴⁶ <https://tradingeconomics.com/united-states/gdp>, 2019. február

⁴⁷ Domhoff, 2017. április. <http://whorulesamerica.net/power/wealth.html> (2019. február 22.)

Az ábra azt mutatja, hogy a vállalati nyereség jóval több mint fele, azaz több mint 1000 milliárd dollár a lakosság felső egy százalékához, míg a vállalati nyereség jó 90 százaléka, vagyis körülbelül 1800 milliárd dollár a lakosság felső tíz százalékához áramlik.

Összegzés: a vállalati nyereség aránytalanul magas növekedése miatt az Egyesült Államok lakosságának felső 1 illetve 10 százaléka drámai mértékű jövedelem-növekedést könyvelhetett el az elmúlt emberöltő alatt. Ennek következtében ma sokkal nagyobb arányban jutnak hozzá az előállított termékekhez és szolgáltatásokhoz, mint 30 évvel ezelőtt. Az aránytalanul nagy mértékben nőtt nyereség miatt jelentősen nőtt az eloszlás egyenlőtlensége.

Negyedik példa: a kamatos kamat és a „József-fillér” története

Hogy hová vezet a korlátlanul növekvő kamatfizetés, azt a „József-fillér” anekdota illusztrálja. Ha Mária és József Egyiptomba menekülve 4 százalékos kamattal befektetett volna 1 fillért, az a befektetés kamatos kamattal 1750-re annyi pénzt fialt volna, hogy abból az egész Föld tömegének megfelelő aranyat lehetett volna vásárolni.⁴⁸

A tőke ilyen mértékű szaporodása természetesen csak az összes többi ember terhére lenne lehetséges. A kamatos kamat minden fajtája az exponenciális függvény révén hosszú időszak alatt robbanásszerű növekedést eredményez, amelyet a reálgazdaság nem tud fedezni. Ez mindig és azonnal nyilvánvaló minden természettudós és mérnök számára, csak a legtöbb közgazdász számára nem az.

Az exponenciálisan növekvő vagyon hasonlóan működik, mint egy bakteriális vagy vírusos fertőzés. Ezek az ellenszenves kis lények gyakran egy ideig exponenciálisan szaporodnak testünkben. Amikor mennyiségük túllép egy bizonyos határt, akkor az, ami korábban alig észrevehetően növekedett bennünk, hirtelen betegségként jelenik meg, és lázasan vagy influenzásan ágyba kerülünk. Hasonló a helyzet a rákos daganatokkal. A rák esetén is az egyes sejtcsoportok egy ideig észrevétlenül, csendben, exponenciálisan szaporodnak, mielőtt a betegség nyíltan kitör és érzékelhetővé válik. Abban a pillanatban, amikor ez bekövetkezik, gyakran már késő. Legkésőbb 2007 óta nézünk szembe ilyen helyzettel. A pénz és a vagyon 1948 óta nagyrészt észrevétlen, csendes, ellenőrizetlen növekedése a kamatoskamat-hatás révén az utóbbi időben több mint évi 540 milliárd euróra növekedve olyan lendületet ért el, hogy most nyílt betegségként kitör. És hirtelen rémülten állapítjuk meg: társadalmi szervezetünk beteg, súlyosan beteg; rákos képződmények szövik át.

Hogyan leszünk gazdagok?

Tegyük fel, hogy egy dolgos gyermekorvos éves jövedelme 100 000 euró. Az adók és a fogyasztásra költött költségek levonása után évi 25 000 eurót tud megtakarítani. Kamat és kamatos kamat nélkül, csak keze és szelleme munkájával 40 éves szakmai pályafutás alatt tudna megtakarítani egymillió eurót. Az ezt meghaladó vagyon olyan vagyon lenne, amelyért nem dolgozott meg, az csakis nem munkából származó jövedelem, járadék-jövedelem lenne.

Egy másik példa: hogyan vált Bill Gates a világ egyik leggazdagabb emberévé? Lényegében így: havonta talán 8000 dollárt fizet vállalata alkalmazottainak. A dolgozók azonban, mondjuk havi 12 000 dollár értéket teremtenek. A különbség pedig Bill Gates-hez és a Microsoft

⁴⁸ lásd Kennedy 1996, 5. o. A számok az 1996. évi DM-értékekre vonatkoznak.

társtulajdonosaihoz kerül, nem az alkalmazottak kapják. Ügyféloldalon a vállalat elad egy szoftvert, mondjuk 400 dolláros áron. A tényleges gyártási költség azonban talán csak 250 dollár. A különbség, amennyivel az ügyfél „többet” fizet, szintén Bill Gates-hez és társtulajdonosaihoz vándorol, nem az ügyfél pénztárcájában marad. Minden nagy vagyon így jön létre: nem munkából, hanem más emberek munkája eredményének kisajátításából és mások pénzéből. Nagy vagyont nem lehet munkával létrehozni, csak mások teljesítményének kisajátításával.

A munkavállalók becsapása vagy megtévesztése például a Daimler AG adataival szemléltethető, és kiszámítható az ilyen kisajátítási folyamatok nagyságrendje azok javára, akik nem járulnak hozzá az értékteremtéshez. A Daimler-csoport több mint 250 000 alkalmazottjának teljes bére és fizetése 2017-ben mintegy 23 milliárd euró volt. A nyereség és a kamat (EBIT) körülbelül 14,7 milliárd eurót tett ki.⁴⁹ Ha az összes nyereséget és kamatot a cég a munkavállalóknak fizetné ki, az éves béreket és fizetéseket átlagosan 64 százalékkal lehetne emelni.⁵⁰ Más szavakkal: a munkavállalók béréből 39 százalékot levonnak⁵¹, amelyet nem ők, hanem a tőketulajdonosok kapnak, akik közül néhányan még csak nem is tudják, hogyan kell betűzni Sindelfingent. A munkavállalók bérének több mint egyharmadát levonják és teljesítmény nélküli jövedelemként átadják a nemzetközi tőketulajdonosoknak és befektetőknek.⁵² Konkrétan így hat a piac láthatatlan keze által a gazdagoknak fizetendő adó, amelyet mindenki fizet a gazdagoknak. Rudolf Steiner matematikus és filozófus már 1919-ben utalt a hatályban lévő munkajogra hivatkozva erre az összefüggésre: „Miből származnak a károk a társadalmi életben? [...] Abból [...], hogy nem vesszük észre, hogy hazugságban élünk, és hogy hogy a munkástól elveszik járandóságának egy részét. [...] Azaz hogy becsapják, rászedik.”⁵³

Józan ésszel kérdezem: hová kellene valójában juttatni ennek az évi 540 milliárd eurónyi, nem munkából származó jövedelem nagyrészét? A nem termelő emberekhez, gyermekeinkhez, az idősekhez és betegekhez, vagyis mindazokhoz, akik nem tudnak dolgozni. Ha ez történe, akkor a társadalom szervezete egészséges lenne, akkor a pénz úgy keringene, mint a vér a szervezetben. A magán fogyasztási kiadások körülbelül egyharmada azonban nem a „szervezetbe” áramlik, hanem feltorlódik a magán tőke-tulajdonosoknál, és ezzel – amint azt később látni fogjuk – betegítő folyamatot indít el.

A vállalkozói és a járadék-kapitalizmus összekeverése

Az exponenciálisan növekvő vagyon drámai hatásának az a fő oka, hogy – amint fentebb említettük – a közgazdaságtan nem tesz különbséget a nagy és a kis vagyon között, és ezért nem kezeli eltérő módon e két vagyontípust. Legyen az fogkefe, vagy a több mint 6000 milliárd dolláros vagyont kezelő BlackRock: a tulajdon az tulajdon és a vagyon az vagyon. Minden tőke, és minden tőkénél a tulajdonjogokat jól meg kell határozni, minden egyenlő, mindet egyformán meg kell védeni. Ez végzetes tévhit. Sürgősen meg kell tanulnunk különbséget

⁴⁹ Daimler AG, 2017. évi Üzleti jelentés

⁵⁰ $37,7/23 \cdot 100$

⁵¹ $(1-23/37,7) \cdot 100$

⁵² Világos számomra, hogy nem lehet az összes nyereséget a munkavállalóknak adni. Egy bizonyos összeget meg kell tartani beruházásokra. A számítás célja csakis a nagyságrend demonstrálása.

⁵³ Steiner 1989, 82. o.

tenni a vállalkozói kapitalizmus és a járadék-kapitalizmus, valamint a kis és a nagy vagyon között, és különféleképpen kell kezelnünk őket.

A vagyonkezelők által kezelt vagyon (assets under management) 2017-ben világszerte összesen hozzávetőlegesen 173 000 milliárd dollár volt.⁵⁴ Ez a világ össztermékének, amely ebben az évben közel 80 000 milliárd dollár volt, több mint a kétszerese (216 százaléka). A harmadik fél által kezelt vagyon azt jelenti, hogy a tulajdonos általában nem tudja, tulajdonképpen pontosan hol van befektetve a tőkéje: kockázati és jövedelmezőségi szempontokat figyelembe véve a kezelt vagyont a világ öt kontinensén elszórva három fő befektetési osztályba: ingatlanba, részvénybe és kamatozó értékpapírokba fektetik. Az ebből a tőkéből származó jövedelem tehát a vegyítésa ellenszolgáltatás nélküli jövedelem, mivel a tulajdonosok általában még azt sem tudják, tulajdonképpen miből származik. Ezek a tőkék a tulajdonosok munkája nélkül, exponenciálisan szaporodnak. Ezt hívom járadék-kapitalizmusnak, amely káros és veszélyes az emberek és az egész ország számára – hogy miért, azt hamarosan megmutatom.

A vállalkozói kapitalizmus ettől radikálisan eltér. Ha egy vállalkozó személyesen kapcsolódik a tulajdonában lévő tőkéhez, legyen az iparos, mezőgazdasági termelő, szolgáltató vagy gyártótulajdonos, a társadalmi következmények teljesen mások. A vállalkozó épít, termékeket és szolgáltatásokat hoz létre, ismeri alkalmazottjait, ügyfeleit, szállítóit, az embereket és a környezetet abban a térségben, ahol tevékenykedik és él. A vállalkozó kapitalista épít, a járadék-kapitalista kiszív. A vállalkozó kapitalista áldás, a járadék-kapitalista átok. Ami áldás kicsiben, az építkezés időszakában, egy bizonyos idő után, egy bizonyos méretet elérve, átokká válik. John Maynard Keynes számára a járadék-kapitalista, a funkció nélküli befektető értelmetlen és – mint az egész járadék-kapitalizmus – átmeneti faj, amely ki fog halni és ki kell pusztulnia.⁵⁵ Ugyanígy gondolkodik a kiváló alternatív közgazdász, Ernst Friedrich Schumacher is: „nagyvállalatok esetében a magántulajdon hamis kifejezés, amelynek célja, hogy a funkció nélküli tulajdonosok számára lehetővé tegye, hogy élőködőként mások munkájából éljenek.”⁵⁶

Azáltal, hogy a vállalkozói és a járadék-kapitalizmus fogalma a közgazdasági könyvekben teljesen összekeveredik, azáltal, hogy nem tesznek semmilyen különbséget a kettő között, nagyon káros módon összezavarodnak a fogalmak. A jogosan pozitív töltetű vállalkozói kapitalizmus fogalmát a hátsó ajtón keresztül ráhúzzák az értelmetlen, haszontalan és funkció nélküli járadék-tőkére is. Ez teljesen hamisan pozitív fényt vet erre a rendkívül káros tőkére, és etikailag legitimálja azt. Ez végzetes hiba, de véleményem szerint nem véletlen. Ez a világnézet ugyanis a nagyoknak kedvez, és a mainstream közgazdaságtan tanításainak is pontosan ezt kell tenniük. Így tette fel egyszer Hans Christoph Binswanger a következő jó kérdéseket: „Egyáltalán miért lett a neoklasszicizmus olyan sikeres? Talán azért, mert kellemes

⁵⁴ BCG Global Wealth Report. 2018. június

⁵⁵ Keynes 1964, 376. o.: „I see, therefore, the rentier aspect of capitalism as a transitional phase which will disappear when it has done its work. And with the disappearance of its rentier aspect much else in it besides will suffer a sea-change. It will be, moreover, a great advantage of the order of events which I am advocating, that the ethanasia of the rentier, of the functionless investor, will be nothing sudden, merely a gradual but prolonged continuance of what we have seen recently in Great Britain, and will need no revolution” C.K. kiemelése. Sajnos Keynes prognózisa nem volt helyes.

⁵⁶ Schumacher 2013, 225. o.

elmélet a tulajdonnal rendelkezők számára?”⁵⁷ Mefisztó dörzsöli a kezét ebben a zűrzavarban, mert ez a zűrzavar kaput nyit Mammon előtt.

Még Martin Luther is belátóbb ebben a tekintetben, mint szinte az összes mai közgazdász. Nagyon jól és okosan megkülönbözteti a nagy és a kis vagyont. Bár általánosságban elítéli a kamatot és az uzsorát, vészhelyzetben legitimnek tartja a kamatjövedelmet („not Wuchelin”⁵⁸, „a szükség törvényt bont”⁵⁹) a nagy vagyomból származó, örögi kamatjövedelemmel szemben. A kamat, a kamatjövedelem bizonyos szükséghelyzetben, mint például az özvegyek és az árvák esetén⁶⁰ „félig az irgalom műve”, és „barátságatlan (...) lenne koldusokká tenni vagy hagyni éhen halni őket, mert ez senkinek sem lenne jó”.⁶¹ Luther tökéletesen rámutat, hogy ami kis léptékben áldás, nagy léptékben átokká válik.

Sürgősen át kell írni a közgazdasági tankönyveinket, és határozottan különbséget kell tennünk a vállalkozói és a járadék-kapitalizmus, a kis és a nagy vagyon között. A járadék-kapitalizmust meg kell szüntetni, vagy legalább is drasztikusan korlátozni kell. A jelenlegi mértékben nincs létjogosultsága. A járadék-kapitalizmus leküzdésének ésszerű és társadalmilag elfogadható módjait és eszközeit az alábbiakban fogom bemutatni.

Egyenlőtlen eloszlás és hatalom-koncentráció

A mindennapi életben zajló és fentebb leírt újraelosztási folyamatok eredményeként az eloszlás egyenlőtlenségének hosszabb időszakon keresztül törvényszerűen egyre inkább növekednie kell. És pontosan ez az, ami gyakorlatilag az egész világon megfigyelhető: kb. 1980 óta szinte mindenhol jelentősen nőtt a jövedelem és a vagyon eloszlásának egyenlőtlensége. Így jelenleg 8 férfi nagyjából olyan gazdag, mint 3,5 milliárd ember, a Föld lakosságának leggazdagabb egy százaléka nagyjából olyan gazdag, mint a másik 99 százalék együtt.⁶²

Az újraelosztási mechanizmusok által óriási hatalom halmozódik fel. Az ETH Zürich által 2011-ben elvégzett tanulmány szerint mindössze 147 nemzetközi konzern birtokolja a globális vállalati érték 40 százalékát, ami nagyrészt láthatatlan marad a tulajdonviszonyok kusza átfedései miatt. Ennek megfelelően a tanulmányban a következő olvasható: „Ez azt jelenti, hogy a hálózat irányítása sokkal egyenlőtlenebben oszlik meg, mint a vagyon. Pontosabban, a csúcson lévőknek tízszer nagyobb ellenőrzési hatalma van, mint ami vagyonuk alapján várható lenne.”⁶³ Az ETH-tanulmány egyik szerzője, James Glattfelder egy 2012. évi tanulmányban hozzátette: „Ez azt mutatja, hogy a 730 legfontosabb részvényes az összes transznacionális vállalat forgalmának 80 százalékát képes ellenőrizni.”⁶⁴ Röviden: az a

⁵⁷ Heusinger, Robert: Das revolutionäre Papier [A forradalmi papír]. Frankfurter Rundschau 201.03.01., in: <http://www.fr.de/wirtschaft/dossier/schuldenkrise/iwf-chef-volkswirt-blanchard-das-revolutionaere-papier-a-1047236>. Hozzáférés: 2019.02.19.

⁵⁸ Luther, WA 51, 372. o.

⁵⁹ Luther, WA 51, 372. o.

⁶⁰ lásd Pawlas 2000, 28. o.

⁶¹ Luther, WA 51, 372. o.

⁶² Oxfam, 2017. január. <https://www.oxfam.de/ueber-uns/aktuelles/2017-01-16-8-maenner-besitzen-so-viel-aermere-haelfte-weltbevoelkerung>, 2019. augusztus

⁶³ lásd Vitali/Glattfelder/Battiston (2011). Welzer (2013, 40. o.) a következőképpen kommentálja ezt a tanulmányt: „Ez a 147-es csoport könnyen képes tönkretenni országok teljes gazdaságát és pénznemét, ugyanakkor hálózati architektúrája miatt egyáltalán nem ellenőrizhető meglévő, sőt nemzetközi felügyeleti intézmények, például adóhatóságok, kartellirodák, Transparency-NGO-k stb. által.

⁶⁴ Glattfelder 2012: „It turns out that 730 top shareholders are able to control 80% of the operating revenue of all TNCs.”

nagy vagyon, amely a napi újraelosztási áramlások eredményeként létrejön munka nélküli jövedelem formájában, a hatalom szinte egyedülálló koncentrációjához vezet az üzleti életben, és így a társadalomban is.

A leírt folyamatoknak vannak bizonyos gazdasági hatásai. Ha az egyenlőtlenség növekszik, akkor gyarapszik a gazdag emberek megtakarítása és ezáltal a befektetendő tőke összege is, mivel a gazdag emberek megtakarítási rátája sokkal nagyobb, mint a szegényeké. Például a BMW két fő tulajdonosa, Stefan Quandt és Susanne Klatten folyószámlájára napi 3 millió euró osztalék érkezik.⁶⁵ Ilyen sok rántott húst nem lehet megenni, és ilyen sok autót sem vásárol magának az ember. Tehát mindketten valószínűleg nagyon sokat megtakarítanak, és a növekvő tőkebőség a legtöbb esetben nyomást gyakorol a kamatlábakra. Pontosan ez történt a világ szinte minden országában az elmúlt évtizedekben. Tőke volt bőven, a bankok hitelezési standardjai részben drámai módon meglazultak, amint azt számos példa megmutatja, és amint azt 1995 és 2002 között befektetési bankárként én magam is megtapasztaltam.

Buborékképződés és fölös kapacitások világszerte

Globális szinten az elmúlt 40 évben az exponenciálisan növekvő és rendelkezésre álló tőke lenyomta a kamatlábakat. A növekvő tőketömeg nemzetközi szinten kereste a nyereséges befektetési lehetőségeket. Ez a (túlságosan) bőven rendelkezésre álló, „csavargó”-pénz illetve -tőke világszerte komoly befektetésekbe áramlott, mindenféle tárgyi eszközbe (ingatlan, gépek, berendezések stb.).

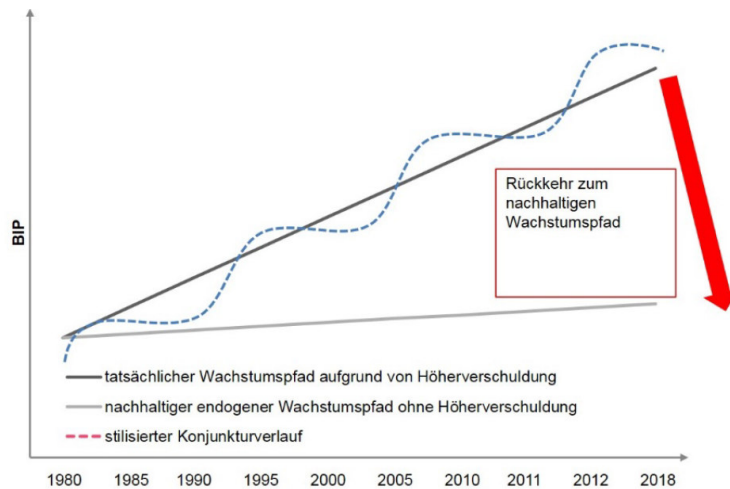
De mi ezzel a gond? A beruházások nem jók és áldásosak, mivel magasabb életszínvonalat tesznek lehetővé a jövőben? Vegyük a házépítést: mindaddig, amíg az embereknek nincs tető a fejük felett, az új házak építése áldás. Ha azonban mindenkinek van már lakása vagy háza, és továbbra is egyre több ház épül, akkor ez átok. Ezt látjuk például Spanyolországban 2007 óta. A spanyolok éveken keresztül sokkal több házat építettek, mint amennyire szükségük volt, ezért 2007 óta mély gazdasági depresszióban vannak, mivel az egész építőipar összeomlott. A spanyol közgazdász, Montalvo 2008-ban spanyolországi „ingatlantumorról”⁶⁶ beszélt – nagyon találó kifejezés.

Tehát a jóból is megárthat a sok, mert ekkor a sok már káros. És pontosan ebben rejlik a mostani globális pénzügyi és gazdasági felfordulások fő oka. A növekvő tőketömeg az alacsony kamatlábak révén globális szinten túlbefektetéseket, „rákos” befektetéseket eredményezett: nemcsak ingatlanba, hanem vállalati részvénybe, alapanyagba, élelmiszerbe és aranyba is. De főleg valódi termelő-berendezésekbe, mint például gépekbe, gyártóépületekbe és az infrastruktúrába.

⁶⁵ Handelsblatt, 2018.03.21. <https://www.handelsblatt.com/unternehmen/industrie/bmw-grossaktionare-familie-quandt-verdient-drei-millionen-euro-pro-tag/21096174.html?ticket=ST-1224744-f7EHFapLlbDJXINuGUTU-ap3>

⁶⁶ Welt.de 2008.04.03. <https://www.welt.de/wirtschaft/article1866056/Spanien-droht-der-Immobilien-Crash.html>, 2019. augusztus

A 2019-es globális gazdasági helyzet: 1914-hez vagy 1929-hez hasonlóan mélyreható megtisztulás szükséges

Tényleges kontra fenntartható növekedés (saját ábra)

A „Tényleges kontra fenntartható növekedés” című ábra a globális gazdasági növekedés stilizált menetét ábrázolja körülbelül 1980-tól a mai napig. Az alsó vonal a tömeges jövedelmek növekedését és ezáltal a magánháztartások keresletének fenntartható növekedési pályáját mutatja, tehát azt a keresletet, amely saját erőből, fenntartható jövedelmekből lehetséges lett volna. A meredekebben emelkedő, folytonos vonal az elmúlt 40 év stilizált, tényleges növekedését jelzi. A köztük lévő hézag, az elmúlt 40 évben egyre inkább szétnyíló ék megmutatja a tömegek jövedelmeinek, és ezáltal a tömeges vásárlóerő fent említett lemaradását a gazdasági össztermék növekedésétől. Nyilvánvaló, hogy ezt a lemaradást a tőke egyre egyenlőtlenebb eloszlása okozta.

Ehhez néhány adat az USA-ból: az 1978 és 2017 közötti 40 évben az USA-ban a reál GDP, azaz az egy főre eső reálgazdasági teljesítmény 100-ról 186-ra, azaz 86 százalékkal növekedett.⁶⁷ Ezzel szemben a hivatalos kormányzati adatok szerint a medián-jövedelmek ugyanebben az időszakban 100-ról csak 118-ra nőttek.⁶⁸ Felmerül a kérdés: tulajdonképpen ki ette meg ezt a sok hamburgert? Ki vásárolta meg ezt a sok legyártott autót, tévét, hűtőszekrényt, és milyen pénzből, ha a tömegek jövedelmei csak mintegy 18 százalékkal növekedtek, az előállított kínálat viszont 86 százalékkal? Mert egy ipari társadalomban a tömegtermelés csak akkor lehetséges, ha tömeges kereslet is van. Tömeges kereslet viszont hosszú távon csak akkor lehetséges, ha vannak tömeges jövedelmek. A tömeges jövedelmek azonban – a medián-jövedelmek – sokkal kisebb mértékben emelkedtek, mint a termelés.

A válasz egyszerű: az emberek hitelre vásároltak. Shoppingoltak anélkül, hogy pénzüik lett volna. A fejlett ipari országokban a magánháztartások reálértéken számított, inflációs

⁶⁷ <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD?locations=US>

⁶⁸ US Census Bureau September 2018 Income and Poverty in the United States: 2017, 2018. szept. 12. <https://www.census.gov/content/census/en/library/pub-lications/2018/demo/p60-263.html>

hatásoktól megtisztított adóssága 1980-tól 2010-ig a hatszorosára növekedett.⁶⁹ Világszerte valószínűleg jóval több mint 100 millió család, és egyes kormányok az elmúlt 40 évben lehetőségeiknél jelentősen jobban éltek, többet költöttek, mint amennyi bevételük volt, és ezt a mesterséges keresletet fokozott eladósodásból finanszírozták. Valójában a gazdasági növekedés hosszú távon csak az alsó vonal szintjén lett volna lehetséges. Az a tény, hogy a felső vonal szintjén valósult meg a növekedés, annak köszönhető, hogy háztartások milliói kölcsönök által mesterségesen eltúlzott keresletet teremtettek.

Így alakult ki a hitelekből, a homokra épülő gazdasági növekedés és ezzel a két folyamatos vonal közötti ék. Ez az ék hamarosan meg fog szűnni. Hogy milyen nagy ez az ék, azt az USA-ból származó számok mutatják: a 118 egységnyi kereslettel szemben a 186 egységnyi termelési kapacitás áll. Ha elosztjuk a 118-at 186-tal, az eredmény 0,63. Ez azt jelenti, hogy körülbelül 63 százalékos kapacitás elegendő lenne a tömeges kereslet kielégítéséhez. Tehát túl nagy a fölös kapacitás. Más szavakkal, óriási kereslethiány keletkezett, amelyet meg kell szüntetni. Ha feltételezzük, hogy hasonló számok vannak a többi fejlett országban, mint az USA-ban, az a következőt jelenti: ötből durván két termelőüzemre, szállodára, étteremre stb. nincs szükség és ezeket az elkövetkező években valószínűleg be kell zárni! Csak sejteni lehet, hogy ez mit jelent a munkanélküliségre és a társadalmi fejleményekre nézve.

Érdekes módon a Waldorf-iskolák alapítója, Rudolf Steiner már 1914-ben nyomatékosan rámutatott ezekre a gazdasági körülményekre: „Tehát manapság a fogyasztástól függetlenül a piacra gyártanak [...], majd megvárják, mennyit tudnak eladni. Ez a tendencia tovább fog növekedni, egészen addig, amíg [...] el nem pusztítja önmagát. Így [...] a Földön élő emberek társadalmi viszonyaiban pontosan ugyanaz alakul ki, mint a szervezetben képződik, amikor egy ilyen karcinóma kialakul. Pontosan ugyanaz, tehát rákképződés, karcinómaképződés a kultúra területén!”⁷⁰

Tehát mi történt a világgazdaságban az elmúlt 30–40 évben? Rákszerű növekedést látunk. A hatalmas, munka nélkül szerzett jövedelmek mindenkitől kevés gazdag emberhez kerülnek, akik nem tudják elkölteni ezt a sok pénzt, és újabb és újabb befektetési lehetőségeket keresnek olyan termékekbe és szolgáltatásokba, amelyekre már régóta senkinek sincs szüksége, vagy már senki sem engedhet meg magának. Ennek ellenére hatalmas hirdetési kampányokkal és hitelekkel mesterségesen fűtik a fogyasztást. Mindez nem egészséges, hanem beteg, rákszerű növekedés, amely a társadalom szervezetében betegséget okoz. Gazdasági szempontból most olyan veszélyes helyzettel nézünk szembe, mint 1914-ben vagy 1929-ben.

Mellesleg: az emberiség közelmúltbéli történelmében rendszeresek az adósságválságok. David Graeber brit szociológus rámutat, hogy „a népfelkelések az elmúlt 5000 évben meglepő rendszerességgel, ugyanúgy kezdődtek: az adósságlisták – táblák, papirusztekercsek, az adósságokat nyilvántartó számlakönyvek – rituális megsemmisítésével.” Így az ókor minden forradalmi mozgalmának egyetlen programja volt: „Minden adósság törlése és a földek

⁶⁹ BCG 2011, Back to Mesopotamia? 3. o.

⁷⁰ Steiner 1997, 174. o.

igazságos újrafelosztása.”⁷¹ A történelem tele van a földek méltányos újraelosztására irányuló követelésekkel. Ezért felmerül a kérdés: miért nem tanulunk a történelemből?

Rendszeresen ismétlődő túltermelési válságok

*„... minden születő: elpusztulást érdemelő”
(Faust I. rész, Dolgozószoba)*

A kamatos kamat és a tulajdon akadálytalan felhalmozódása alapján működő gazdaság a leírt egyenlőtlen eloszlás, a túlzott befektetések, a túlzott eladósodás, a hatalom koncentrációja és a rákszerű folyamatok révén körülbelül három nemzedék után automatikusan egy tarthatatlan szintű kapacitásfelesleget teremt, amely állapotot meg kell szüntetni. Ennek lényegében három módja lehet: gazdasági pangás, polgárháború vagy háború, mert csökkenteni kell a kapacitást. Ez történhet úgy, hogy nincsenek új beruházások (pangás): de ez sok évig tart, ha nem évtizedekig. Vagy történhet polgárháborús vagy háborús pusztítás útján.

Tudnunk kell, hogy nemcsak a válságoknak, hanem a háborúknak is mindig vannak nyertesei. Az Egyesült Államokban a vállalati nyereségek 1939 és 1944 között megduplázódtak. 1944-ben a vállalati nyereségek több mint 40 százalékkal haladták meg az 1929-es csúcspontot.⁷² A háború nem mindenkinek jelent nyomort, halált és kétségbeesést. Mindig van néhány nyertes is; kevesen vannak, de gyakran nagyon erősek és befolyásosak. Ők erősen érdekeltek a háborúban.

A megtisztulás mindhárom változata gyakran tragikus következményekkel járó állapotokat eredményez, olyan helyzeteket, amelyekben látszólag eljött a világvége, mert gyakori a rendkívüli jogrend vagy a haditörvénykezés; a szabadság hiánya, a kényszer, a parancs és engedelmség, a kétségbeesés, a polgári lakosság körében végzett pusztítás. Sokszor az embertelenség uralkodik, ahogyan azt a történelem sajnos mutatja.

És pontosan ezt akarja Mefisztó: az embereket szükségbe, nyomorba és káoszba taszítani, megfosztani munkájuk gyümölcsétől, de mindenekelőtt szabadságuktól és emberi méltóságuktól, legfőbb javaiktól. A két axióma, a kamatos kamat és a korlátlan vagyonnövekedés, amelyeket a közgazdaságtanban folyamatosan hirdetnek, nemcsak etikátlan, önző és antiszociális fejleményekhez vezet, hanem rendkívül veszélyes is. Röviden: csodálatos axiómák Mefisztó szemében.

Ezzel szemben a hagyományos történetírás és gazdaságtan a fenti axiómákon alapuló kapitalizmust – bár kemény és versenyen alapuló, ugyanakkor – igazságos rendszerként írja le, amely hosszú távon mindenki számára hasznos, mivel mindenki számára növekedést és jólétet teremt. A két világháborút és az 1929–1933 közötti nagy válságot nemkívánatos, tragikus „kiugró elemként” vagy téves fejleménynek mutatja be. De Mefisztó szemszögéből ennek épp az ellenkezője igaz. Mefisztó számára az építkezés, a béke és a gazdasági növekedés fázisai csak a csábító csalétek valódi céljainak eléréséhez: a válságban, polgárháborúban vagy

⁷¹ Graeber 2012, 14. o.

⁷² The New Republic. 1946. január 7. <https://newrepublic.com/arti-cle/93520/profits-the-billion>

háborúban megjelenő szenvedésen, nyomoron és szükségén keresztül elembertelenedési folyamatok elindítása, az emberek „állatibbá tétele bármely állatnál” és az emberek megfosztása méltóságuktól.

Ferenc pápa ezekről a dolgokról nagyon világosan beszél. A 2013. november 24-i, *Evangelii Gaudium* (Az evangélium öröme) kezdetű enciklikájának 51. pontjában ezt mondja: „Súlyos felelősségről van szó, mert korunk néhány összetevője, ha nem talál jó megoldásokat, az elembertelenedés olyan folyamatait képes beindítani, melyeket később nehéz lesz visszafordítani.”⁷³ Vajon ezekkel a szavakkal mit szeretne kifejezni? Egy pillantás a történelemre azt mutatja, hogy a fölös kapacitásokat illetően ma hasonló helyzetben vagyunk, mint 1914-ben vagy 1929-ben. Az, ami 1914 illetve 1929 után történt, jól ismert: Európát diktatúrák borították el, kommunista, de főleg fasiszta diktatúrák. Ha egyszer a vörösingesek, a barnaingesek vagy a feketeingesek felvonulnak, olyan elembertelenedési folyamatokat indítanak el, amelyeket aztán valóban nehéz visszafordítani. Véleményem szerint a pápa éles szemmel állította párhuzamba a mai helyzetet a két világháború közötti időszakokkal.

Nem sokkal később a pápa kijelentette: „A [kapitalista] rendszer fennmaradásához háborúkat kell vívni, ahogy azt a nagy birodalmak mindig is tették. A harmadik világháború azonban nem lehetséges, és ezért regionális háborúkat láthatunk.”⁷⁴ Ferenc pápa itt egyértelműen látja, hogy a háború a jelenlegi kapitalista gazdasági rendszer szerves része, nem csupán „kiugró elem” vagy nem kívánatos rendellenesség. Mefisztó szemszögéből nézve pontosan a háború és a szenvedés a lényeg, pontosan ez a célja. Röviden: „Ez a gazdaság öl”⁷⁵, amint a 2013-as *Evangelii Gaudium*-ban olvasható.

Christian Strasser a 2010-ben megjelent, „*Das erwachende Bewusstsein*” (Az ébredő tudat) című nagyon érdekes könyvében a Harvard Business School egyik tanárát idézi, aki a tanítás során – mintha a legtermészetesebb dologról lenne szó – a következőt mondta: „A kapitalizmusnak rendszeresen háborúkra van szüksége, hogy minden megsemmisüljön, és az emberek utána az újraépítés során ismét többet fogyasszanak.”⁷⁶ Pontosan ezt akarja Mefisztó.

Azt hiszem, immár sok ember úgy érzi, hogy a jelenlegi gazdasági és társadalmi helyzet tényleg nagyon fenyegető. E fenyegetés leküzdésére határozottan és bátran szembe kell néznünk a visszásságok valódi okaival, még akkor is, ha ezek kellemetlenek vagy kényelmetlenek. A valódi ok abban a mefisztói elvben rejlik, amely mélyen bele van szöve gazdasági és társadalmi szerkezetünkbe, általában anélkül, hogy tudnánk róla. Csak akkor tudjuk megoldani a problémát, ha ezt az elvet, annak célját és módszereit felismertük.

Tehát a két egyszerű, hihetően hangzó alapfeltevés – a kamatos kamat és a vagyon korlátlan felhalmozódása – révén az embereket három nemzedékenként szenvedésbe, nyomorúságba, káoszba és a szabadság elvesztésébe lehet taszítani. Mefisztónak ragyogóan sikerült ez a lépés, mert ezeket az alapfeltevéseket nemcsak a közgazdászok, hanem a legtöbb ember

⁷³ *Evangelii Gaudium*, 51.

⁷⁴ *La Vanguardia* 2014.06.12.: „un sistema económico que ya no se aguanta, un sistema que para sobrevivir debe hacer la guerra, como han hecho siempre los grandes imperios. Pero como no se puede hacer la Tercera Guerra Mundial, entonces se hacen guerras zonales.” <https://www.lavanguardia.com/internacional/20140612/54408951579/entrevista-papa-francisco.html>, 2019. augusztus

⁷⁵ *Evangelii Gaudium*, 53.

⁷⁶ Strasser 2010, 52. o.

gondolkodásában és szívében is elültette, és abszurd módon az emberek jónak és ésszerűnek tekintik ezeket. Gyakorlatilag a közgazdaságtan fősodrába tartozó összes megközelítés és modell, és teljes társadalmi rendszerünk alapjául ezek szolgálnak. Csak akkor tudunk rajtuk változtatni és elkerülni a végzetes következményeket, ha felismerjük, valójában mely szellem szülöttei ezek.

A kamat és a vallások

A vallások mindig is tudták, hogy az emberellenes hatalmak a kamatot és kamatos kamatot akarják felhasználni az erkölcs kisiklatására és a társadalom károsítására azzal, hogy ezekkel elégedetlenséget, szenvedést és nyomort okoznak. A kamat és az uzsora tilalma tehát vörös fonalként húzódik végig a vallástörténeten.⁷⁷ A középkori hindu törvények szerint a kamat nem haladhatta meg a tőkét, szigorúan korlátozták a kamatos kamat mértékét.⁷⁸ A kamat felszámítása teljesen ellentmond Buddha együttérzésről szóló tanításának is és ezáltal képtelenség minden buddhista számára, aki a nyolcágú ösvényre lép.⁷⁹ Buddhista szemszögből gyakorlatilag az egész gazdasági rendszerünk kijátszásra és csalásra épül, és a kamatszedés ennek csak része. Tekintettel a fent leírt, munka nélkül szerzett hatalmas jövedelmekre, amelyek nálunk áramlanak, csak egyet lehet érteni a buddhistákkal.

A kamatszedést az Ószövetség számos helyen kifejezetten tiltja. A rabbinikus hagyomány szerint a kamatszedés mindent magában foglal, ami túlmutat a kölcsönzött összegben.⁸⁰ A kereszténységben a kamatszedés gyakorlatilag minden formában ellentmond a keresztény szellemiségnek. Számos kijelentés van az Újszövetségben, a pápai enciklikákban és zsinati határozatokban, amelyek tiltják a kamatszedést. A katolikus egyház az uzsorakamatot rabláshoz, gyilkossághoz vagy háborúhoz hasonlította.⁸¹

Nagyon drasztikusan fogalmaz Martin Luther a kamatról, amely akkoriban megegyezett az uzsorával⁸²: „Ezért egy uzsorás valóban nem jó ember; tulajdonképpen nem emberként bünyös! Vércukor kell lennie, rosszabb, mint minden zsarnok, gyilkos, rabló, szinte olyan rossz, mint maga az ördög! Nem ellenségként, hanem barátként és polgárként ül a közösség védelmében és élvez a békét, mégis szörnyűbben rabol és gyilkol, mint bármelyik ellenség és gyilkos. Ezért – ha a rablókat, gyilkosokat és bajkeresőket kerékbe kötjük és lefejezzük, akkor mennyire még inkább kellene bántalmazni és megkínózni az összes uzsorást, fősvényként elzavarni, átkozni és lefejezni őket [...]”⁸³ Martin Luther sürgette, hogy az uzsorásoktól tagadják meg a szentségeket és a keresztény temetést is, azaz de facto zárják ki őket a protestáns közösségből.⁸⁴

⁷⁷ lásd Geitmann 1989, 1. o.

⁷⁸ lásd Graeber 2012, 17. o.

⁷⁹ lásd Zimmer 1976, 476. o.

⁸⁰ lásd Geitmann 1989, 2. o.

⁸¹ lásd Graeber 2012, 298. o.

⁸² Martin Luther az uzsora fogalmának meghatározásáról: „Ahol pénzt kölcsönöznek, és többet vagy jobbat kérnek érte, az uzsora – az minden értelemben átkozott. Ezért az uzsorás, aki a kölcsönbe adott száz pénzre ötöt, hatot vagy annál többet kér.” Ennek megfelelően Luther számára az 5 százalékos kamat már uzsora.

⁸³ Luther 1540, 229. o.

⁸⁴ lásd Luther 1540, 207. o.

A kamatszedés tilalma az iszlámban a mai napig érvényes: a 2. szúra 276. pontjában a következő olvasható: „Akik a kamatot elveszik, azok úgy támadnak fel [majdan], mint az, akit megszállt az ördög. [...]” 277: „Allah semmivé teszi a kamatot, ám gyarapítja az adakozást. Allah nem szeret egyetlen megátalkodottan hálátlan bűnöst sem.” 280: „Ha szorult helyzetű [az adósoatok], akkor adjatok haladékokat [neki], amíg jómódba nem kerül. Ám, még jobb nektek, ha elengeditek [a tartozást]. Bárcsak tudnátok!” 3. szúra 125: „Ó, kik hisznek! Ne nyeljétek el az uzsorát többet és még többet! Tartsátok számon Allahot, hátha tán boldogultok!”. 30. szúra 38: “S amit ti adtok az uzsorából, hogy (más) emberek vagyonaiban kamatozzék, hát nem kamatozik Allahnál. Hanem mit adtok jótékonyaságból, s akarjátok Allah Orcáinak (fényességét), hát ezek ők a meggyarapítottak.”⁸⁵ A szóhasználat azt mutatja, hogy a kamatszedés nem bocsánatos, hanem főbenjáró bűn. Az uzsorakamat szedésének tilalmát nyilván lelkiismeretesen betartatták az iszlám történetében, úgyhogy például hitelezéssel hosszú időszakokon keresztül soha senki nem foglakozott teljes munkaidőben.⁸⁶

A kamat és a kamatos kamat vallási indíttatású korlátozását a kijátszás és az igazságtalanság mély erkölcsi elutasítása támasztja alá. Ugyanakkor az a felismerés is szerepet játszhatott, hogy a kamatos kamat és a vagyon korlátlan növekedése elkerülhetetlenül egyre nagyobb társadalmi egyenlőtlenséghez és így békétlenséghez és társadalmi felforduláshoz vezet. Miért gondolja a mai közgazdászok többsége, hogy felülemelkedhet a Föld szinte minden vallásának a kamatos kamatra vonatkozó kijelentésein? Miért mosolyogják meg ezeket a kijelentéseket és nevezik elavultnak? Miért érzik magukat fölényben szinte minden vallás régi bölcsességével szemben? Mefisztó dörzsölheti a tenyerét. Mert, amint azt a Korán drasztikusan kifejezi: „Akik a kamatot elveszik, azok úgy támadnak fel [majdan], mint az, akit megszállt az ördög.”

c. A nyereség-maximalizálás következményei⁸⁷

„Mindenekelőtt a kereskedőknek egy közös szabályuk van, a fő mottójuk és minden pénzügyletük alapja: olyan drágán adom az árumat, ahogy csak tudom. Azt gondolják, ez jogos. De ez helyet teremt a kapzsiságnak, és tágra nyitja a pokol valamennyi ajtaját és ablakát. Ez mi mást jelenthet, mint: nem érdekel felebarátom, ha nyereségre tehetek szert, és mohóságomat csillapíthatom; miért érdekelne engem az, ha felebarátom tízszeres kárt szenved?”⁸⁸

(Martin Luther 1524)

A nyereség mint eredmény, nem mint cél

Mindenekelőtt szeretnék tisztázni valamit: nincs semmi gond azzal, hogy a vállalatok nyereséget akarnak elérni. A vállalatoknak szükségük van a nyereségre, hogy nehéz időkben legyen tartalékuk, hogy a finanszírozás szilárd legyen, hogy fejleszteni és beruházni tudjanak. Azok a cégek, amelyek tartósan nyereség nélkül működnek, a legtöbb esetben nem tudnak megmaradni, és termékeik vagy szolgáltatásaik eltűnnek. A nyereség a jó gazdálkodás

⁸⁵ Korán – Max Henning fordítása, Lipcse, 1979.

⁸⁶ lásd Graeber 2012, 290. o.

⁸⁷ A 2019-ben megjelent könyvünkben Heinz Siebenbrockkal részletesen ismertettük a nyereség-maximalizálás rossz hatásait. Ebben a fejezetben néhány fontos pontot említek, más szemszögből és kiegészítve az ördög ügyvédjének perspektívájával.

⁸⁸ Luther: Von Kaufshandlung und Wucher [A kalmárkodásról és az uzsoráról] 1524, WA 15

eredménye. De nagy különbség, hogy a nyereség a gazdasági tevékenység eredménye, vagy célja, indítéka vagy vezérlő elve. Ezen felül azt követelni, hogy a nyereség a *lehető legnagyobb* legyen, abszurd. A Deutsche Bank egykori elnök-vezérigazgatója, Hermann Josef Abs (1901–1994) rámutatott erre a különbségre: „Nyeréséget elérni ugyanolyan fontos, mint a lélegzéshez szükséges levegő. Szomorú lenne, ha csak azért lennénk a világon, hogy belelegezzük a levegőt, és ugyanúgy rossz lenne, ha csak azért vezetnénk vállalkozásokat, hogy nyereséget termeljünk.”⁸⁹

Fontos számomra kihangsúlyozni azt is, hogy a kis- és középvállalatok többsége tisztességesen gazdálkodik és tisztességes termékeket állít elő. Semmiképpen sem akarom eleve diszkreditálni a vállalkozókat vagy menedzsereket. De a nemzetközi tőkepiacokról induló és az egyetemeken prédikált nyereség-maximalizálási elv frontális támadás a ma még széles körben elterjedt tisztességes, felelősségteljes vállalkozások és vállalati vezetők ellen. Minél kevésbé vannak kitéve a vállalkozók és vezetők a profit-maximalizálási elv okozta nyomásnak, annál inkább cselekedhetnek felelősségteljesen és emberségesen.

A nyereség-maximalizálás diadalmenete

„A közgazdászok gondolatai [...], akár helyesek, akár tévesek, sokkal nagyobb befolyással bírnak, mint általában gondoljuk. Valójában alig valami más irányítja a világot. A magukat intellektuális befolyástól mentesnek tartó gyakorlati szakemberek általában valamely elhunyt közgazdász rabszolgái.”⁹⁰

J. M. Keynes 1936

A mai üzemgazdaságtan legfontosabb üzenete és központi axiómája a következő: a vállalatok elsődleges célja a profit maximalizálása. Az összes elemzés és iránymutatás ezen a központi dogmán alapul.⁹¹ Manapság természetesnek tekintjük, hogy mindenki, aki közgazdaságtannal foglalkozik, ezt tanulja, de ez az alapfeltételezés mégsem olyan régi.

Az 1980-as évekig egészen mást tanítottak: a menedzserek legfontosabb feladata az volt, hogy a közjót szem előtt tartva törődjenek az ügyfelekkel, és éppen „nem az önpusztító nyereség-maximalizálás”⁹². Vezető közgazdászok még az 1970-es években is úgy gondolták, hogy a menedzsmentnek alapvetően erkölcsi alapokon kell állnia, és döntéseit a közjót szem előtt tartva kell meghoznia. Kifejezetten azt mondták, hogy a nyereség nem a vállalat célja, hanem az ügyféligenyek kielégítésének eredménye.⁹³

A nyereség-maximalizálás elmélete csak az 1980-as évektől kezdve kezdett érvényesülni a tudományos vitákban. Legfontosabb képviselői Milton Friedman és Alfred Rappaport voltak. Szellemi diadalmenetét az 1950-es évektől kezdve nagyszerű, hosszú távú előrelátással és szisztematikusan készítették elő a nyereség-maximalizálási dogma képviselői: mindenekelőtt a Mont Pèlerin Társaság, amely évtizedeken át a háttérben a legmagasabb körökben is

⁸⁹ Schmidt 1989, 58. o.

⁹⁰ Keynes 1936, 383. o.

⁹¹ A közgazdaságtan is erre az axiómára épül. A közgazdaságtanban azonban ez csak egy a számos axióma közül, míg a üzemgazdaságtanban ez az egyetlen központi axióma.

⁹² Schmid, Michael: Peter F. Drucker, der Erfinder des Managements [Peter F. Drucker, a menedzsment feltalálója]. Trend.at, 2017/43., in: <https://www.trend.at/branchen/karrieren/peter-f-dru-cker-erfinder-managements-8429211>

⁹³ lásd Kreiß/Siebenbrock 2019, 53. o.

működött.⁹⁴ Az 1947-ben a többi között Milton Friedman, Friedrich August von Hayek, Ludwig von Mises, Karl Popper, Wilhelm Röpke és Walter Eucken által 1947-ben alapított Mont Pèlerin Társaság sokáig a neoliberais doktrína szellemi központja és védőbástyája volt, amely elmélet egyik fontos, de messze nem egyetlen sarokköve a nyereség-maximalizálás volt. A nyereség-maximalizálást illetően elért szellemi diadala végül annyira alapvetővé vált, hogy az ellenkező nézet manapság gyakorlatilag teljesen hiteltelenné vált és kihalt a tankönyvekből. Pontosabban: az ellenkező véleményeket a ragyogóan működő Mont Pèlerin hálózat célirányosan elhallgattatta.

A kifejezések szisztematikus eltorzítása manapság oly méreteket öltött, hogy a legtöbb közgazdász és sok nem közgazdász már nem is tudja, hogy a vállalatok feladata az emberek igényeinek kielégítése. A befolyásos Forbes üzleti magazinban a „Mi egy vállalat célja?” kérdésre adott válasz a következő: „A józan ész azt mondja, hogy a vállalatok célja a pénzkeresés.”⁹⁵ A vállalati cél teljes mértékű torzítását itt ráadásul még „a józan ész”-nek is nevezik.

Miután a közgazdászok, újságírók és politikusok szívében és fejében, és így a közvéleményben is megnyerték e káros alapelvért vívott csatát, szabaddá vált az út a nyereség-maximalizálás elve előtt, hogy az egész világon egyedüli alapelvvé váljon. Manapság gyakorlatilag az összes nagy konszern eszerint az ember megvető alapelv szerint jár el. Azok a csúcsvezetők, akik nem igazodnak ehhez, gyorsan elveszítik az állásukat. Ez az elv más neveken is fut: „részvényesi érték”, „gazdasági hozzáadott érték” (shareholder value, economic value added), „értékorientált vállalatirányítás” vagy egyszerűen hozam-orientáció.

A Föld gazdasági jövőjéről szóló döntés tehát egy több évtizeden át tartó, elkeseredett szellemi harcban született. A tényleges csata mindig a szellemben zajlik, az egyes emberi szívekben, az egyes emberi fejekben. A jövő nemzedékei számára e gondolatok elméletrendszerbe szervezve formálják aztán a valóságot.

Különösen érdekes példa erre a Szovjetunió és Kína átalakítása Marx és Lenin elképzelései alapján: nagyon kevés szocialista gondolkodó elmélete befolyásolta jelentősen több nemzedéken át több mint egymilliárd ember mindennapi életét. Ez jól mutatja, mekkora súlyuk és micsoda kisugárzó erejük lehet a gondolatoknak.

Sok ember ébred egyre inkább tudatára annak, hogy tulajdonképpen mennyire fontos a különböző gondolatok és a különböző világnézetek közti párbeszéd. Az utóbbi időben egyre nagyobb figyelmet kap éppen ez a küzdelem. Komoly szellemi harc zajlik a „narratíváért”, az „értelmezési keretért”; azért, hogy a média mit és hogyan tudósítson a társadalmi eseményekről, és miről ne tudósítson. Csak úgy záporoznak a vádak és szemrehányások: álhírek („fake news”) és „alternatív tények” terjesztésével vádolják egymást a szereplők. Ez a fejlemény ilyen mértékben teljesen új a számomra. Teljesen új az elbizonytalanodás, hogy mit

⁹⁴ lásd Mirowski/Plehwe 2009 és ZDF: Die Anstalt 2017.11.07.

⁹⁵ Forbes. 2017. július 17. <https://www.forbes.com/sites/gradsof-life/2018/11/06/salute-to-skills-workshops-for-warriors-and-hire-heroes-usa/#343e37385a11>: What is the purpose of a firm? (...) Common-sense tells us that the purpose of a business is to make money. A conversation with almost any businessman or economist shows it to be so. Why else would a firm be in business? Many experts agree: The Economist has recently declared that the goal of maximizing shareholder value, i.e. making money for shareholders, is “the biggest idea in business.” Today, „shareholder value rules business.”

lehet még elhinni és mit nem. Még a közelmúltban is konzervatívnak és komolynak tartott médiumokban sem lehet már igazán megbízni.

Visszatérve a nyereség-maximalizáláshoz: ennek az elvnek a diadalmenete először a szellemi konfrontációk során, majd a valóságban is jelentős hatással, mégpedig negatív hatással van több milliárd ember mindennapi életére. Mert a nyereség-maximalizálás gondolata számomra mélységesen mefisztói. A továbbiakban bemutatom, hogy ez a káros gondolat konkrétan hogyan okoz kárt.

Alapvető célkonfliktus

Üzemgazdasági szempontból a nyereség így jön létre:

árbevétel

- anyagráfordítás
- személyi ráfordítás
- egyéb ráfordítás
- adó

= nyereség

Vessünk először egy pillantást a ráfordítások tételeire. Ha egy vállalat maximalizálni akarja a nyereséget, az összes ráfordítást a lehető legnagyobb mértékben csökkenteni kell: az anyagokat a lehető legolcsóbban kell beszerezni, az alkalmazottakból a lehető legalacsonyabb bér mellett minél többet kihozni. Az egyéb ráfordítások közé tartoznak például a vállalat arra irányuló erőfeszítései, hogy a lehető legkisebb mértékben szennyezze a környezetet. De a hulladék, a kipufogógáz és a szemét mennyiségének csökkentése, a szennyvíztisztító telepek és szűrők beépítése, az újrahasznosítás, a környezetbarát termékek előállítás stb. mind-mind pénzbe kerül. Gyakorlatilag a környezet védelmére irányuló összes erőfeszítés drága és költséges. Egy racionálisan működő, nyereségét maximalizáló vállalat ezért logikus módon mindent megtesz annak érdekében, hogy ezeket a ráfordításokat a lehető legalacsonyabb szinten tartsa, vagyis a környezetet maximálisan kihasználja. Eszerint az elv szerint az adókat szintén minden rendelkezésre álló eszközzel minimalizálni kell.

Logikusan végiggondolva: a nyereség-maximalizálásra történő felhívás arra készíti a vállalatokat, hogy megpróbáljanak a lehető legnagyobb mértékben az összes többi ember rovására érvényesülni: a beszállítókat minél jobban kifacsarni, a munkatársakat a lehető legnagyobb mértékben kihasználni, a környezetet a lehető legkevésbé kímélni és a lehető legkevesebb adót fizetni – hogy csak négy fontos területet említsek. A bevételi oldalon, az árbevételben az elv a következő: a termékekért és szolgáltatásokért a lehető legalacsonyabb minőség mellett a lehető legmagasabb árat kell „behúzni”, ahogy értékesítők gyakran mondják.

Az ügyfelek becsapása, a fogyasztók átverése

Kezdjük a bevételi oldallal és nézzük meg, hogy a nyereség-maximalizálás elve végső soron mit is jelent az ügyfelek számára. A nyereség-maximalizálás azt jelenti, hogy a vállalkozói magatartás nem a fogyasztók igényeinek megfelelő kielégítéséről szól, hanem arról, hogy a

vevők minél több pénzt fizessenek. Mottó: csak a javadat akarjuk, a pénzed. A következmények nyilvánvalók: a vállalkozók minden energiájukkal, intelligenciájukkal, minden trükkel és fogással megpróbálják a lehető legdrágábban eladni áruikat, vagy változatlan árak mellett csökkentik azok minőségét – vagy mind a kettőt egyszerre.

A legjobb példa talán a vízművek privatizációja. Az önkormányzati tulajdonban lévő vízművek feladata olcsó és tiszta ivóvíz biztosítása, és a szennyvíz elvezetése. A cél a fogyasztók megfelelő színvonalon történő ellátása. A vízművek privatizációja után a cél már nem a fogyasztó, hanem a maximális nyereség és hozam. Ezt úgy érik el, hogy az új tulajdonosok csökkentik a vezetékekbe történő beruházást és növelik az árakat. És pontosan ez történt szinte mindig, amikor a vízellátást privatizálták. A Süddeutsche Zeitung egyik 2018. júliusi számában a következőt írta: „Szinte mindenhol, ahol már ilyen privatizációval próbálkoztak, az a fogyasztók és az önkormányzatok számára waterloo-i élmény”. Ez azt jelenti, hogy az emelkedő árak mellett a víz minősége csökkent.⁹⁶ Ez a nyereség-maximalizálás elvének teljesen logikus következménye.

Egy másik példa: a Muhammad Yunus által alapított, szövetkezeti formában működő, nonprofit mikrohitelbank, amelynek célja, hogy ügyfeleinek, a kis hitelfelvevőknek a lehető legnagyobb mértékben segítsen. A Grameen Bank áldás volt ügyfelei számára. Néhány évvel később más mikrohitelbankok is alakultak, amelyek a nyereség-maximalizálás elve alapján működtek. Céljuk sohasem az volt, hogy segítsenek az ügyfeleknek, hanem az, hogy a lehető legnagyobb mértékben kizsákmányolják őket. A nyereséget maximalizáló mikrohitelbankok hiteleinek kamata körülbelül háromszorosa-tízszere volt a Grameen Bank hitelkamatnak és ez természetesen negatív következményekkel járt az adósok számára: magas bedőlési arány, nyomor és öngyilkosságok. Egy vállalat működtetésének szelleme döntően meghatározza az ügyfelekkel való bánás minőségét.⁹⁷

Hogy mit jelent végső soron, ha egy vállalat következetesen végrehajtja a nyereség-maximalizálás elvét, azt egy harmadik, a gyógyszeriparból származó és jól dokumentált példán keresztül szeretném szemléltetni: ez a Paroxetine-eset, amelyben egy gyerekeknek készült antidepresszánsról van szó.

A gyógyszer gyártója, a brit GlaxoSmithKline (GSK) konzern belső vizsgálatok alapján tudta, hogy a Paroxetin nem segít gyermekek depressziójának kezelésében. Egy belső GSK-dokumentumban ez áll: „Gazdasági szempontból elfogadhatatlan lenne egy megjegyzés beillesztése a hatástalanságról, mert ez aláásná a Paroxetin profilját.”⁹⁸ Köznnyelven kifejezve: ha a csomagolásra rá lenne írva, hogy „Nincs hatása!”, akkor nem lehetne eladni. Ennek ellenére egy évvel ez után a belső feljegyzés után a Paroxetint 32 000 alkalommal írták fel gyermekeknek a Nagy-Britanniában. A GSK az ezt követő években összesen kilenc (!) további tanulmányban sem tudta megállapítani a gyógyszer hatásosságát.

De a Paroxetinnek nemcsak hogy nem volt hatása a depresszió kezelésében, hanem aggodalomra okot adó mellékhatásai is voltak, a többi között az öngyilkossági kockázat, amiről a GSK belső vizsgálatokból tudott, de nem közölte a külvilággal: „A GSK-ban tudták, hogy a gyógyszert felírták gyermekeknek, és a kockázat is ismert volt, de úgy döntöttek, hogy

⁹⁶ Süddeutsche Zeitung. 2018.07.08. SOS H2O <https://www.sueddeutsche.de/politik/privatisie-rung-sos-h-1.4045391>

⁹⁷ lásd Kreiß/Splettstößer 2014

⁹⁸ Goldacre 2013, 89. o.

nem továbbítják ezt az információt.”⁹⁹ Éveken keresztül lehetett világszerte felírni több tízezer gyermeknek egy hatástalan gyógyszert, amely nem gyógyított, amelynek ugyanakkor jelentős negatív mellékhatásai voltak.¹⁰⁰

Az ilyen eljárásnak a következetes nyereség-maximalizálás szempontjából nézve van értelme. Hét évig voltam befektetési bankár. Amikor egy vállalat megvásárlását finanszíroztuk, utána három vállalati cél volt: profit, profit és profit. Egy kontroller számára egy konszern termékei nyereség-hordozók. Azokat a termékeket vagy szolgáltatásokat, amelyeknek a legnagyobb a fedezeti összege illetve a haszonkulcsa, a marketingnek „nyomni” kell. Amint azt az elv sugallja, itt nem az ügyfelek helyzetének javításáról vagy az igények kielégítéséről van szó, ezek csak peremfeltételek. A tényleges vállalati cél a maximális profit. Ennek eszköze a termék. A cél szentesíti az eszközt, amint azt a Paroxetin példája világosan megmutatja. Ez a nyereség-maximalizálás alapelvének logikus következménye.

Nagyon fontos, hogy világosan lássuk: a nyereség-maximalizálást követő cégeknek nem az ügyfelek, hanem a befektetők jóléte a cél. Még akkor is, ha gyakorlatilag az összes közgazdasági tankönyv megpróbálja ezt leplezni és kerülgetik a forró kását: ezek mind csupán elterelési manőverek. A nyereség-maximalizálás elve a fogyasztót a nyereség forrásává degradálja – semmi mássá. Ez a keserű igazság és a logikus következmény.

Így érthetővé válik az egyre növekvő, félrevezető és álnok marketingözön, valamint az ügyfelekkel szembeni csalások, fogyasztókkal szembeni visszaélések számtalan, egyre szaporodó példái, mint a rothadt hús, a pancsolt (glikolos) bor, az előfizetési csapdák, a túl sok túlárazott biztosítás, a rossz vagy túl drága gyógyszerek, a hatástalan szépségápoló krémek, az értelmetlen és veszélyes mellékhatásokkal járó oltások, a házaló ügynöki hálózattal történő értékesítés, a tervezett elavulás stb. – a lista végtelen. Ezek a jelenségek mind a nyereség-maximalizálás elvének végső következményei. E visszasságok közül néhányat az alábbiakban bővebben foglalkozom.

Mefisztó szempontjából a nyereség-maximalizálás elve szinte kimeríthetetlen bőségszaru, amelyből homok kerül a gazdaság fogaskerekeibe, hogy a fogyasztókat nagymértékben és szisztematikusan megkárosítsák, és hogy így az egymásért és az egymással végzett munka helyett az egymás elleni harc alakuljon ki. Mindezt annak érdekében, hogy az ügyfelek átverése és a fogyasztók becsapása által bizalmatlanság jöjjön létre, hogy a jóhiszeműség és végül a morál megsemmisüljön. A nyereség-maximalizálás valóban ördögi sakkhúzás.

A munkatársak nem emberek, hanem a termelési tényezők

A vállalatok számára nagyon nagy költségtényező a személyi ráfordítás. A nyereség maximalizálására ehhez két oldalról lehet hozzányúlni: lehet alacsonyabb béreket fizetni és lehet az alkalmazottakat nagyobb teljesítményre ösztönözni. A konszernnek mindkettőt széles körben meg is teszik. Nemcsak a fejlődő országokból érkeznek folyamatosan hírek a munkások kizsákmányolásáról, akik gyakran embertelen körülmények között dolgoznak a nyugati nagyvállalatoknak, hanem a tőkepiac által vezérelt, azaz hozamvezérelt nagyvállalatoktól induló erőként nálunk is növekszik a munkahelyi stressz, miközben a bérekre is erős nyomás nehezedik. Ennek különös formái a határozott időre szóló

⁹⁹ Goldacre 2013, 91. o.

¹⁰⁰ Goldacre 2013, 88–91. o.

munkaviszony, a vállalkozási szerződések és a kényszervállalkozás. Az elmúlt néhány évtizedben ezáltal egy alacsony bérezésű és nem tiszta munkaviszonyokkal járó ágazat alakult ki Németországban, amely az 1960-as években elképzelhetetlen lett volna. Ennek következményeként a kiégésre és a depresszióra visszavezethető betegszabadságok száma az utóbbi években jelentősen nőtt.

E fejleményekre az általánosan használt „emberi erőforrás” (human resources) kifejezés a jellemző, amely immár beépült az üzemgazdaságban és amelyet sok személyzeti (HR) osztály is alkalmaz. Emberi erőforráson emberi alapanyagot, emberanyagot, emberutánpótlást, emberi tartalékot vagy emberi tőkét (humán tőkét) – utóbbi 2004-ben „az év csúnya szava” volt – érthetünk, ahogy azt Rügemer és Wiegand helyesen kifejtette. Ezek a kifejezések a bányászatból származnak, ahol az erőforrásokat kiaknázzák, vagy a katonaságból, ahol a felőrölt zászlóaljot kell friss emberanyaggal feltölteni. Már maga az „emberi erőforrás” kifejezés is olyan gondolkodásmódot fejez ki, amely „az embereket nyers tömegnek tekinti, amelyet nyereségesen ki kell aknázni.”¹⁰¹ Véleményem szerint az „emberi erőforrások” nagyon jó eséllyel indulna „az év csúnya szava” versenyen.

Úgy gondolom, mindez nem véletlenül történik, hanem bizonyos erők aktívan és szándékosan idézik elő. Ha az ördög ügyvédjeként felteszünk olyan kérdéseket, mint: hogyan lehet a vállalatoknál dolgozó embereket nem embernek tekinteni, hanem olyan termelési tényezőnek, amelyeket – mint a gépeket vagy az anyagokat – a lehető leghatékonyabban ki lehet használni?, hogyan lehet növelni a munkaterhet, a bizalmatlanságot, a hierarchikus és nem az együttműködésen alapuló struktúrákat?, röviden: hogyan lehet egyre inkább pokollá tenni a munka világát?, akkor a válasz egyszerű: a legjobb módszer erre a nyereség-maximalizálás elvének terjesztése. Mefisztó örömét leli ebben.

A kíméletlen és antiszociális emberek karrierje és felemelkedése

A kizsákmányolás rendszere csak olyan vezetőkkel működik, akik ezt a gondolkodásmódot teljes mértékben elfogadják és megvalósítják. Ulrike von Aufschnaiter, aki hosszú időn keresztül befektetési bankárként és felsővezetői coachként dolgozott, széleskörű tapasztalatai alapján megállapította, hogy sok felsővezetőnek „súlyos személyiségzavara van”. A következőképpen írja le az üzleti élet (és a politika) csúcsvezetőit: „Ezeknél a karaktereknél sokszor nárcisztikus vagy autista, sőt részben pszichopatikus vonások figyelhetők meg. Ezekből az emberekből gyakran hiányzik bármiféle empátia és arányosság érzése. Van egy olyan vágyuk, hogy megvalósítsák önmagukat és „nyerjenek”. Nem számít, hogyan.”¹⁰² A szerző ebben nemcsak saját széleskörű személyes tapasztalataira, hanem számos nemzetközi tanulmányra is hivatkozik.

Ez nem igazán meglepő. A nagyvállalatok kegyetlen versenyrendszere egyenesen kikényszeríti az uralkodni vágyó, gátlástalan, nem empatikus, nárcisztikus, arroganciára és önmaguk túlbecsülésére hajlamos emberek felemelkedését. A nagyvállalatokban a karrierért és a felemelkedésért folytatott versengés és „üsd-vágd”-rendszer az antiszociális, empátiával nem rendelkező és kíméletlen vezetők kiválasztódását eredményezi. Jutalmat az kap, aki a lehető legkegyetlenebb módon juttatja érvényre a nyereség-maximalizálást. Ez empátiával,

¹⁰¹ Rügemer/Wiegand 2014, 51. o.

¹⁰² Aufschnaiter 2019, 354. o.

mások figyelembe vételével, emberi és szociális gondolkodással nem megy. És a jutalom magas: milliós fizetés, tekintély és hatalom több ezer ember felett. Mefisztó megtartja ígéretét.

Gyilkos verseny a vállalatok között

A nemzetközi tőkepiacok, elsősorban a Wall Street vagy London nagybefektetői folyamatosan hatalmas hozamnyomást gyakorolnak a tőzsdén jegyzett társaságokra. A nyereségnek negyedévről negyedévre növekednie kell. Ez óriási versenynyomást idéz elő. Azok a vállalatok, amelyek nem tudnak lépést tartani ebben a konkurenciaharcban, részvényárfolyamukkal lemaradnak a többiektől és így folyamatosan ki vannak téve annak a fenyegetésnek, hogy versenytársak vagy nagybefektetők felvásárolják, bekebelezik vagy megsemmisítik őket. Ez az állandó félelem hangulatát tartja fenn a háttérben. Így lehet állandó nyomást gyakorolni a felsővezetőkre. Ők ezt adják tovább lefelé. És így alakul ki az ügyfelek becsapásának és az erőforrások kizsákmányolásának rendszere, a hozam maximalizálására, néhány gazdag ember javára. Az igazán nagy és befolyásos konszernek eközben gyakran megkérdőjelezhető módszereket alkalmaznak a verseny korlátozására, hogy megvédjék profitjukat a versenytől.¹⁰³

Harc a beszállítók és a fogyasztók között

A nemzetközi nagybefektetők által gerjesztett félelem légkörében folyó harc hatással van a beszállítók és a gyártók közötti kapcsolatokra is. A nyomásgyakorlás és a küzdelem kultúrája, az együttműködés helyett a bizalmatlanság és az átverés hangulata itt is egyre inkább észlelhető. Ez a nyereség-maximalizáló gondolkodás logikus következménye: minél lejjebb nyomom a beszerzési árakat, annál nagyobb lesz a nyereségem. Ennek a könyörtelen megközelítésnek az egyik legprominensebb képviselője José Ignacio Lopez autóipari menedzser volt, aki durva beszerzési módszerei miatt költséggyilkosként szerzett hírnevet.

Szeretném még egyszer hangsúlyozni, hogy az utolsó pontokban leírt viszonyok – vevők becsapása, munkatársak mint termelési tényezők, a kíméletlen kiválasztása, harc a beszállítók és a fogyasztók között – hál' Istennek még távolról sem tapasztalhatók a gazdaság minden területén. Éppen a kis- és középvállalatok, a szabadúszók azok, akik nagyrészt nem alkalmazzák ezeket a praktikákat, sőt néha kétségbeesetten védekeznek a gazdasági élet célzott elembertelenítése ellen. Azonban az is tapasztalható, hogy ezek a káros, a tőkepiacokról és a tőzsdén jegyzett nagyvállalatoktól kiinduló fejlemények az elmúlt években egyre inkább elterjedtek, és gazdaságunk egyre nagyobb részét hajtják igájuk alá – és fogják igájuk alá hajtani. Ezért írom le e struktúrák elterjedését, okait és céljait, hogy tudatába kerüljünk e folyamatoknak, megállítsuk, és ami még jobb lenne, megfordítsuk őket. Mert számomra ezek a folyamatok bár rendkívül intelligens, de mefisztói és embertelen eredetűek.

Adómegettakarítási modellek, adóelkerülés és csalás a társadalommal szemben

A vállalatok számára a nyereség-maximalizálás felhívás arra, hogy a lehető legkevesebb adót fizessék, sokmilliós nyereségükből a lehető legkevesebbet adjanak a társadalom egészének, és ezt a pénzt a lehető legalacsonyabb adóztatás után, vagy ami még jobb, adóztatás nélkül a

¹⁰³ lásd pl. WEO 2019 Chapter 2 file:///C:/Users/00413/AppData/Local/Temp/text.pdf

milliomosok elenyésző kisebbségének a zsebébe lapátolják – a vállalatok nagy része ugyanis nagyon kevés, nagyon gazdag család tulajdonában van.¹⁰⁴ Ezért jól fizetett adótanácsadók, könyvvizsgálók és vállalati ügyvédek egész seregét alkalmazzák, akik rafinált, rendkívül intelligens adómegettarítási modelleket dolgoznak ki, aminek eredményeként például néhány nemzetközileg ismert vállalat adóparadicsomok és adóelkerülések beiktatásával szinte egyáltalán nem fizet adót. Ezáltal a gazdagok vagyona tovább szaporodik, és ennek így is kell maradnia – a fiatal közgazdászok millióit erre tanítják nap mint nap. Ez a gondolkodásmód a magánszemélyek széles körében is elterjedt. Emögött leginkább a közgazdászok által kedvelt önzőség folyamatos prédikálása és különösen a nyereség-maximalizálás propagálása áll.

Ez hosszú távon gyengíti az államháztartást, kiüresíti a közügyeket, és az egyre egyenlőtlenebb elosztás révén elősegíti a társadalom lassú szétesését. Így az ördög ügyvédjének arra a kérdésére: hogyan tudom hosszú távon súlyosan károsítani az emberek közösségét? itt is az a válasz, hogy a nyereség-maximalizálás hirdetésével.

A környezet szisztematikus pusztítása

A „kamatos kamat” fejezet megmutatta, hogy a kamatos kamat és a rövid távú gondolkodás miként vezet a környezet szisztematikus kizsákmányolásához és károsodásához. Ebben a folyamatban a turbófokozat a nyereség-maximalizálás. A kamatos kamat a nyereség-maximalizálással kombinálva valódi halálos döfés a környezetünk számára. A vállalatok eredmény-kimutatásában a környezet védelmére irányuló valamennyi intézkedés ráfordítás: a szennyvíztisztító telepek, a szűrők, a hulladék- és szennyvízkezelés, a kipufogógázok mennyiségének csökkentése stb. mind olyan költségtényező, amely csökkenti a nyereséget. A racionálisan profit-maximalizáló vezérigazgató szempontjából ezeket a költségeket a lehető legnagyobb mértékben csökkenteni kell. Általános érvényű szabály: minél inkább kizsákmányolom a környezetet, minél kíméletlenebb módon jutok hozzá a természeti erőforrásokhoz, annál nagyobb a nyereség. Ennek logikus következménye a környezetpusztítás – amennyiben legálisan elkövethető.

Számos kormány környezetvédelmi törvények és rendeletek alkotásával próbálja megakadályozni a környezetpusztítást. A valóság azonban azt mutatja, hogy egyrészt a társadalmi és a környezettel kapcsolatos folyamatok törvények által történő teljes körű lefedése nem lehetséges, így sokszor hézagok maradnak, amelyek révén környezetszennyező tevékenységek továbbra is lehetségesek. Másrészt a fejlett ipari országok törvénykezési folyamatait erősen befolyásolja a konszernek nyeresége érdekében és a környezet kárára folytatott lobbitevékenység. Harmadrészt számos lehetőség van a törvényi követelmények megkerülésére. A fejlődő országokban a helyzet ennél még sokkal vigasztalanabb. Ott gyakran egyáltalán nincsenek környezetvédelmi törvények, vagy rendkívül könnyű kijátszani azokat.

Így arra a kérdésre, hogyan lehet rávenni a cégeket arra, hogy a lehető legkegyetlenebb módon kizsákmányolják és elpusztítsák a természetet, a teremtményeket és a teremtést, ez a válasz: a kamatos kamat és a nyereség-maximalizálás kombinációjának propagálásával.

¹⁰⁴ lásd Wehler, 2013, 74. o. Itt olvasható, hogy Németországban 7700 háztartás, azaz a német háztartások 0,02 százaléka birtokolja a német vállalati vagyont több mint a felét.

Egészség

1. Gyógyszeripar

A nyereség-maximalizálás egyik különösen sötét fejezete az egészségről szól. A fentiekben leírtam a Paroxetin példáját, ahol egy gyógyszeripari konszern profitérdekei fontosabbak voltak a betegek egészségénél. Ez minden nyereség-maximalizáló gyógyszergyártóra igaz: óriási marketinggel szisztematikusan megpróbálják azokat a gyógyszereket a piacra nyomni, amelyek a konszern nyeresége szempontjából a legjobbak, és az nem számít, hogy a betegek számára is a legjobbak-e.

Ben Goldacre független brit orvos az alábbiak szerint foglalja össze többéves vizsgálati tapasztalatait: „A gyógyszeripari költségek egynegyede a marketingbe folyik, ez kétszer annyi, mint amit kutatásra és fejlesztésre költenek, és ezt a pénzt mi fizetjük meg, amikor gyógyszert vásárolunk. A gyógyszerek megvásárlásakor kifizetjük ezt a hatalmas, 25 százalékos felárat, hogy évente sok milliárd eurót költhessenek olyan marketinganyagok előállítására, amelyek szándékosan megtévesztik az orvosokat és aláássák a bizonyítékon alapuló gyógyászatot.”¹⁰⁵ Ez mit jelent? A nyereség-maximalizálás érdekében végzett hatalmas gyógyszer-reklámozás miatt az orvosok nem azokat a gyógyszereket írják fel, amelyek esetében megalapozott kutatási eredmények állnak rendelkezésre, hanem azokat, amelyek a legnagyobb hasznot hozzák. „A nyereség fontosabb az egészségénél” – ez a nyereség-maximalizáló gyógyszeripari konszernek alapelve. Számtalan példa van erre.

De ez még nem minden. Egy profit-maximalizáló gyógyszeripari konszern számára nincs borzasztóbb elképzelés, mint az egészséges ember. Mert ha mindenki egészséges lenne, akkor összeomlana az üzlet alapja. Már nem titok, hogy a gyógyszeripar folyamatosan új betegségeket próbál feltalálni, ez az ún. disease mongering. Erre példa a túl magas koleszterinszint mint népbetegség, a figyelemhiányos hiperaktivitás zavar (ADHD) vagy a szexuális problémák. Minél több betegséget diagnosztizálnak az orvosok, annál több gyógyszert tudnak a gyártók eladni.

A nyereség szempontjából a krónikus betegségben szenvedők a legjobbak, akik folyamatosan rá vannak utalva gyógyszerekre. Ezért, ha olyan módszereket találnak, amelyekkel a betegség egyetlen kezeléssel leküzdhető, az lényegében katasztrófa a haszonra nézve. Ezért e rendkívül hatékony gyógyszerek árait nagyon megemelik. Például a recehártya-degeneráció elleni injekció egy adagja 850 000 dollárba kerül. Más génterápiák szintén körülbelül egymillió dollárba kerülnek; a hemofília egyszeri gyógykezelésének ára 1-3 millió dollár.¹⁰⁶ Hasonlóan az évtizedeken át kitartó autókhoz, mosógépekhez, vasalókhoz, kerékpárokhoz, bútorokhoz stb., amelyek katasztrófát jelentenek a nyereségre nézve, a krónikusan egészséges ember a profit-maximalizáló gyógyszeripari konszernek rémálma.

Peter Gøtzsche, aki sok éven keresztül a koppenhágai Nordic Cochrane Center igazgatója volt és belülről ismeri a gyógyszeripari praktikákat, a következő következtetést vonja le: „Amikor az újságírók azt kérdezik tőlem, hogy mit gondolok a gyógyszeripar etikai normáiról, gyakran viccelődöm, vagy azt mondom, hogy erre nem tudok válaszolni, mert ami nincs, azt nem

¹⁰⁵ Goldacre 2013, 349. o.

¹⁰⁶ <https://www.aargauerzeitung.ch/wirtschaft/roche-kauft-us-biotechfirma-und-prescht-in-das-feld-der-gentherapien-vor-134133796>

tudom megítélni. Ebben az iparágban az egyetlen érték a pénz, és egy ember értéke attól függ, hogy mennyi pénzt lehet rajta keresni.”¹⁰⁷

Ez a kijelentés jól megmutatja, hogy végső soron mit is jelent a nyereség-maximalizálási elv megvalósítása: már nem a fogyasztókról vagy a betegekről szól, hanem csak a pénzről. Logikusan végiggondolva és megvalósítva ez az elv minden erkölcs megsemmisítéséhez vezet. És pontosan ez Mefisztó valódi célja. Luther találóan foglalja össze: „Ez helyet teremt a kapzsiságnak, és tágra nyitja a pokol valamennyi ajtaját és ablakát. Ez mi mást jelenthet, mint: nem érdekel felebarátom, ha nyereségre tehetek szert, és mohóságomat csillapíthatom”.¹⁰⁸ A pokol valamennyi ajtaja és ablaka kinyílik. Luther intuitív módon felismeri Mefisztó, a pokol ura szerepét, és azt, hogy ő az, aki az ilyen eljárás mögött áll.

Az ördög ügyvédje szempontjából egy lépéssel tovább léphetünk és feltehetjük a kérdést: hogyan lehet az embereket beteggé és függővé tenni? Konzervatív sajtójelentések szerint a legálisan felírt opioid fájdalomcsillapítók masszív és bagatellizáló marketingje révén nagy amerikai gyógyszergyárak szándékosan taszítottak függőségbe betegeket¹⁰⁹. A gyógyszeripari marketing nagy mértékben hozzájárult a kábítószerrel összefüggő halálesetek jelentős növekedéséhez, az Egyesült Államokban a halálesetek száma 1999-ben 12 100, 2017-ben 43 500 volt.¹¹⁰ Az Egyesült Államok történetében 2019 májusában fordult elő először, hogy egy tőzsdén jegyzett gyógyszeripari vállalat, az Insys Therapeutics elnökét (és milliárdost) szervezett bűnözésben bűnösnek találta a bíróság.¹¹¹ Egyes gyógyszergyárak, mint például a Purdue, az opioid fájdalomcsillapítók marketing-vezérelt, fokozott felírásából mindjárt kétszeresen is profitáltak. Először is sok betegnél okoztak a gyár számára nagy haszonnal járó opioidfüggőséget, majd rögtön ezután piacra dobtak egy leszokást segítő, profitábilis gyógyszert.¹¹² Az Egyesült Államokban a kábítószerrel összefüggő halálesetek és az öngyilkosságok növekedése annyira magas volt, hogy az elmúlt 100 évben először csökkent a várható élettartam, a 2014-ben mért 78,9 évről 2017-ben 78,6 évre.¹¹³ Ez a békeidőben három éven át tartó csökkenés egyedülálló a fejlett ipari országok között.

Mefisztó egyik célja az, hogy elvegye az emberek szabadságát és függővé tegye őket. A nem szabad, függő és legyengített akaratú embereket sokkal könnyebben lehet manipulálni és rossz irányba terelni. Gondoljunk csak a megélhetési bűnözésre vagy a megélhetési prostitúcióra. Ennek jó módja a drogra, vagy azt megelőzően az opioid fájdalomcsillapítóra való szoktatás. Mefisztó szemszögéből a vállalatok nyeresége ekkor csak csali. A fontosabb cél az emberek erkölcsi gyengítése.

¹⁰⁷ Gøtzsche 2014, 80. o.

¹⁰⁸ Luther: Von Kaufhandlung und Wucher [A kalmárkodásról és az uzsoráról] 1524, WA 15

¹⁰⁹ <https://www.vox.com/future-perfect/2019/1/25/18188542/opioid-epide-mic-marketing-overdose-death-purdue>

¹¹⁰ https://www.washingtonpost.com/national/health-science/us-life-expectancy-declines-again-a-dismal-trend-not-seen-since-world-war-i/2018/11/28/ae58bc8c-f28c-11e8-bc79-68604ed88993_story.html?noredirect=on&utm_term=.590f050b30e3

¹¹¹ <https://www.bostonglobe.com/metro/2019/05/02/jury-returns-verdict-insy-trial/KeiTKLXZnnBZnOulLED17M/story.html>

¹¹² <https://www.nbcnews.com/news/us-news/unredacted-lawsuit-against-oxycotin-maker-reveals-they-pushed-opioid-low-n965721>

¹¹³ https://www.washingtonpost.com/national/health-science/us-life-expectancy-declines-again-a-dismal-trend-not-seen-since-world-war-i/2018/11/28/ae58bc8c-f28c-11e8-bc79-68604ed88993_story.html?noredirect=on&utm_term=.590f050b30e3

2. Vakcinagyártók

A vakcinagyártás a gyógyszeripar egyik részterülete. Németországban egy gyermek első életévében beadott oltások száma 1970-től napjainkig a harminchatszorosára növekedett. 1970-ben a csecsemők és kisgyermekek általában egy oltást kaptak, ma az első életévükben 36-szor oltják be őket. Természetesen vannak nagyon jó és ésszerű oltások. Áldás, hogy legyőztük a himlőt, a gyermekbénulást, a tetanuszt és más súlyos betegséget. De nagyon sok megkérdőjelezhető és főleg túl korán beadott oltás is van.

Az oltások számát és időpontját Németországban, a berlini Robert Koch Intézetben működő Állandó Oltási Bizottság (Ständige Impfkommision – STIKO) határozza meg. Ez a testület azonban többségében olyan tagokból áll, akik pénzügyileg és szellemileg szorosan össze vannak fonódva a vakcinagyártókkal.¹¹⁴ Véleményem szerint ezért a STIKO kétséges esetekben inkább a vakcinagyártók nyeresége mellett dönt, nem gyermekeink egészsége mellett. A STIKO egyik volt tagja személyes beszélgetésben elmondta, hogy miért került egy megkérdőjelezhető, hepatitis B elleni oltóanyag az újszülötteknek háromszor beadott hatszoros oltásába: „azért, mert egyébként ezt az oltóanyagot alig lehetne eladni.” A jelenlegi összetételű STIKÓ-t ezért szerintem elfogultság miatt azonnal be kellene zárni.¹¹⁵

Úgy gondolom, ha oltásokról van szó, akkor – akár csak a gyógyszeripar egészében – a profit fontosabb az egészségnél. Mefisztó, a hazugság és a pusztítás szelleme örömet leli ebben.

3. Élelmiszeripar

Az élelmiszerhamisítók – Amit az élelmiszerkonzervek a tányérunkra hazudnak; ez Thilo Bode, a foodwatch-vezető és korábbi Greenpeace-főnök 2011-ben megjelent könyvének címe.¹¹⁶ Ebben lenyűgözően megmutatja, hogy mit jelent a nyereség-maximalizálás a táplálkozásunkra vonatkozóan: az élelmiszeripar masszív marketing intézkedéseket alkalmaz azon élelmiszerek ismertetésének és értékesítésének céljából, amelyek tekintettel a vállalati nyereségekre jók, de egészségünkre károsak. Az eredmény: „Beteg gyermekeink” ez Ulrike von Aufschnaiter 2019-ben megjelent könyvének címe¹¹⁷, amely mindenekelőtt gyermekeink élelmiszeripari vállalatok által okozott strukturális alultápláltságával foglalkozik.

A jelenség oka egyszerű: az egészséges, teljes értékű, feldolgozatlan ételek általában nem jövedelmezőek a konzervek számára. Ugyanakkor az egészségtelen, finomított és számos vegyi adalékanyagot tartalmazó élelmiszereket általában nagyon magas haszonkulccsal lehet értékesíteni.¹¹⁸ Ezáltal nagyon sok ember túl sok, túl édes, túl zsíros, túl sós, rovarirtó szerekkel túlságosan szennyezett és túl sok betegséget okozó vegyi adalékanyagot tartalmazó ételt eszik.

Ebbe a játékba természetesen nekünk, fogyasztóknak is bele kell mennünk. A dologban az a végzetes, hogy a különösen egészségtelen, nem természetes adalékanyagokat tartalmazó, erősen finomított ételek gyakran különösen ízletesek. Ezek pl. az édességek, a snackek, a kólák, a limonádék, az alkoholos italok, a készételek, a gyorsételek stb. Az élelmiszeripari

¹¹⁴ lásd Kreiß/Siebenbrock 2019, és Kreiß: Állásfoglalás a Bundestagban, 2015.10.29. https://www.bundestag.de/re-source/blob/393618/96c6fc69db611847737844016d571193/stellungnahme_kreiss-data.pdf

¹¹⁵ lásd Kreiß: Állásfoglalás a Bundestagban, 2015.10.29.

¹¹⁶ Bode 2011

¹¹⁷ Aufschnaiter 2019

¹¹⁸ lásd Kreiß/Siebenbrock 2014

konszernek sok milliárd eurót költenek arra, hogy elhitessék a fogyasztókkal és a nyilvánossággal, hogy termékeik nem is annyira egészségtelenek, és hogy életörömet szereznek. Az élelmiszeripari konszernek marketingje szisztematikusan hazudik és hamisít, ezt gyakorlatilag az összes független szakértő rendszeresen megerősíti.¹¹⁹ Itt nem egyedi esetekről van szó, a konszernek szisztematikusan terjesztenek félrevezető információkat és vezetnek félre a fogyasztókat.

4. Túlsúly és elhízottság

A leírt gyakorlatok egyik következménye a túlsúlyos és elhízott emberek számának drámai növekedése az elmúlt néhány évtizedben. A középkorban a hét főbűn egyike a „gula” vagyis a torkosság (torok latinul: gula), a falánkság, a mértéktelenség volt, amelyre Mefisztó megpróbálja rávenni az embereket, hogy gyengévé, önmagukon uralkodni képtelenné és szolgává tegye őket. Tekintettel a mai túlsúlyosság és az elhízottság (adipozitás) figyelemre méltó adataira, a középkor torkossága manapság nagyon is általánosnak tűnik.

Az ördög ügyvédje szemszögéből tehát fel lehet tenni a kérdést: hogyan tehetek minél több embert a torkosság áldozatává? Az élelmiszeripari vállalatok és a gyorséttermi láncok marketingstratégiájának áttekintése erre jó választ ad: a fentiekben felvázolt marketingpraktikák révén. A felszínen az élelmiszeripar és a nagyüzemi gasztronómia célja a nyereség-maximalizálás. Mélyebbre tekintve úgy is láthatjuk a dolgot, hogy a nyereség csak Mefisztó eszköze vagy a csali az emberek ésszerűtlen viselkedésének ösztönzésére.

5. Függség és drog mint népbetegség

Úgy gondolom, hogy Mefisztó nagyon érdekelt abban, hogy az embereket mindenféle függőségekbe hajszolja, amelyek népbetegségekké válhatnak. A függőség megfoszt minket a szabadságunktól, gyengíti akaratumkat, és hajlamosabbá tesz Mefisztó azon kísérleteinek befogadására, amelyek morális tévútra terelnek bennünket. Ez úgy tűnik, igen jól sikerül neki. Az Apotheken-Rundschau például arról írt 2016-ban, hogy az emberek kb. 90 százalékának van valami az életében, amiről már nem tudnának lemondani; ezek olyan dolgok mint a csokoládé, a kávé, a nikotin, a szerencsejáték, az internet vagy a vásárlás (shopping).¹²⁰

Németországban jelenleg körülbelül 16 millió dohányos van, tehát körülbelül minden ötödik lakos érintett; a 18 és 64 év közötti korosztályban van körülbelül 1,8 millió alkoholfüggő, ami több mint 3 százalékot jelent. Évente több mint 300 000 alkoholistát kerül kórházba, ahol kezelésük gyakran nagyon drága. Körülbelül 2,3 millió ember gyógyszerfüggő, további 4,6 millió embernél feltételezhető gyógyszerekkel való visszaélés, ami a lakosság több mint 5 százalékának felel meg. És van körülbelül 100–150 ezer kábítószerfüggő.¹²¹ Összehasonlításképpen: az Egyesült Államokban jelenleg körülbelül 11,5 millió ember, a népesség mintegy 3,5 százaléka, él vissza csupán az opioid fájdalomcsillapítókkal, és körülbelül egymillióan heroin-fogyasztók (a lakosság 0,3 százaléka). A szövetségi kormány

¹¹⁹ Weiß/Klein/Schauff/Löbel (Verbraucherzentrale NRW) 2013

¹²⁰ <https://www.neurologen-und-psychiater-im-netz.org/psychiatrie-psycho-somatik-psychotherapie/stoerungen-erkrankungen/suchterkrankung-stoffge-bunden/was-ist-sucht/>

¹²¹ <https://www.tk.de/techniker/service/gesundheit-und-medizin/behand-lungen-und-medizin/sucht/medikamentenabhaengig-2015704/2019>. május és

<https://www.neurologen-und-psychiater-im-netz.org/psychiatrie-psycho-somatik-psychotherapie/stoerungen-erkrankungen/suchterkrankung-stoffge-bunden/was-ist-sucht/2019>. május

kábítószerhelyezetről és függőségről szóló, 2018. októberi jelentése szerint „a 12–17 éves fiatakorúak 5,8 százaléka számítógép- vagy internetfüggő”, a lányok 7,1 százalékos arányukkal jobban érintettek, mint a fiúk. Szinte minden huszadik fiú és minden tizenegyedik lány! A közösségi médiák napi használati ideje jelenleg csaknem 3 óra. ezen kívül van még Németországban mintegy 500 000 szerencsejáték-függő.¹²²

Ezek megdöbbentő számok. Felmerül a kérdés: ennyire boldogtalanok vagyunk? Egyes nagyvállalatok milliárdokat keresnek több millió ember függőségén. A nyereség-maximalizálás érdekében természetesen kihasználják az összes lehetőséget, különösen a marketinget, hogy ügyfeleiket a lehető legnagyobb mértékben függővé tegyék. Mefisztó szemszögéből ez gyengíti az emberek akarátát, és általában erkölcsileg gyengébbé teszi őket, ami tulajdonképpen Mefisztó célja. Véleményem szerint a mi feladatunk e mechanizmusok és szándékok felismerése és leküzdése. Ha ezt megtesszük, akkor ezáltal fejlődhetünk és erősebbé válhatunk. Ha tartósan legyőzünk egy függőséget, akkor különösen erősek lehetünk. Az igazi harc véleményem szerint a szívünkben zajlik. Nem vagyunk Mefisztó védtelen áldozatai, hanem elfogadhatjuk a kihívásokat és felhasználhatjuk azokat, hogy erősebbekké váljunk. Ez az egyik legfontosabb feladatunk. A mefisztói erőknek és hatalmaknak is megvan a célja és létjogosultsága, de le kell győznünk őket, ami által erősebbekké válhatunk.

6. Népbetegségek

Amennyire a népszerű függőségek és drogok áldozataivá válunk, olyan mértékben nő a gyakori betegségek száma is. Nézzünk néhány példát¹²³:

„A gyermekeknek kb. 20 százaléka, vagyis 2,6 millió túlsúlyos, kb. 10 százaléknak vagyis 1,3 millió gyermeknek van zsírmája, kb. 15 százaléknak, vagyis csaknem 2 millió gyermek szenved neurodermatitiszben, az iskolás gyermekek kb. 50 százaléka vagyis 6,5 millióan rendszeresen szenvednek fejfájásban, kb. 10 százaléka vagyis 1,3 millióan asztmában, kb. 4 százaléka, vagyis 520 ezer gyermek küzd rendszeresen migrénnel, kb. 1 százalék vagyis 130 000 gyermek és fiatal rákos, kb. 10 százaléknak vagyis 1,3 milliónak van szénanáthája, több mint 0,2 százaléknak vagyis 30 ezernél több gyermek 1-es típusú cukorbeteg, a kiskorúaknál az utóbbi években a 2-es típusú cukorbetegség az ötszörösére nőtt. ... Mintegy 50 százalék, ami mintegy 6,5 millió gyermeket jelent, viselkedési problémákat mutat az iskolában, kb. 25 százaléknál vagyis több mint 3 millió gyermeknél étkezési rendellenesség gyanúja áll fenn vagy étkezési rendellenességet diagnosztizáltak, kb. 4 százalék (500 ezer gyermek) szenved ADHD-ben, 2–4 százalék (hozzávetőleg 500 ezer gyermek) diszlexiás. Gyermekeink egyre növekvő számban már nem iskolázhatók be és erőszakosak. ... A gyermekek kb. 8 százaléknak, vagyis körülbelül 1 milliónak van halláskárosodása, a rövidlátásos gyermekek száma gyorsan növekszik. Összességében a német gyermekek körülbelül 80 százaléka nem egészséges, terhelt vagy instabil a leírt tünetek közül egy vagy több miatt. A számok növekvő tendenciát mutatnak minden területen.”

Ezzel szembesülni nem igazán megnyugtató, és a számok a jövőre nézve sem adnak okot optimizmusra. Ebben az összefüggésben feltehetjük a kérdést: mi történne, ha nem lennének ezek a népbetegségek? Nos, akkor valószínűleg még gátlástalanabban hódolhatnánk rossz

¹²² https://www.drogenbeauftragte.de/fileadmin/dateien-dba/Drogenbeauftragte/Drogen_und_Suchtbericht/pdf/DSB-2018.pdf

¹²³ Aufschneider 2019, 21. o.

szokásainknak és a függőségeinknek. Ebben az értelemben ezek közül a betegségek közül sokat figyelmeztető jelnek, ébresztőnek lehetne tekinteni, hogy ésszerűbben és erkölcsösebben viselkedjünk.

A nyereség maximalizálása és az igazság

„Ó, boldogok, kik még hiszik, hogy a tudás a zűrzavart apasztja!”

(Faust I. rész, A városkapu előtt)

A (VW) dízelbotrány világosan megmutatja, mi történik, amikor az igazság és a nyereség-maximalizálás összeütközik: az igazság könnyen a rövidebbet húzza. A dízelbotrány egyáltalán nem egyedi eset. A dohányipar szisztematikusan hazudott termékeiről, évtizedeken keresztül kedvező fényben tüntette fel a dohányzást, megvesztegetett (és megveszteget) tucatnyi látszólag független egyetemi tudóst, hogy „tudományos” tanulmányokat készítsenek arról, hogy a dohányzás és a passzív dohányzás nem nagyon káros. Ez évtizedeken át sikeresen megakadályozta a fogyasztói érdekeket védő törvények bevezetését, például a dohányreklám-tilalmat, az éttermekben a dohányzási tilalmat, a dohányadót stb. A hazugságok szisztematikus terjesztése által a cigarettaipar 2006-ig így több mint 700 milliárd dolláros plusz nyereséghez jutott. A dohányipart ezért egy amerikai bírónő 2006-ban hivatalosan „bűnszervezetnek” nevezte.¹²⁴

Egy másik példa: a Nestlé és más élelmiszeripari konszernek több mint fél évszázad óta reklámozzák a mesterséges anyatejet azzal a szlogennel, hogy az egészséges a csecsemőknek. Ez azonban hazugság. A több milliárd dolláros marketingkampányok sikeresen tartják vissza fiatal anyák millióit a szoptatástól – az üzleti haszon javára, a csecsemők és anyák egészségének kárára: a fejlődő országokban évente sok ezer csecsemő hal meg a mesterséges anyatej miatt.¹²⁵ Az ARD és a Focus ezért 2015-ben „csecsemőtej-díler”-nek nevezte a Nestlé-t, amely megsérti a WHO szabályait, és aki ál-ápolónőkkel – ápolónőnek beöltöztetett marketing-alkalmazottakkal – értékesít.¹²⁶ Röviden: a nyereség-maximalizálás a vállalatok alkalmazottjait becstelenségre és gyakran hazugságra viszi. Ez egyre inkább árt a nagyvállalatok hírnevének.

1. Megvásárolt tudomány: az igazság elferdítése kifinomult megvesztegetéssel¹²⁷

„Nagy selma ez – Nem ostoba – Kegyet vadász – Most vagy soha -”

(Faust II. rész, Császári palota – trónterem)

Mivel a tudomány, különösen az egyetemek független tudósai kiváló hírnévnek örvendenek és a közvélemény szerint őszinték, hitelességüket az utóbbi években a vállalatok egyre inkább megpróbálták saját céljakra felhasználni. Jelentős összegekkel támogatják az egyetemet, viszont e pénzek nagy része mögött az a szándék áll, hogy a közvélemény és a politika a vállalatok céljait és érdekeit támogassa, miközben a nyereségszerzésre irányuló szándékuk elrejtve marad. Erre egyre több példa van, és az életünkre gyakorolt negatív hatások súlyosak.

¹²⁴ Adams 2007, 392. o.

¹²⁵ Sukhdev 2013, 137. o.

¹²⁶ http://www.focus.de/finanzen/boerse/schwere-vorwurfe-nestle-im-mar-kencheck-das-sind-babymilch-dealer_id_4977867.html. Hozzáférés: 2016.02.04.

¹²⁷ lásd Kreiß 2015

Az egyetemeket egyre inkább és egyre szisztematikusabban bevonják az elhallgatás és az őszintétlenség stratégiájába.

A dohányipar mellett kiemelkedő példák erre az autóipari vállalatok, a Facebook, a glifozát, az áramszolgáltató társaságok, a munkaadói szövetségek, a génmanipulált élelmiszerek gyártói, az élelmiszeripari konszernek, a gyógyszergyárak, a pénzügyi ágazat stb. Ezek mind iparbarát tanszékeket támogatnak. Kifinomult ösztönzőrendszerekkel és az iparbarát professzorok kiválasztásával megpróbálják tisztességtelen módon, milliárdos összegekkel befogni az egyetemeket a nyereség-maximalizálás szekere elé. Az egyoldalú tanulmányok eredményeit független tudományként mutatják be, hogy nagyobb profithoz jussanak. Eközben ritkán hazudnak, általában egyoldalúsággal és bizonyos adatok elhagyásával vagy kérdések fel nem tételével ferdítik el az igazságot. Mefisztó, a hazug szellem és az emberiség megrontója ezt nagyon élvezzi.

2. Az „érték” és a „value” kifejezésekkel való visszaélés

A gazdaságtudományok már a fogalmak megválasztásával hozzájárulnak az őszintétlenséghez. „A cinikus olyan ember, aki mindennek ismeri az árát, de semminek nem ismeri az értékét” – Oscar Wilde egyik találó mondása.¹²⁸ Gyakorlatilag a teljes üzemgazdaságtan-irodalom ebben a szellemben íródott: nyereség-maximalizálás, részvényesi érték (shareholder value), belső tőkeallokáció. A szerzők szisztematikusán visszaélnek az „érték” fogalmával és egyenlővé teszik a „nyereség”-gel, a „hozam”-mal vagy a „pénz”-zel, amelyeknek - szigorúan véve - pont az ellenkezője. Ugyanez történik az angol nyelvben. A „value” fogalmat ott is helytelenül használják, például a „shareholder value” esetén, amikor a részvényesek profitjára gondolnak, nem pedig értékekre („values”).

A fogalmakkal való visszaélés, a fogalmak torzítása szerintem szándékos. Ha az „érték” helyett a „profitról” beszélne az irodalom, sokkal valószínűbb, hogy az emberek rájönnének, mi a szándék. A „profit” szónak Karl Marx óta nagyon negatív mellékíze van. A német közgazdasági szakirodalomban ezért szisztematikusán elkerülik ennek a szónak a használatát. Inkább célzottan szépítenek, csillapítanak azáltal, hogy „értékek”-ről beszélnek. Ezzel teszik szalonképessé ezt a káros elvet a politikában és a nyilvánosságban. A fogalmakkal való félrevezetés és szavak kiforgatása Mefisztó, a hazug szellem egyik fő terepe.

3. Reklám: a félrevezetés, az őszintétlenség és a hazugság tömeges jelenséggé válik

„Tisztességes és őszinte reklámot keresni olyan, mint tűt keresni szénakazalban vagy kontaktlencsét úszómedencében.”

Jean Wade Rindlaub, reklámszakember, 1969¹²⁹

Számomra a kereskedelmi reklám a legjobb példa arra, hogy a nyereség-maximalizálás elve hogyan rontja meg velejéig az őszinteség és nyitottság valamennyi fajtáját. 1984-ben az akkori vezető reklámszakértő, David Ogilvy a következőt írta: „Bármelyikünk, aki rendszeresen olvas közvélemény-kutatásokat, tisztában van azzal, hogy a nagyközönség szélhámosoknak

¹²⁸ <https://de.wikiquote.org/wiki/Zyniker>. Hozzáférés: 2019.04.15.

¹²⁹ Baker 1969, 59. o. Jean Rindlaub az egyik első nő volt, akinek vezető szerepe volt a reklámparban.

tart bennünket, reklámszakembereket.”¹³⁰ Ez manapság sincs másként. Ez nem igazán lep meg. Mert kevés más szakmában található ilyen sok szisztematikus félrevezetés, manipuláció, egyoldalúság és hazugság. Samm Baker, nagyon sikeres és a maga idejében vezető reklámszakértő már 1969-ben jól összefoglalta a reklámmal foglalkozó szakemberek eljárás módját: „Az eladások növelése érdekében nagyjából minden megengedett – hamis ábrázolás, megtévesztés, hazugság –, kivéve ha az büntetendő. Általában a legjobb eladást eredményező kampányt nyomjuk, de úgy, hogy a csalás ne legyen bizonyítható. Ez a hozzáállás elkerülhetetlenül a megengedett hazugsághoz vezet. [...] A reklámszakember annyira hozzászokik a megengedett hazugsághoz, hogy az a reklámtervezés és a termékek értékesítése során természetessé válik.”¹³¹ Ez a mai napig nem változott. Csak a módszerek váltak kifinomultabbá.

A félrevezetés, valótlanosság és hazugság tehát mindennapi tömeges jelenséggé válik: mindegyik német állampolgár naponta 3000–13000 nem informatív, egyoldalú és mélyen tisztességtelen reklámüzenettel találkozik.¹³² A reklámpia különösen jól tükrözi a nyereség-maximalizálás által okozott baj teljes mértékét, mivel ez itt évtizedek óta megfigyelhető. Nemcsak a reklámpia dolgozók számára rossz ennyi tisztességtelenséggel és értelmetlenséggel élni,¹³³ hanem az érintett polgároknak is. A szisztematikus félrevezető reklám egyik mellékhatása, hogy sok fiatal nő olyan szépségideáloknak próbál megfelelni, amelyek nem is léteznek (mivel a kozmetikai reklámban szinte minden fotó hamis), és ennek anorexia, plasztikai műtétek, szilikonmell stb. a következménye. A legtöbb embert zavarja a reklám, zaklatásnak veszik. A reklám folyamatos becstelensége és hazugságai a nyereség-maximalizálást szolgálják, és hosszú távon aláássák az emberek valóság-érzékelését, nyitottságát és őszinteségét.

4. Mi rejlik emögött?

A reklám miatt tehát kicsi gyerekkorunk óta folyamatosan a hamisság, a tisztességtelenség és a valótlanosság légkörében élünk. Már a kilencéves gyerekek is azt mondják: ez nem is igaz, a reklám hazudik. Mit művel ez velünk évtizedek, nemzedékek során? A hirdetések szisztematikusán álnokságra, tisztességtelenségre és igaztalanságra nevelnek minket, az őszinteség kiemelt szerepe gyengül és lassan megszűnik. A reklám hatására az igazság elveszíti önnön célját, önnön szentségét. Az igazság eszközzé degradálódik, egy célt szolgáló eszköz lesz belőle.

János-evangéliumában van egy csodálatos mondat: „Én vagyok az út, az igazság és az élet”. Igazság nélkül nincsen kereszténység. De nem csak a kereszténység, az összes vallás is elképzelhetetlen igazság nélkül. Számomra a reklám frontális támadás a vallásosság, a kereszténység és minden más vallás ellen. Ezenkívül a reklám kapzsiságba és tiszteletlenségbe hajszol, alássa az erkölcsös érzéseket és magatartást. Az ördög ügyvédje szemszögéből ez a

¹³⁰ Ogilvy 1984, 40. o.

¹³¹ Baker 1969, 14. o.: „To increase sales, most anything goes – misrepresentation, deception, lies – unless actionable. The approach is usually to produce the hardest-selling campaign without perpetrating recognizable fraud. This attitude inevitably breeds the permissible lie. [...] The adman becomes so accustomed to using the permissible lie that it becomes his natural approach in creating an ad and selling a product.”

¹³² lásd Kreiß 2016, Werbung nein danke [Köszönjük, nem kérünk reklámot]

¹³³ Graeber, 2018, 38. o.: „In advertising, marketing, and publicity, discontent of this sort runs so high that there is even a magazine, *Adbusters*, produced entirely by workers in the industry who resent what they are made to do for a living and wish to use the powers they've acquired in advertising for good instead of evil”.

reklám fő célja. Szerintem a reklám csak látszólag szól forgalomról, árbevételről és nyereségről. Mefisztónak végül is nem a pénz a fontos. A pénz csak a csali, hogy az embereket erkölcsileg elvetendő útra terelje. Mefisztó a lelkünket akarja, az emberi szívben rejlő jó és rossz a tét.

Összegzés

Az irodalmi alak, Mefisztó szemszögéből nézve a nyereség-maximalizálás elvénél nehéz jobbat találni. Ismét felteszem az ördög ügyvédjének fenti kérdését: hogyan kellene alakítani a gazdasági életben a szabályokat és a viselkedési normákat, hogy az emberek a lehető legnagyobb mértékben kárt szenvedjenek? Konkrétan:

1. Hogyan lehet szisztematikusan ellátni a fogyasztókat rossz, szükségtelen, rövid élettartamú és túlárzott termékekkel?
2. Hogyan lehet a vállalatnál dolgozó embereket nem emberként, hanem termelési tényezőként kezelni és a lehető legnagyobb mértékben kihasználni? Hogyan lehet növekvő munkaterhelést, bizalmatlanságot, hierarchikus, nem kooperatív struktúrákat kialakítani? Röviden: hogyan lehet a munka világát egyre inkább pokollá tenni?
3. Hogyan lehet a minél uralkodni vágyóbb, gátlástalanabb és legkevésbé empátikus embereket a vállalatok felső vezetői szintjére kiválasztani?
4. Hogyan lehet a vállalatokat öldöklő versenybe hajtani, olyan konkurenciaharcba, amelyben az ellenfél az alacsonyabb tőzsdei értékű vállalatot felvásárolhatja vagy tönkretelheti?
5. Hogyan lehet gyártók és beszállítók között az együttműködés és a bizalom helyett a könyörtelen harc kultúráját létrehozni?
6. Hogyan lehet vállalatokat rávenni arra, hogy nyereségükből a lehető legkevesebbet adják a társadalomnak? Hogyan lehet elérni azt, hogy adóminimalizálás, adóparadicsomok beiktatása vagy akár adócsalás révén minimális vagy semennyi adót se fizessenek?
7. Hogyan lehet a vállalatokat rávenni arra, hogy a lehető legkíméletlenebb módon kizsákmányolják és elpusztítsák a természetet?
8. Hogyan lehet a vállalatokat rávenni arra, hogy szisztematikusan olyan termékeket gyártsanak, amelyek károsak az egészségre?
9. Hogyan lehet a vállalatokat rávenni arra, hogy a PR a lehető legkevésbé legyen őszinte, hogy az igazság egyre kevésbé számítson?

Az összes fenti kérdésre ugyanaz a válasz: a nyereség-maximalizálás elvének elfogadtatásával. Minél inkább sikerül Mefisztónak az emberek elméjébe és szívébe beleültetni, hogy a nyereség-maximalizálás jó és helyes, annál nagyobb kár éri az emberiséget. A tényleges döntés ezért az emberek gondolkodásában, a szellemben születik. A tényleges harc az érvek csatája, a gondolkodásban zajló mérlegelés. Ha sikerült a fejet és a fejet követő szívet megnyerni, a leírt bajok és károk már jönnek önmaguktól.

A nyereség-maximalizálás dogmája valószínűleg ezért a legkárosabb a közgazdászok alapfeltevései közül. És ezért harcolt ilyen hevesen a nyereség-maximalizálás elve ellen a mély keresztény gyökerekkel rendelkező Martin Luther is: „Mindenekelőtt a kereskedőknek egy közös szabályuk van, a fő mottójuk és minden pénzügyletük alapja: olyan drágán adom az árumat, ahogy csak tudom. Azt gondolják, ez jogos. De ez helyet teremt a kapzsiságnak, és tágra nyitja a pokol valamennyi ajtaját és ablakát.” Ezért kárhoztatták Nyugaton

évszázadokon át jogosan a nyereség-maximalizálás elvét. A nyereség-maximalizálás kategóriáiban való gondolkodás ugyanis az összes fent leírt társadalom-károsító fejlemény mellett az egoizmust és a fősvénységet is táplálja, és frontális támadás a kereszténység ellen: „Ez mi mást jelenthet, mint: nem érdekel felebarátom, ha nyereségre tehetek szert, és mohóságomat csillapíthatom; miért érdekelne engem az, ha felebarátom tízszeres kárt szenved?” Nyitva áll a pokol kapuja: Mefisztó, a hazug és minden jó elrontója dörzsöli a kezét. A nyereség-maximalizálás axiómáját csak akkor tudjuk helyesen kezelni és legyőzni, ha felismerjük, hogy mely szellem gyermeke.

d. A felesleges munka

„Ha kissé figyelő szemmel sétálunk az utcán, és a kirakatokba nézünk: nincs szükségünk a termékek 90 százalékára – sőt ártalmasak számunkra.”¹³⁴

(Joseph Beuys 1985)

A nagy ígéret: a szabadidő és a bőség eljövendő korszaka

Ma a gépek sokszorosan termelékenyebbek, mint szüleink idejében. Szüleink idejében is lényegesen termelékenyebbek voltak, mint a nagyszüleink idejében. Németországban az egy munkaóra kifejezett tényleges termelékenység 1970-től 2018-ig a hatalmas műszaki fejlődés miatt több mint 120 százalékkal – 100-ról 220-ra – emelkedett.¹³⁵ Más szavakkal: egy munkavállaló inflációval korrigálva ma kétszer annyit termel óránként, mint 48 évvel ezelőtt. És ennek ellenére a 40 órás munkahét Németországban gyakorlatilag változatlanul megmaradt az elmúlt 48 évben. A teljes munkaidőben foglalkoztatottak éves munkaideje 1991-től 2017-ig nagyjából változatlan maradt¹³⁶, pedig csak ez alatt a 26 év alatt a termelékenység több mint 40 százalékkal növekedett.¹³⁷ Sőt: az 1990-es évek közepe óta néhány ágazatban, néhány szövetségi tartományban a közszolgálat területén 2000 óta újra megnőtt a munkaidő. Miért nem használtuk ki a termelékenység növekedését, hogy 40 százalékkal kevesebbet dolgozzunk? Akkor ma a háromnapos munkahét lenne annyi áruval, mint 1991-ben. 1991-ben az életszínvonalunk nem volt rossz, az egyik legmagasabb a világon. Újra és újra felmerül bennem a kérdés: miért dolgozunk tulajdonképpen ilyen sokat? Az alábbiakban csak a fizetett munkáról, kereső tevékenységről lesz szó.

John Maynard Keynes közgazdász 1930-ban foglalkozott ezzel a kérdéssel. Abban az időben azt feltételezte, hogy a műszaki fejlődés következtében 2030 körülre eljön a 3 órás munkanap és a 15 órás munkahét kora: „Néhány év alatt – úgy értem, még a mi életünkben [Keynes 47 éves volt ekkor] – a mostani emberi erőfeszítések egynegyedével képesek leszünk minden mezőgazdasági, bányászati és gyártási tevékenységet elvégezni. [...] Ez hosszú távon azt jelenti, hogy az emberiség meg fogja oldani gazdasági problémáját. Azt szeretném megjósolni,

¹³⁴ Beuys 1985, 35. o.

¹³⁵ <https://www.blickpunkt-wiso.de/schaubilder/1107>

¹³⁶ <https://www.deutschlandinzahlen.de/tab/deutschland/arbeitsmarkt/arbeitszeit/jahresarbeitszeit>. Éves munkaidők: 1991: 1643 óra; 2017: 1637 óra

¹³⁷

https://www.deutschlandinzahlen.de/fileadmin/diz/content_data/Startseite/Printversion/DIZ2018_eBook.pdf

hogy a fejlett országok életszínvonala száz év múlva négyszer-nyolcszor magasabb lesz, mint jelenleg. [...] Az emberek akkor először szembesülnek valós, állandó feladatukkal – akkor azon gondolkodnak majd, hogyan éljenek a nyomasztó gazdasági aggodalmaktól mentes szabadsággal, mivel töltsék ki szabadidejüket, [...] hogy bölcsen, kellemesen és jól éljenek.” Keynes szerint ekkor majd eljön a szabadidő és a bőség kora, „the age of leisure and of abundance”.¹³⁸

Mellesleg amikor Keynes a fentieket kifejtette, a pénz szeretetét – mint önmagában való értéket – a következőképpen értékelte: mentális betegség, undorító, kóros állapot, amelyet az ember elborzadva a pszichiátere bíz rá.¹³⁹ Keynes prognózisa az anyagi jólét fejlett országokban történő növekedését illetően alapvetően helyes volt. De ami nem valósult meg, az a munkaidő csökkenése.¹⁴⁰ Az a kérdés, hogy miért?

Egy nemzedékkel később (1957-ben) Vance Packard amerikai közgazdász azt mondta, hogy az egyre növekvő automatizálás eredményeként az Egyesült Államokban az 1980-as években az emberek csak heti 30 óra körül dolgoznak majd az akkoriban szokásos 40 óra helyett.¹⁴¹ És 2014-ben Vivek Wadhwa amerikai közgazdász (a Stanford Egyetemen) tekintettel az egyre növekvő automatizálásra és az ipar 4.0-ra a következőt mondta: „Az egyetlen megoldás, amelyet látok, az a heti munkaidő csökkenése. Talán hetente 10-20 órát fogunk dolgozni a mai 40 óra helyett.”¹⁴² Ez úgy hangzik, mint egy déja-vu, pontosabban egy déja-entendu (már hallottam), mint valami, amit Keynes-től három nemzedékkel korábban már hallottunk.

Visszafelé is lehet számolni: Tomas Sedlacek közgazdász 2012-ben a következőt írta: „Ha az Egyesült Államok fenntartotta volna a 20 évvel ezelőtti életszínvonalat és e 20 év technológiai fejlődését szabadidővé alakította volna, ma háromnapos lenne a munkahét.”¹⁴³

A vezető közgazdászok, akik ezen a témán gondolkodnak, újra és újra ugyanarra az eredményre jutnak: a fizetett munkának, amelynek egy munkaóra vetített termelékenysége a gyors műszaki fejlődés miatt folyamatosan növekszik, drámai módon csökkennie kell. Ennek ellenére szinte két generáció óta, körülbelül 50 éve, nem ez történik. Ellenkezőleg. Az utóbbi időben sok nyugati országban egyre több a stressz, a kiégés és a túlterheltség.¹⁴⁴ Annak ellenére, hogy a termelékenység az egyre jobb gépek és a mesterséges intelligencia miatt folyamatosan növekszik, annak ellenére, hogy a gépek egyre több munkát végeznek helyettünk. Így ismételten felmerül a kérdés: valójában miért is dolgozunk ilyen sokat?

¹³⁸ Keynes 1930

¹³⁹ Keynes 1930: „Mernünk kellene a pénz utáni vágyakozást annak valódi értéke alapján értékelni. A pénz szeretetét, mint értéket önmagában – amit meg kell különböztetni a pénz, mint az örömök és az élet valódi dolgainak megszerzése eszközének szeretetétől – felismerik majd akként, ami: egy meglehetősen undorító, beteg kóros állapot, egy majdhogy bűnözői, egy majdhogy patológiás hajlam, amelyet borzongással a mentális betegségek szakembereire kell bízni.”

¹⁴⁰ lásd Skidelsky 2013, 34. o.; Mössner (2011) szintén nyilatkozik erről a témáról: „Tulajdonképpen a gazdaságtörténelem ironiája, hogy az emberiség álma, hogy a termelékenység növelése révén kevesebbet kell majd dolgozni, a növekedés rögeszméje, valamint a gazdaság és a politika hiányosságai miatt ilyen sok szenvedéshez és a munkanélküliség okozta frusztrációhoz vezet.”

¹⁴¹ Vance Packard 1957, 137. o.

¹⁴² Vivek Wadhwa. The Washington Post, 2014. július 21.: „The only solution that I see is a shrinking work week. We may perhaps be working for 10 to 20 hours a week instead of the 40 for which we do today.”

https://www.washington-post.com/news/innovations/wp/2014/07/21/were-heading-into-a-jobless-future-no-matter-what-the-government-does/?utm_term=.94b77ae0c4ef. 2018. augusztus

¹⁴³ Sedlacek 2012, 306. o.

¹⁴⁴ lásd Kreiß/Siebenbrock 2019

A válasz: mert rengeteg szükségtelen munkát végzünk.

A nagy művész, Joseph Beuys 1985-ben egyszer a következőt mondta: „Tudjuk, hogy a mai gazdasági rendszert a profit hajtja, a gazdasági rendszer csak a befektetett tőke jövedelmezőségére és csak erre gondol: a termékek 90 százaléka szemét! Ha kissé figyelő szemmel sétálunk az utcán, és a kirakatokba nézünk: nincs szükségünk a termékek 90 százalékára – sőt ártalmasak is számunkra. Ez az, amit a cégek ma gyártanak!”¹⁴⁵

Nem produktív jövedelemszerző tevékenységek

Még ha úgy gondoljuk is, hogy Beuys számai eltúlzottak: hány olyan termékkel találkozunk, amelyet – ha józan ésszel és kritikusan gondolkodunk – tulajdonképpen nem tarthatunk jónak? Az alábbiakban be fogok mutatni néhány példát erre. Minél több felesleges és néha káros terméket gyártanak egy országban, annál drágábbá válnak a szükséges termékek, és annál értelmetlenebbnek érzik az emberek a munkájukat. Ez magyarázat lehet arra, hogy Németországban, a világ egyik leggazdagabb országában, egyre több ember nem jön ki a pénzből. Németországban (és a legtöbb más fejlett ipari országban) évtizedek óta nő a szegénységi ráta és bővül az alacsony bérű szektor. Nem csoda: ha egyre több felesleges és értelmetlen terméket és szolgáltatást állítunk elő és ha növekszik a javak egyenlőtlen eloszlása, az élet sokak számára elérhetetlenül drágává válik, mivel az értékes munkaerőt, energiát és a szellemi tőkét értelmetlen dolgokra pazaroljuk, és ezek hiányoznak máshonnan, ahol értelmük lenne – különösen a szociális, kulturális és környezetvédelmi területen és még sok más helyen.¹⁴⁶

Egy példa ennek illusztrálására: tegyük fel, hogy egy országban az erkölcsi színvonal csökkenése miatt nő a bűnözés. Tegyük fel, hogy ezért több rendőrt és biztonsági őröt alkalmaznak, és sok új megfigyelőkamerát szerelnek fel. Első pillantásra mi történik gazdasági szempontból? Munkahelyek jönnek létre, virágzik a biztonsági ipar, növekednek a megfigyelőkamerákat gyártó cégek, és úgy tűnik, hogy a gazdaság erősödik. Az újságban olvashatjuk: a gazdaság és a GDP növekszik.

De mi történik valójában? Sem a plusz rendőri és biztonsági személyzet, sem az újonnan telepített megfigyelő kamerák nem jelentenek előnyt az emberek számára az eredeti helyzethez képest, amikor alacsonyabb volt a bűnözés aránya. Ki is fizeti valójában az új munkahelyeket és megfigyelőkamerákat? Az összes polgár, mert egyrészt megemelik az adókat, hogy az új rendőrök fizetését ki lehessen fizetni. Másrészt emelkednek az árak, és drágul az élet. Például ha több megfigyelőkamerát telepítenek a metróban vagy a szupermarketekben, a metrójegyek vagy a szupermarketekben kínált áruk megdrágulnak, mivel a megfigyelés költségeit hozzá kell adni a termékek árához. Ennek eredményeként a bérek reálértéke csökken, valójában rosszabb a helyzet, bár hivatalosan a gazdaság és a

¹⁴⁵ Beuys 1985, 35. o. Hasonlóan látja Charles Eisenstein (2013), 50. o.: „Másképp, a legtöbb dolog, amivel foglalkozunk, vagy felesleges, vagy boldogtalanná tesz minket.”

¹⁴⁶ Példa erre a kisgyermek gondozása az óvoda előtt. Ezt nagyon egyszerűen és gyermekbarátabb módon meg lehetne oldani, mint ma: ha együtt megállapodnánk abban, hogy megszüntetjük a keresőtevékenységünk felét, azt a felét, amely felesleges vagy káros termékeket termel, könnyen elegendő lenne egy 20 órás munkahét, anyagi javak terén elszenvedett jelentős veszteség nélkül. 20 órás munkahéttel, a férfiak számára is, alig lenne szükség napközis bölcsődékre, mert az apáknak és anyáknak – ha ezt akarnák – hirtelen minden gond nélkül lenne idejük gyermekeik gondozására.

foglalkoztatás nő. Ennek az az oka, hogy a munkaerő a termelő területekről a nem termelő területekre lett áthelyezve.

Az alapelv általánosítható: minél több ember dolgozik felesleges, nem produktív, nem értékteremtő vagy értelmetlen területeken, annál inkább csökken az egész gazdaság termelékenységé. Ebben az a végzetes, hogy a bruttó nemzeti össztermék mérése pontosan az ellenkezőjét mutatja és elkendőzi ezt a problémát.

Tervezett elavulás

Az alapelv szemléltetésére további két példát szeretnék röviden bemutatni: a tervezett elavulást és a reklámot. A gyártók a termékek élettartamát általában azért rövidítik le titokban, hogy rejtett áremelést hajtsanak végre. A legjobb példa erre az 1926-os villanykörte-kartell, amelyben a világ vezető izzógyártói úgy döntöttek, hogy az égési időt körülbelül 1800 órától 1000 órára csökkentik. Változatlan árak mellett ez 80 százalékos áremelést jelent. Ennek eredményeként a konszernnek nyeresége jóval több mint a kétszeresére növekedhetett. Ugyanez a helyzet, ha a termékek javíthatóságát a cégek lehetetlenné, bonyolultabbá vagy drágábbá teszik. Végül mindig minden az áremelkedésről és így a profit növeléséről szól. A tervezett elavulás minden formájának tényleges mozgatórugója ezért a nyereség-maximalizálás szándéka.

Az 1950-es évek végén az Egyesült Államok egyik vezető fejlesztési mérnöke, Brooks Stevens azt mondta: „Our whole economy is based on planned obsolescence” – egész gazdaságunk a tervezett elavulásra épül.¹⁴⁷ Brooks Stevens óta ez még inkább igaz és, régóta jellemző más ipari országokra is. Becsléseim szerint ezek a tisztességtelen módszerek illetve a túlzott árak minden polgár zsebéből – a csecsemőtől az aggastyánig – havonta 110 eurónyi vásárlóerőt vesznek ki. Ennek következtében értelmetlenül több energiát fogyasztunk, ami 16–18 nagy erőmű teljesítményének felel meg, és körülbelül 10 millió tonna teljesen felesleges hulladékot termelünk. Ez körülbelül öt-hét feleslegesen működő szeméttégetőnek felel meg. Ha megszüntetnénk ezeket a szükségtelen tevékenységeket, minden foglalkoztatottnak további mintegy három hét fizetett szabadsága lenne anélkül, hogy egyetlen termékről vagy szolgáltatásról le kellene mondanunk.¹⁴⁸ Ennek az az oka, hogy az aktív keresőket a termelő gazdasági ágakból a nem produktív, értelmetlen területekre helyezzük át. Talán kezdjük már sejteni, hogy miért dolgozunk manapság ilyen sokat, annak ellenére, hogy gépeink egyre jobbak.

A tervezett elavulás tehát kiváló példa a teljesen értelmetlen, felesleges munkára, amely olyan hasznos, mint a lyukak ásása és újratöltése. A bruttó nemzeti össztermék (GDP) mérése jelenleg nem veszi figyelembe a tervezett elavulást. A GDP azt sugallja, hogy a termékek élettartamának lerövidítése növeli jólétünket. Ez természetesen teljesen abszurd. Megemlítem mellesleg, hogy az amerikai közgazdász, Jeremy Bulow-nak a tervezett elavulásról szóló és még manapság is gyakran idézett, 1986-os tudományos tanulmánya¹⁴⁹, amely e jelenséget a verseny hiányával magyarázza, szinte a legabszurdabb és legirreálisabb elmélet, amivel valaha találkoztam. Időnként lenyűgöző megfigyelni, hogy a közgazdászok milyen életidegen elméletekben képesek elveszni. De sajnos ezeket a közgazdászokat nagyon valós politikai

¹⁴⁷ Slade, 2007, 153. o.

¹⁴⁸ lásd Kreiß 2014, 111. o.

¹⁴⁹ lásd Bulow, 1986

döntések meghozatalakor teljesen komolyan veszik – megfelelően borzalmas következményekkel.¹⁵⁰

Szükségtelen reklám

A szükségtelen munka utolsó konkrét példája a reklám.¹⁵¹ Az összes kereskedelmi reklám jóval több mint 90 százaléka úgynevezett kompetitív reklám, amely csak a piaci részesedés növeléséről szól, azaz A autó B autó ellen, A mosószer B mosószer ellen, A üdítő ital B üdítő ital ellen. A szakértők szerint ez a hirdetéstípus egyáltalán nem informatív, vagy csak irreleváns információkat tartalmaz. A szomorú ebben az, hogy igaz az a mondás, amely szerint „aki nem hirdet, meghal.” Gazdasági rendszerünkben egyedi vállalati szinten szinte mindegyik vállalat esetében ésszerű, hogy hirdet, kollektív szinten azonban sajnos értelmetlenség. Gazdasági rendszerünk az értelmetlen hirdetési magatartást jutalmazza. A korábbi vezető közgazdászok ezt kristálytisztán látták, és egyetértettek abban, hogy a kompetitív reklám nemcsak értelmetlen, hanem ártalmas is, mert drágítja a termékeket. Ezért következetesen a reklám megadóztatását vagy a reklámok betiltását szorgalmazták.¹⁵² Ennek van értelme.

A reklám színes képeket és szép szlogeneket alkot, de semmilyen valódi terméket, amely bármilyen módon hasznos lenne vagy amelyet bármilyen valós dologra felhasználhatnánk. Reálgazdasági szempontból tehát a reklám teljesen értelmetlen. Ennek ellenére Németországban körülbelül egymillió ember dolgozik a reklámszakmában. Ezeknek az embereknek a munkaereje a termelő tevékenységből ebbe a teljesen értelmetlen szektorba kerül. Így mindenki másnak többet kell dolgoznia, mint amennyi tulajdonképpen szükséges lenne. Ha a nyereség-maximalizálás érdekében elkészített kompetitív hirdetéseket megszüntetnénk, mindannyiunknak évente körülbelül egy héttel több fizetett szabadsága lenne, anélkül, hogy egyetlen valós termékkel kevesebb állna rendelkezésünkre. Újra sejtjük, hogy miért dolgozunk még mindig ilyen sokat, annak ellenére, hogy egyre több és jobb gép egyre több munkát végez helyettünk: mert értelmes munkát értelmetlen munkával helyettesítünk.

A munkahelyek legalább 50 százaléka bullshit-munkahely?

Ebben az összefüggésben David Graeber brit szociológus „bullshit jobs”-ról beszél, amelyek véleménye szerint az összes munkahely legalább 50 százalékát teszik ki.¹⁵³ Ezt a kifejezést olyan tevékenységekre használja, amelyek társadalmi szempontból teljesen értelmetlenek és amelyek értelmetlenségével az érintettek többsége – legkésőbb néhány ital után – tisztában van. Igen, úgy határozza meg ezeket a tevékenységeket, hogy az érintettek is értelmetlennek és feleslegesnek tartják azokat. Példaként megemlíti a végtelenül növekvő adminisztratív tevékenységet, például a felsőoktatásban és az egészségügyben, a pénzügyi szolgáltatásokat, a telemarketinget, a vállalati ügyvédeket, a személyzeti osztályokat, a PR-tevékenységeket, valamint azokat az embereket, akik műszaki vagy biztonsági szolgáltatásokat nyújtanak ezekhez a tevékenységekhez, valamint olyan segítő iparágakat, mint a kutyakozmetikai

¹⁵⁰ lásd Kreiß 2014

¹⁵¹ lásd Kreiß 2016

¹⁵² Például Alfred Marshall és Arthur Pigou, lásd Kreiß 2016, 90. o.

¹⁵³ Graeber 2018

szalonokat vagy a 24 órás pizzafutár-szolgálatot. „Fizetett papírtologatókról” (salaried paper-pushers), magántőke-főnökökről, lobbistákról, PR-kutatókról, biztosítási matematikusokról, végrehajtókról vagy ügyvédekről beszél, akik mind-mind értelmetlenek vagy feleslegesek.

A káros, megkérdőjelezhető, értelmetlen vagy felesleges tevékenységek rovatába az alábbi területek felvételét javasolnám megfontolni: a bűnipar („sin industries” – alkohol, dohány, szerencsejáték, szexipar stb.), a luxuscikkek, a kozmetikai ipar (beleértve az állatkísérleteket), a gyógyszeripar, a vegyipar (különösen a rovarölők és műtrágyák), a távolsági utazások, az autóipar (például a hamutartók formatervezésével foglalkozó rész), a médiaipar és különösen a számítógépes játékok, a különféle környezetkárosító termékek és a hadiipar. A sok kidobott élelmiszert – körülbelül 50 százalék – elnézve az élelmiszeripar és a mezőgazdaság jelentős része is látszólag feleslegesen dolgozik. Ehhez jönnek azok a tevékenységek, amelyek ezen iparágak beszállítói. Összességében azt hiszem, hogy tevékenységeink jóval több mint a fele nemcsak értelmetlen és felesleges, hanem nagyrészt káros is.

Minden termelés célja a fogyasztás. De az értelmetlen, felesleges tevékenységek öncélúak, vagy csak a haszonszerzés célját szolgálják. Az ilyen természetű aktivitást joggal nevezhetjük perverznek.

Mi rejlik emögött?

„Port faljon ő, s jókedvűen”

(Faust I. rész, Égi prológus)

A szükségtelen munka háttérét két szinten szeretném megvizsgálni: a hatalom és az erkölcs szintjén. A hatalom szintjén David Graeber fogalmaz meg érdekes gondolatokat. Egyrészt azt mondja: „Az uralkodó osztály rájött, hogy egy szabadidővel rendelkező, boldog és produktív lakosság halálos veszélyt jelent.”¹⁵⁴ Tehát a „kenyeret és cirkuszt” római mottó jegyében a lakosság nagy részét dolgoztatni és szórakoztatni kell, különben az emberek buta gondolatokra jutnak és tiltakozni kezdenek, sőt forradalmakat is indítanak. A felesleges munka valódi okát a következőben látja: „Ha valaki a munka világában olyan rendszert talált volna ki, amely tökéletesen alkalmas a pénztőke hatalmának fenntartására, alig lehetne ennél jobb megoldást elképzelni.”¹⁵⁵ A hatalom szintjén tehát a rendszer a pénztőke fenntartását szolgálja. Azt hiszem, ezzel a megállapítással elég jól összefoglalja a hatalmi kérdést.

David Graebernek az erkölcs szintjén is vannak értékes megfigyelései: ha a lakosság nagy része a munkában töltött években olyan tevékenységet végez, amelyről saját maga is azt hiszi, hogy valójában felesleges, az komoly erkölcsi és szellemi károkat okoz, ami sebhelyként marad meg a kollektív lélekben.¹⁵⁶ A pokol nézhet ki így: nagy tömegek folyamatosan olyan munkát végeznek, amelyre nem alkalmasak, és amelyet nem is szeretnek.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Graeber 2018, xvi. o.: „The ruling class has figured out that a happy and productive population with free time on their hands is a mortal danger.”

¹⁵⁵ Graeber 2018, xix. o.: „If someone had designed a work regime perfectly suited to maintaining the power of finance capital, it's hard to see how they could have done a better job.”

¹⁵⁶ Graeber 2018, xv. o.: „Huge swathes of people, in Europe and North America in particular, spend their entire working lives performing tasks they secretly believe do not really need to be performed. The moral and spiritual damage that comes from this situation is profound. It is a scar across our collective soul.”

¹⁵⁷ Graeber 2018, xvii. o.: „I came up with one possible vision of hell. Hell is a collection of individuals who are spending the bulk of their time working on a task they don't like and are not especially good at.”

Ez a megállapítás fején találja a szöveget. Mefisztó, a pokol ura, élvezi, ha ilyen a munka világa. Elmondhatjuk, hogy a munka világának nagy része a mefisztói elv szerint működik. Ily módon megfosztjuk önmagukat az emberi szellem nagyszerű eredményeitől, a találmányok gyümölcseitől.

Gazdaságtörténészként a következőt szeretném mondani: a gépek feltalálásának és a műszaki fejlődésnek a gazdasági értelme és célja az, hogy megkönnyítsék vagy megtakarítsák a munkát. Áldás, hogy ma már nem kell szövőszék mellett ülnünk, mert szövőgépek vannak, hogy nagy olvasztókemencéket használhatunk, és már nem fáradságos kézi munkával kell kinyernünk a vasat. Az emberi szellem nagy technikai találmányainak – amint azt Keynes kifejti – az az értelme, hogy az embereket megszabadítsa a nyomasztó gazdasági gondoktól, és hogy idejüket így a tulajdonképpeni feladataiknak, nevezetesen – Schiller szavaival kifejezve – a szépre, jóra és igazra törekvésnek szentelhessék.

De éppen ettől tart minket vissza a hatalmas mennyiségű felesleges munka, amelyet nap mint nap elvégzünk. Pontosan ezt akarja Mefisztó briliáns intelligenciával elérni. Azt akarja, hogy az emberek homo faberré, igavonó állattá váljanak, amely csak dolgozik, dolgozik és dolgozik, akármekkora ostobaság is az, amit csinál. Az életben igazán fontos dolgokra aztán hiányzik az idő. Igen, az elmúlt években még a gyermekeinkre is egyre kevesebb időnk van, és többségüket már az első életévtől kezdve bölcsődébe rakjuk, ahol gyakran heti 40 vagy 50 órát töltenek. Nincs elég időnk az idősek számára sem – és az idősoththonokban az egy ápolóra jutó időse emberek aránya nyomorúságosan magas. A szociális szolgáltatásokat nyújtó intézmények túlnyomó többségében túl kevés a személyzet; túl kevés az idő, a pénz és az ember a környezetvédelemben, a kultúrában – főleg a kultúra terén van egyre több megszorítás. De arra van sok milliárd euró és több tízezer mérnöki munkaóra, hogy a legújabb luxusautók hátsó ülésébe tökéletes technikájú képernyőket építsenek be, hogy gyermekeink az autóban is zavartalanul játszhassanak számítógépes játékokkal. Már régóta problémák nélkül élhetnénk a „szabadidő és bőség korában”, 15 órás heti munkával és 3 órás műszakokkal – ha akarnánk.

Mefisztó egyik célja az erkölcs elsivárosítása. Ahogyan azt Fausttal is megpróbálta, az embereket az erkölcstelenségbe akarja vinni. Ha az embereknek munkájukban értelmetlen vagy akár ártalmas tevékenységeket kell végezniük, az szellemileg és lelkileg is gyengíti őket. Ha valaki taposóaknákat készít, majd megcsonkított, egy lábú fiúkról lát képeket, akkor a látvány pusztítást végez a lelkében. Ha valaki rossz vagy túlárzott termékeket állít elő, vagy átveri az ügyfeleket, az ezekről alkotott gondolatait magával viszi az álmaiba. Ha nappal értelmetlen vagy ártalmas dolgokat csinálunk, éjjel szenvedünk ettől, és akár rémálmaink is lehetnek. Nietzsche azt mondja Zarathustra éji dalában: „Éjszaka van: most hangosabbak a szökőkutak. És a lelkem is szökőkút. Éjszaka van: most sorra ébrednek a szerelmesek dalai. És a lelkem is egy szerelmes dala.”¹⁵⁸ De mi van a szerelmes dalokkal, mi van a lelkünkben, amikor napközben értelmetlen vagy ártalmas dolgokon kellett robotolnunk? Akkor „a pokol valamennyi ajtaja és ablaka” nyitva van – mondta Luther találóan. És pontosan ez Mefisztó szándéka.

A hatalom, a pénz, a siker, a karrier és a felemelkedés Mefisztó eszközei e cél elérésére. Hatalmat akar adni bizonyos embereknek és embercsoportoknak annak érdekében, hogy megszilárdítsa a mai rendszert, és így elérje valódi célját: az erkölcsök elsorvasztását és az

¹⁵⁸ Nietzsche 1981, Zarathustra, 636. o.

erkölcsi hanyatlást. Ennek különösen jó eszköze a pénztőke, amellyel David Graeber is foglalkozik. A pénztőke óriási hatalmat ad egy szűk pénzügyi elitnek, a kamatos kamatra és a nyereség-maximalizálásra épül, és a világ tőzsdeközpontjaiból kiindulva hatalmas pusztítást végez a társadalmi életben, amelyet fentebb leírtam, és amelynek végső célja az emberek morális elsorvasztása. Mivel maga Mefisztó nem tud a világban cselekedni, olyan emberekre van szüksége, akik befogadják és végrehajtják ezeket az ötleteket. A csalétek: aki átadja magát ezeknek az ideáknak, azt felemelkedéssel, pénzzel és hatalommal jutalmaznak. A harc az egyén szívében és szellemében zajlik. Ez végső soron a jó és a rossz közti küzdelem.

A mefisztói erők különösen briliáns taktikai húzása ebben az összefüggésben a fogalmak ködösítése, a figyelem elterelése a társadalom alapvetően fontos folyamataitól. A „szükségtelen munka” fogalma egyáltalán nem létezik a teljes közgazdaságtanban – David Graeber jellemző módon nem közgazdász, hanem szociológus. Ha a fogalom nem létezik, akkor a jelenséget nem lehet felismerni, elemezni, ezáltal gyógyítani sem. Csak akkor hozhatunk ésszerű ellenintézkedéseket, ha teljes körűen megértjük a „szükségtelen munka” jelenségét.

e. Trivialitás és belső üresség

*„Most majd velem próbálja sorba'
az élet dibdabságait“*

(Faust I. rész, Dolgozószoba)

2014. február 8-án a Bild hatásos szöviccel tudósított az FC Bayern labdarúgója, Franck Ribéry fenékműtétjéről a címlapján. Ez az újság Németország messze legnagyobb példányszámú napilapja, naponta több millió ember olvassa. És akkor milyen témát hoz a lap számtalan ember számára, mivel foglalkozzanak? Egy labdarúgó fenékműtétével. Lehet még ennél is közönségesebbnek lenni? Milyen sekélyességbe lehet tulajdonképpen hajszolni az embereket? Mások elmondása szerint az általam nem ismert tehetségkutató műsorok és valóságshow-k nyilvánvalóan nem sokkal jobbak ennél.

A Faust első részében Mefisztó azt mondja, hogy megpróbálja elvonni figyelmünket a létkérdésekről, és olcsó szórakozásra, közönséges foglalatosságra próbál vezetni: „Most majd velem próbálja sorba' az élet dibdabságait“ (Dolgozószoba). Az Úr azt mondja Mefisztónak az Égi prológus-ban: „Kútfejtől e lelket messze vond, s ha körmeid jól megragadták, vezesd magaddal útagon”. Mefisztó egyik fontos feladata, hogy elterelje figyelmünket az ősforrásról, az élet fontos kérdéseiről. Egy pillantás a bulvársajtóba, és mindenekelőtt a magántulajdonban lévő, profitmaximalizáló tévécsatornák műsorába lenyűgözően megmutatja, milyen messzire jutottunk már ezen az üresség felé vezető úton. Mennyi nagyszerű újságírói, szerkesztői, műsorvezetői stb. intelligenciát égetünk el teljes szellemi ürességre!

A középkorban a hét főbűn egyike a restség (acedia) volt: lustaság, tudatlanság, csömör, a szív tehetetlensége. A tömegmédiá nagy része a hét 7 napján, a nap 24 órájában erősíti ezeket az emberi jellemzőket. És a reklám a turbó. A kereskedelmi reklámok nagy része rendkívül közönséges, semmitmondó, tiszteletlen és lapos. A szív tehetetlenségével kéz a kézben együtt jár egy másik főbűn, a gula: torkosság, falánkság, önzés.

A középkori hét főbűn szerintem nem avult el, épp ellenkezőleg: aktuálisabbak, mint valaha. Végül is Mefisztó célja pont az, hogy ezekre a bűnökre csábítson, erkölcstelen és megvetendő magatartásba hajtson. A mai bulvársajtó hihetetlen, gyakran rosszindulatú közönségessége, párosulva a munka világában tapasztalható számtalan értelmetlen tevékenységgel óriási belső ürességet, vákuumot, gigantikus méretű dezorientációt és erkölcsi ürességet okoz – és ez a dolga. Ebbe az ürességbe és céltalanságba könnyen beköltözhetnek a különféle bűnös szenvedélyek, hisz ahogy a mondás is tartja: „minden bűn kezdete a tétlenség”. És végül is pont ez Mefisztó valódi célja: eltávolítani az eredeti ősforrástól, és erkölcsileg tévútra vinni bennünket. Sajnos nagyon, nagyon messzire jutottunk már ezen az úton. De amennyire felismerjük és tudatosítjuk ezt, annyira változtathatunk rajta.

f. Zavart okozni

*„Innen remélek köztetszést, hisz a
sugalmazás a fő ördög-retorika. “*

(Faust II. rész, Lovagterem)

A fentiekben újra és újra hangsúlyoztam, hogy a dolgok egyértelmű felismeréséhez mennyire fontosak az egyértelmű fogalmak. Mefisztó, a hazug szellem, természetesen pontosan ezt akarja megakadályozni. Mindent megtesz azért, hogy a zavarosban tartson minket, hogy a zavarosban könnyebben tudjon halászni. Minél jobban elterelődik a figyelmünk az igazságról és a fontos dolgokról, annál könnyebben éri el céljait, hogy a gonosz különböző megnyilvánulási formáiba, leginkább az önzőségbe terelje az embereket.

Ebben a média természetesen fontos szerepet játszik, mert a média a fő forrás, amelyből ma információkhoz jutunk. Mielőtt az információk eljutnak hozzánk a médiából, többszörös kiválasztási és szűrési folyamaton mennek át.¹⁵⁹ Először négy különösen fontos szűrőt szeretnék leírni, amelyek torzulásokhoz vezetnek a tudósításokban.

Az első torzítás: hamisítás nézettségi adatokkal vagy példányszámokkal

Képzeljünk el egy egyszerű tényállást, egy közlekedési balesetet néhány szemtanúval. Hogyan íránk le az esemény lefolyását a bíróság vagy a biztosító számára? Például így: két autó összeütközött, mert az egyik sofőr nem vette figyelembe a piros lámpát. Az ütközés következtében egy ember meghalt, többen megsérültek és mindkét jármű totálkárossá vált. Talán az egyik tanú okostelefonjával fényképet készített a két autóról, ezt még a jelentéshez csatolhatnánk.

Hogyan közölné az esemény folyamatát a Bild és más bulvárlap? Írnának egy történetet, a lehető legdrámaibb részletekkel, a legdrámaibb közeli képekkel vagy filmfelvételekkel, lehetőség szerint a haldokló utolsó szavaival. A sztori valószínűleg vádaskodást vagy rágalmozást, felháborodást, szánalmat és még sok más, ítélkezést és érzelmeket érintő elemeket is tartalmazna. Miért? Mert a profitorientált médiának a lehető legnagyobb példányszámra vagy nézettségre van szüksége.

¹⁵⁹ lásd Rainer Mausfeld előadása. München, 2018.06.04.

Óriási különbség, hogy a jelentés egy ügyről például a bíróság számára készül, vagy azért, hogy növelje a példányszámot, nézettséget. Mindenféle profit- és példányszám-vezérelt média szisztematikusan hamisítja az információkat. Egyrészt a megjelenítés módja miatt, amelytől az egész szenzációhajhásszá, lapossá és objektivitás nélkülivé válik, másrészt pedig – és talán ez még rosszabb – a témaválasztás miatt. Számos témáról szándékosan nem, vagy csak marginálisan írnak. Inkább azokat a témákat választják, amelyek növelik a példányszámot, nézettséget: a mennyiség fontosabb a minőségénél. Ez a tartalom meghamisítása mellett a kereskedelmi tévécsatornák alacsony színvonalához is vezet.

A kereskedelmi televíziózás alacsony nívója a közszolgálati adókra is hat. Azóta, hogy a Kohl-kormány 1984-ben bevezette a kereskedelmi csatornákat, a színvonal ott is csökken, mert a közszolgálati adóknak is egyre inkább a nézettségi adatokhoz kell igazodniuk. Egyre inkább a mennyiség számít, nem a minőség. Már nem a programok színvonala a fontos, hanem hogy azok hány nézőt vonzanak.

Ugyanez vonatkozik a nyomtatott sajtóra is. A minőségi és vezető sajtóorgánumokban – Süddeutsche Zeitung, Frankfurter Allgemeine, Die Zeit, Der Spiegel – is egyoldalú a témák kiválasztása, és a jelentések szinte mindig értékelő kommentárokat tartalmaznak, egyrészt a tudatos ideológiai befolyásolás, másrészt a jó eladási adatok elérése érdekében.

Ezért teljesen világosan kell látnunk, hogy az árbevételre utalt média – tehát gyakorlatilag az összes média – nem objektíven tudósít, hanem torzító módon választ témát, semleges és tárgyilagos tudósítás helyett érzelmek alapján számol be az eseményekről.

A megoldási javaslatokat bemutató befejező részből valamit megelőlegezve, már itt szeretnék rámutatni arra, hogy a médiatudósítást egy alap segítségével egészen más módon is meg lehetne szervezni. Egy ilyen modellben például, a reklámmilletékből származó közpénzek független alapokba kerülnének, amelyek független, pluralista testületek révén független újságírókat választanának ki, akik aztán független cikkeket írnának vagy független tv-programokat készítenének.¹⁶⁰

A második torzítás: a hirdető cégek érdekeinek figyelembe vétele

Korábbi könyveimben már többször leírtam a reklám káros hatásait a sajtószabadságra.¹⁶¹ Ezért itt csak egy rövid összefoglaló: a reklámokból finanszírozott média nem engedheti meg magának, hogy kritikusan nyilatkozzon hirdető ügyfeleiről. A reklámozó cégek, különösen a nagyvállalatok ezért közvetlenül és közvetetten befolyásolják a tudósítások, illetve programok tartalmát, tehát azt, hogy mi, és hogy bizonyos tények hogyan jelenjenek meg. Minél több a reklámpénz, amely a médiába áramlik, annál kevésbé létezik a sajtószabadság. Tehát gyakorlatilag minden olyan média, amely reklámbevételekre van utalva – azaz szinte az összes média – részrehajló és egyoldalú.

A harmadik torzítás: a tulajdonosok érdekeinek figyelembe vétele

A tíz legnagyobb német médiacsoportból nyolc – Bertelsmann, Pro-SiebenSat1, Axel Springer, Bauer Media, Burda, Verlagsgruppe Georg von Holtzbrinck, Funke és DuMont –

¹⁶⁰ lásd Kreiß 2016 és Felber 2010, 108. o.

¹⁶¹ lásd Kreiß 2016 és Kreiß/Siebenbrock 2019

magántulajdonban van vagy magán befolyásolás alatt áll.¹⁶² A tulajdonosok vagy képviselőik világnézetével ellentétes vélemény nagyon ritkán olvasható ezekben a médiumokban. Az újságírók kiválasztása természetesen egyáltalán nem demokratikus módon történik és alapvetően összhangban áll a tulajdonosok világképével.

A közgazdasági Nobel-díjjal kitüntetett Joseph Stiglitz szerint a médiát „mogulok irányítják [...]”. A média az a birodalom, ahol a felső egy százalék diktál. Ezeknek a gazdag embereknek megvannak az erőforrásaik a releváns médiumok megvásárlásához és ellenőrzéséhez [...], a médiumok megvásárlása tulajdonképpen befektetés gazdasági pozíciójuk megőrzésébe.”¹⁶³ A szociológus Krysmanski még radikálisabban fogalmaz: „A milliárdosok – alapítványok, szervezetek hálózatán és az információ-iparon keresztül – egész országok oktatási rendszerét határozzák meg; az övék [...] a legfontosabb újság-, televíziós és filmkiszervek. [...] A tudományos tanácsadókat, a művészeti és kulturális stratégiákat, a politikusokat egyszerűen „megvásárolják”.”¹⁶⁴ Christian Felber ezért következetesen a privát hatalmi érdekek befolyásának komoly korlátozását követeli: „Egy vállalatnak sem lehet egynél több médiavállalat a tulajdonában; egy médium sem függhet 0,5 százaléknál nagyobb mértékben egy hirdetőtől.”¹⁶⁵ Szerintem nagyon jó és ésszerű javaslat.

A negyedik torzítás: a hírügynökségek – ap, a reuters-thomson, afp –oligopóliuma

A negyedik torzítási tényező szerintem különösen kedvezőtlen, mert a közszolgálati médiát is érinti. Szinte az egész nyugati sajtót a három hírügynökség, az american press (ap), a reuters-thomson és az agence france press (afp) és összesen mintegy 11 000 újságírója látja el külföldi hírekkel. Összehasonlításképpen: a neves nyugati napilapok mintegy 50–100 külföldi újságíróval engedhetnek meg maguknak. Mindhárom ügynökség rendkívül egyoldalúan és NATO-barát módon tudósít, és így ez az egyoldalú tudósítás szövi át a nyugati média nagy részét.¹⁶⁶ Az olyan neves újságok szerint, mint a Spiegel vagy a New York Times, szoros együttműködés van a Pentagon és a hírügynökségek között. Megbízható források szerint az Egyesült Államok hadseregében 27 000 PR-munkatárs dolgozik.¹⁶⁷

Torz tájékoztatás a Wikipédián

Azt remélhetnénk, hogy az internet mérhetetlen bősége orvosolja a hagyományos médiumok strukturálisan torzított beszámolóit. De azzal együtt, hogy rengeteg kiváló információforrás található az interneten, gazdasági, politikai, katonai vagy más világnézeti ügyekben például a rendkívül fontos ingyenes információs platform, a Wikipédia is szerkezetileg érdekközpontú, torzított és egyoldalú módon tájékoztat.

Példa: a tervezett elavulás a Wikipédián. Ennek a területnek a szakembere vagyok, 2014-ben kiadtam egy könyvet a tervezett elavulásról. Ezért egy szakdolgozat keretein belül

¹⁶² <https://www.mediadb.eu/rankings/deutsche-medienkonzerne-2017.html>. 2019. április

¹⁶³ Stiglitz 2012, 128. o.

¹⁶⁴ Krysmanski 2012, 18. o.

¹⁶⁵ Felber 2010, 93. o.

¹⁶⁶ lásd Forschungsgruppe zu Propaganda in Schweizer Medien, in: Wernicke 154-178. o., Dirk Müller, 36. és 57. o.

¹⁶⁷ lásd <https://www.rubikon.news/artikel/die-propaganda-fabrik>

megpróbáltam egy hallgatóval együtt a Wikipédián közzétenni bizonyos tudományosan bizonyított tényeket a tervezett elavulásáról.

A hallgató, aki a szakdolgozatot írta, nem volt a Wikipédia-szerzők közössége által „adminisztrátor”-nak kinevezett és kiterjesztett jogokkal rendelkező felhasználó. Különösen nem volt meg az adminisztrátoroknak fenntartott „joga, hogy a nem regisztrált felhasználóknak megtiltsa a vitatott cikkek szerkesztését, vagy hogy ideiglenesen kizárjon szerkesztőket”.¹⁶⁸

Feladata az volt, hogy tegyen néhány tartalmi kiegészítést a „Tervezett elavulás” szócikkhez, és megfigyelje, hogyan fogadják vagy utasítják el ezeket a kiegészítéseket. Ehhez – mint gyakorlatilag minden más Wikipédia-szerző, aki a „Tervezett elavulás” szócikk szerkesztéséhez hozzájárult – álnéven jelentkezett be, mivel minden bejegyzés anonim módon történik.

Azokat a bejegyzéseket, amelyeket jó hírű források támasztottak alá, először engedélyezték, majd más felhasználók további adatokkal és példákkal egészítették ki. Közel két hónap elteltével azonban egy „Hadhuy” nevű felhasználó, akinek aktív szerkesztői¹⁶⁹ státusza volt, rövid úton törölte a fejezetet azzal az indokkal, hogy külön vitalapot nyitottak a témának.

A hallgató ismételt kísérletei a szakasz visszaállítására sikertelenek voltak, mert „Hadhuy” aktív szerkesztő volt. Ezzel szemben a hallgató mindig azonos vagy magasabb rangú harmadik személyek általi megerősítésre volt utalva, amelyet nem kapott meg megfelelő mértékben.

A szakdolgozat végeredménye az lett, hogy a javasolt változtatások nagy részét a mai napig nem tették közzé a Wikipédián. Az iparkritikus tartalmakat különösen rossz szemmel nézik a Wikipédia „Tervezett elavulás” oldalán, ezért szinte soha nem is találhatóak meg ott. Nyilvánvaló, hogy a Wikipédiát ebben a témában az iparbarát szerzők uralják, miközben e témát illetően a lakosságban széleskörű elégedetlenség tapasztalható. Érdekes lenne megtudni, hogy kik azok a szerzők, akik ezt a Wikipédia-szócikket alakítják. De ezt az anonimitás miatt sajnos nem lehet ellenőrizni.

A gyártóknak komoly pénzügyi érdeke fűződik ahhoz, hogy a tervezett elavulásról iparbarát módon tájékoztasson a sajtó, hogy például el lehessen kerülni a törvények esetleges szigorítását. Az anonimitás miatt nem kaphatunk választ arra a kérdésre, hogy áramlik-e ipari pénz egyes Wikipédia-szócikkek szerzőinek a zsebébe annak érdekében, hogy iparbaráttá tegyék a bejegyzéseket. De ez nem zárható ki, amint azt számos más feltárt manipulációs eset is mutatja a Wikipédia háza táján. A szerzőség anonimitása miatt a Wikipédia-bejegyzéseket a felsőoktatás általában nem ismeri el tudományos forrásként. Feltűnő, hogy a Wikipédián a vállalatok bemutatása általában semmilyen kritikus megjegyzést nem tartalmaz.¹⁷⁰

A névtelenség miatt a Wikipédia számomra nem komoly forrás, hanem erősen érdekek által irányított platform, amely objektívnek tűnik, de a valóságban szisztematikusan fél- és tized-igazságokat terjeszt. Nagy árat fizetünk ezért az ingyenes információs platformért, hiszen

¹⁶⁸ www.wikipedia.de. 2019. április

¹⁶⁹ Az aktív osztályozó státusza az újonnan belépő és az adminisztrátor státusza között van.

¹⁷⁰ lásd Greenpeace-Magazin, 2010/6. szám: „Wiki will's nicht wissen. Im Online-Lexikon Wikipedia sind viele Firmen auffällig unkritisch dargestellt. Ist das Zufall?”

szisztematikusan eltorzított, egyoldalú tájékoztatást kapunk. Tapasztalataim szerint ez a Wikipédia-szócikkek nagy részére igaz.

Összegzés – a média pluralitása és objektivitása

A leírt négy torzításnak az az eredménye, hogy a médiumaink nagy részének tudósításaira sem a pluralitás, sem az objektivitás nem jellemző. Rainer Mausfeld pszichológus rámutat, hogy az újságírók által alkalmazott szűrési és kiválasztási folyamatoknak köszönhetően a sajtó az uralkodó osztály javára és a transzatlanti hegemóniák érdekeinek megfelelően rendkívül egyoldalúan tájékoztat.¹⁷¹ Szerintem Rainer Mausfeld ezzel rátapint a lényegre. És nem csak ő gondolja ezt így. Számos kritikus megfigyelő egyetért azzal, hogy a média tudósításai a gazdagok és hatalommal rendelkezők javára egyoldalúan el vannak torzítva. A leírt torzítások miatt a bel- és külföldi társadalmi folyamatokról olyan képeket alkotunk, amelyek nagyon ritkán épülnek objektív információkra.

Természetesen sok ország van, ahol közvetlenül és közvetetten lábbal tiporják a sajtószabadságot, amelyekben az újságírók szabadsága vagy élete veszélyben van, és ahol sokkal rosszabb a helyzet a sajtószabadság szempontjából, mint nálunk. Ugyanakkor elég naiv dolog azt hinni, hogy a hazai sajtó szabad és objektív. A nálunk alkalmazott módszerek sokkal kifinomultabbak, mint a diktatúrákban vagy az autokratikus országokban. De mégis rendkívül hatékonyak a nagymértékben elfogult tudósítások létrehozásában. És ebben az a végzetes, hogy megteremtik a szabad információs társadalom látszatát, annak ellenére, hogy az már régóta nem létezik. Rainer Mausfeld jól foglalja össze a helyzet lényegét: „Annak ellenére, hogy [a média] „negyedik hatalmi ágként” tekint magára, az uralkodó elittel való politikai és gazdasági összefonódásai miatt nem lát el hatékony ellenőrző funkciót; nem a közérdeket a hatalmi központokkal szemben védő őrkutya, hanem sokkal inkább a hatalmi központokat védő kutya.”¹⁷²

Mefisztó és az igazság

Az ördög ügyvédje szemszögéből feltehetjük a kérdést: Mefisztó, a hazugság szelleme hogyan szervezné a médiát – a demokrácia látszatát keltve vagy akár a demokrácia és a szabadság nevében – úgy, hogy a média az állampolgárokat egyoldalúan, torzítva és elfogultan tájékoztassa, anélkül, hogy észrevennék? Nos, a mai sajtó és média nagyon közel áll ehhez az ideálhoz.

Az álhírek (fake news) és az „alternatív tények” (alternative facts) fogalma legkésőbb Donald Trump óta közismertté vált. Ebben a környezetben egyre nehezebb kideríteni, mi igaz, mi az, ami valóban őszinte. Még a neves médiák is egyre inkább elveszítik hitelességüket.¹⁷³ Ebben a környezetben a hazugság szelleme egyre könnyebben tud bizonytalanságot, félelmet kelteni és pletykákat terjeszteni. A tragédia második részének ötödik felvonásában Faust a következőt mondja: „A lég most kísértettel oly teli, hogy köztük útját senki sem leli.” Az álhírek tengere egyre zavarosabbá teszi a gondolkodást, sok ember egyre inkább dezorientált, és ezért könnyebben manipulálható. Miután az emberektől elvették az igazság iránytűjét, Mefisztó

¹⁷¹ lásd Mausfeld. in: Wernicke 134–153. o.

¹⁷² Mausfeld 2017, 138. o.

¹⁷³ lásd Mausfeld 2017, 134. o.

könnyebben elérheti célját: tisztességtelenségbe, hamisságba és hazugságba terelhet minket. És aztán azzal mentetegetőzhetünk, hogy mindenki így csinálja. Hogy a becstelenség milyen konkrét károkat okoz az embereknek, azt most néhány példán keresztül szeretném megmutatni.

Mellesleg: ezekből a dolgokból tanulhatunk. A felébredés lehetőségét is láthatjuk bennük, egy tudatosságnövelő folyamat lehetőségét, amelyben megtanulhatjuk kialakítani saját igazságérzetünket, gyakorolni saját szavahihetőségünket.

Az elsődleges és másodlagos hatás elködösítése, a figyelem elterelése a lényegről

„A gyengéknek és a félre sikerülteknek pusztulniuk kell: ez legelső tétele a mi emberszeretetünknek. S ehhez még segédkezet is kell nyújtanunk.

Mi az, ami károsabb bármely bűnnél? – A tevőleges részvét olyanok iránt, akik félresikerültek és gyengék – s ez a kereszténység ...”

Friedrich Nietzsche: Az Antikrisztus

Fent említettem, hogy manapság a legtöbb embernek még komoly gondjai vannak azzal, hogy a gonoszt támogassák és nyíltan kiálljanak mellette. Alig valaki vonná ma le nyíltan ugyanazokat a következtetéseket, mint Nietzsche az „Antikrisztusban”. A lelkiismeret, az aggály és az erkölcs még mindig túl erősen rögzült ahhoz, hogy az önzőséget tiszta szívből támogatni tudnánk. Ezért kell Mefisztónak rejteketakon járnia, hátsó ajtón keresztül bevezetnie az önzőséget, álcázva, álruhában vagy megszépítve. Például úgy, ahogy a gazdasági tankönyvek teszik, amikor az önző magatartást prédikálják és teszik szalonképesé azt állítva, hogy mindenki jól jár vele – ez az igazság nagyszerű mefisztói eltorzítása.

Mefisztónak tehát óvatosnak kell lennie, az aggályok miatt nem várhat el túl sokat az emberektől, lassan kell eljárnia – gutta cavat lapidem (*az esőcsepp kivájjja a követ*). Tényleges szándékát nem fedheti fel, hanem más szándékokat kell ürügyül felhoznia. Így gyakran elködösíti a fő- és a mellékhatást, hogy ne a lényegre figyeljünk.

1. Számítógépes játékok

„Ezt hívja észnek, csak hogy általa még állatibb legyen, mint állata.”

(Mefisztó, Faust I. rész)

Vegyünk példaként a számítógépes vagy videójáték egy bizonyos fajtáját, a lövöldözős és a stratégiai játékokat, jobban kifejezve: a háborús játékokat. Sok fiú nem tud ezeknek az általában briliánsan és nagyon igényesen megtervezett harci játékoknak ellenállni. Ha azt kérdezzük, hogy ezek a játékok miért terjedtek el ilyen széles körben, a válasz általában az, hogy 1) a fiatal férfiak egyszerűen imádják azokat, 2) ez jó üzlet, több milliárd dolláros iparág, nagy árbevétellel és nagy nyereséggel. Úgyhogy azokat a cégeket, amelyek ezeket a játékokat rendkívül tehetséges tervezőkkel és nagy ráfordítással kifejlesztik, bőven ellátják tőkével. Ezután a játékokat masszív, rendkívül intelligens marketinggel a piacra dobják. A médiában azt olvassuk, hogy ennek oka a csábító nyereség, amelyről nem akarnak lemondani. Végül is milliárdokról van szó. Nyilvánvaló, hogy az üzlet nevében a forgalmat, az árbevételt és

mindenekelőtt a nyereséget akarják növelni. És hogy így működik a szabad piaccgazdaság. Ez az érvelés helyes, de a legjobb esetben is csak féligazság.

Még jól emlékszem Michael Moore Fahrenheit 9/11 című filmjének egy jelenetére. Ebben megmutatja, hogyan készítették fel ilyen játékokkal a fiatal katonákat az amerikai hadseregben harci bevetésekre. Még zene is szól a háttérben: „Burn motherfucker burn”.¹⁷⁴ Az ilyen típusú háborús játékokat a katonai vezetők arra használják, hogy a fiatal férfiakat érzéketlenekké tegyék, hogy megszüntessék az együttérzést, hogy a szemben álló katonákra már nem mint emberekre, hanem mint elpusztítandó ellenségre tekintsenek. Katonai vagy háborús szempontból ennek van értelme. A katonának a harci bevetések során ölniük kell, az együttérzés és az empátia ebben akadályt jelent. A katonákat harci gépekké kell átnevelni. A cél az, hogy a lövöldözéssel és a gyilkolással szembeni aggályokat az ilyen játékokkal kineveljék belőlük. Röviden: ezeket a játékokat a fokozott gátlástalanság, az elembertelenítés elősegítésére, az ember állattá, szörnyeteggé való lealacsonyítására használják. A katonák hivatásos kiképzői pontosan tudják, mit csinálnak és miért csinálják. És éppen ezt akarja Mefisztó is: kimagasló intelligenciájának segítségével „bármely állatnál állatibbá” tenni.

Ami meghökkentő ebben az az, hogy 14 éves, 11 éves és gyakran már nyolcéves gyermekeinknek, többnyire mit sem sejtve, megengedjük, hogy hasonló játékokkal játszanak. A hivatalos életkori korlátozásokat általában könnyű megkerülni. Mit művelünk gyermekeink lelkével? A már felnőtt fiatal férfiak, az amerikai hivatásos katonák is befolyásolhatók ezekkel a játékokkal, és gátlástalanabbá, embertelenebbé válnak. Mennyivel inkább hathatnak ezek a játékok a kiskorú gyermekekre? Minél korábban játszanak ilyen játékokkal, annál katasztrofálisabbak a lelki következmények. És pontosan ez a célja Mefisztónak. Embertelenné, erkölcsileg romlottá akar tenni minket. Minél előbb engedjük gyermekeinket az ilyen típusú játékok közelébe, annál inkább teljesül Mefisztó szándéka.

Számomra ennek egyik példája a Fortnite battle royale, amely ingyen és gyakorlatilag hivatalos korhatár nélkül játszható. A Wikipédia dicséri ezt a játékot és leírja, hogy 2019 márciusáig több mint 250 millióan játszották, és több mint kétmilliárd dollár bevételt hozott. A játék a cikk szerint „kulturális jelenséggé” vált, amelyet sok híresség támogat.¹⁷⁵ Gólszerzés után immár labdarúgó-csillagok is a fortnite L-táncot járják. A játék a mindenki mindenki elleni háborúról szól. A 100 résztvevőből, akiket egy szigeten letesznek és akik egymás ellen játszanak, csak egy marad életben. Az állandó félelem légkörét hozzák létre, amelyben a résztvevők megpróbálják megölni egymást. A háttérben halk ágyúdörgés hallható. A játékosok több mint négyötöde 25 év alatti.¹⁷⁶ A játék erős függőséget okoz.¹⁷⁷

¹⁷⁴ <https://www.popmatters.com/fahrenheit-911-2496241180.html>. 2019. április

¹⁷⁵ „By March 2019, the game had been played by over 250 million people and had generated over 2 billion dollars worldwide. The game has gone on to become a cultural phenomenon, with promotion through social media and several celebrities, including Ninja, Marshmello, and Drake, contributing to the game's popularity, achieving record high viewerships on streaming websites in the process.” Wikipédia, 2019. április 21.

¹⁷⁶ <https://sportwetten.bild.de/news/fortnite-statistik/2019>. április 21.

¹⁷⁷ <https://www.derstandard.de/story/2000092687987/immer-mehr-kinder-muessen-wegen-fortnite-sucht-in-therapie/2019>. április 21.

A főszereplő, amellyel az Epic Games a Fortnite játékot reklámozza.¹⁷⁸

Mefisztó szemszögéből nézve az eredmény fantasztikus. A közelmúltig elképzelhetetlen mértékben gyengítene, tesznek gátlástalanná, függővé és vezetnek ember alatti szintre fiatal embereket. Mert a Fortnite bizonyos értelemben sokkal ördögibb, mint sok más gyilkoló játék. A cég központi elemként egy ördögarcval hirdeti is a honlapján.¹⁷⁹ Ez tulajdonképpen jól mutatja, miféle szellem gyermeke ez a játék. Azáltal, hogy viszonylag ártalmatlannak látszik továbbá képregényszerű karaktereket használ, jóval fiatalabb rajongókat is vonz, és sok szülő, valamint médiamegbízott is ártalmatlannak tartja. Így a használók átlagéletkora és a rögzülési életkor is igen alacsony. Másrészt így sokkal több lányt vonz be más gyilkoló játékokhoz képest.¹⁸⁰ De, attól ez a játék még gyilkoló játék, és az is marad, amelyben mindenki háborúzik mindenkivel (néha csoportokban is), és amelyben mindenkinek meg kell ölnie mindenkit, hogy túléljen. A képregényszerű karakterek és a kevésbé brutális megjelenésű gyilkos fegyverek által ártalmatlannak látszó feltüntetés az egyik megtévesztő manőver, amely jellemző a hazugság szellemére, Mefisztóra, aki el akarja terelni a figyelmet a lényegről, hogy ezáltal céljait minél jobban és biztonságosabban elérje.

Szerintem nem véletlen, hogy a számítógépes játékok okairól és háttéréről folyó vitákat gyakran gazdasági szintre terelik. Ezáltal elhomályosítják az elsődleges és a másodlagos hatást és eltussolják Mefisztó fő szándékát, ezeknek a játékoknak a valódi célját: gyermekek, fiatalok és férfiak lelkének rombolását. Azzal, hogy a számítógépes játékokról folyó vitákban az indítékokat a gazdasági szintre korlátozzák, ügyesen elterelik a figyelmet a központi lelki és társadalmi kérdésekről. Mefisztó ennek örül, mivel nagy lépésekkel közelebb kerül céljához, ahhoz, hogy „bármely állatnál állatibbá” tegye az embert. Mottója a következő: „Nem érzi ez a csöcselék a Sátánt, bár nyakukban ül rég!” Minél kevesebben gondolkodunk el ezekről, Mefisztó annál jobban elérheti céljait.

Mefisztó stratégiailag és hosszú távon gondolkodik. A gyermekek és serdülők néhány csapata után, akik különösen korán váltak rabjaivá ezeknek az ártalmas játékoknak, súlyos társadalmi következményekkel nézünk szembe. Feltételezem, hogy az addiktív viselkedés, a kegyetlenség és az önzés formájában jelentkező hosszú távú kár egyre nagyobb lesz. Egyedül a Fortnite elnevezésű számítógépes játék gyermekek és fiatalok százmillióit készíti fel már ma a mindenki mindenki elleni háborúra. A legmagasabb szintű intelligenciával, briliáns tervezéssel és zseniális marketinggel működő Fortnite-nak az emberiség történetében először sikerült igen korán felébreszteni kiskorúak légióinak lelkesedését a kölcsönös gyilkolás iránt. A Fortnite ezzel jelentősen hozzájárul ahhoz, hogy sok millió fiatal erkölcsi romlanak.

Hogy mi az, amire középtávon számíthatunk, hogy mit jelentenek hosszú távon a tartósan hanyatló erkölcsi normák egy társadalom számára, jól tanulmányozható a maffia vagy néhány

¹⁷⁸ www.epicgames.com/fortnite/de/home?sessionInvalidated=true /2019. június 10.

¹⁷⁹ <https://www.epicgames.com/fortnite/de/home> /2019. április

¹⁸⁰ <https://www.piqd.de/pop-kultur/dank-der-mobile-version-spielen-mehr-madchen-fortnite-battle-royale-doch-nicht-allen-gefallt-das> /2019. április 22.

dél-amerikai nyomornegyed példáján keresztül. Ha az erkölcs és az tisztesség alapvető elemei valóban megsemmisülnek, a maffia-rendszerek és más szervezett bűnöző bandák virágozhatnak fel. Néhány dél-amerikai favelában a farkastörvények érvényesülnek, a pusztá egoizmus, vagy ami még rosszabb, a csoportszintű, bandaszintű egoizmus uralkodik. Például Rio de Janeiróban a város területének körülbelül egynegyede, vagyis jó kétmillió ember van ilyen bandák ellenőrzése alatt.¹⁸¹ A maffia is a csoportos egoizmus egy formája. A maffia és néhány nyomornegyed a világ számos városában megmutatja, hogy mit jelent a végső stádiumba lépett egoizmus. Az egoizmus hosszú távon elpusztítja a társas viszonyokat, és végül a mindenki mindenki elleni háborúhoz vezet. És pontosan a mindenki mindenki elleni háborút gyakorolja többmillió kiskorú a fortnite-on keresztül – mi meg csak nézzük.

Természetesen lehet azt mondani, hogy ezek túlzott forgatókönyvek, hogy ezek „csak” játékok és hogy a fiúk jól látják a játék és a valóság közti különbséget. Az ilyen érvek gyakran szándékos hazugságok, leginkább akkor, amikor ipari lobbisták vagy megvásárolt tudósok mondják azokat. Ha valaki ezt őszintén így gondolná, azt meglehetősen naivnak tartom. Inkább azt gondolom, hogy az ilyen emberek általában inkább szemet hunynak és struccpolitikát folytatnak. Sokkal kényelmesebb ártalmatlannak feltüntetni a játékokat, mintsem foglalkozni a kellemetlen következményekkel. Így a saját gyermekekkel is elkerülhetők a konfliktusok, ami kényelmesebb, de nagyon is gyáva megoldás. Egy másik, gyakori érv a média-kompetencia: a gyermekeknek a lehető legkorábban meg kell mutatnunk a valóságot, média-kompetenciára kell nevelnünk őket. A legtöbb esetben szándékosan visszaélnék a média-kompetencia fogalmával. Ebben a vitában valójában általában kezelési kompetenciáról van szó, aminek semmi köze a média-kompetenciához. A médiaipar, csakúgy, mint a dohányipar vagy a gyógyszeripar, gyakran tudatosan hazugságokkal és leegyszerűsítésekkel operál.

Csak akkor tudunk tenni valamit ez ellen, ha tisztában vagyunk azzal, miről szólnak valójában az ilyen gyilkolós játékok: erkölcsről, a jóról és a rosszról. Azt feltételezem, hogy itt mefisztói erők működnek, amelyek kifejezetten ártani akarnak gyermekeinknek. Ez Mefisztó valódi célja, a pénz és a profit csak a csalétek a gyártók és más nyereszkesedők számára. Ha ezt világossá tesszük, akkor minden erőnkkel felléphetünk ellene.

2. A sajtószabadság és a magántulajdonban levő média

Szüntelenül azt olvassuk, hogy a magántulajdonban lévő média elengedhetetlen a sajtószabadsághoz, egyenesen ez a sajtószabadság alappillére. A legfontosabb vezető sajtóorgánumok gyakran kritizálják a diktatúrákat és az autokratákat, akik a magántulajdonban lévő médiát visszaszorítják, hogy – az ő értelmezésük szerint – korlátozzák a sajtószabadságot. Ez bizonyos esetekben igaz, különösen a diktatúrákban, például Kínában vagy Észak-Koreában. Sokkal kevésbé igaz ez az autokráciák és a féldiktatúrák esetén. Sok szegény országban az autokraták szívesen működnek szorosán együtt néhány milliomos családdal, amelyek a médiát birtokolják, és rezsimüket azáltal erősítik meg, hogy egyoldalú propagandát terjesztenek. Szerintem ez jellemző a legtöbb autokráciára vagy látszatdemokráciára. Éppen a gazdag médiamogulok és a gazdag sajtótulajdonosok teremtik meg a médiaszabadság látszatát, a valóságban viszont általában csak a gazdagok, a hatalommal

¹⁸¹ Economist. 2019. május 30. <https://www.economist.com/the-ameri-cas/2019/05/30/mafias-run-by-rogue-police-officers-are-terrorising-rio?cid1=cust/dailypicks/n/bl/n/20190531n/owned/n/n/dailypicks/n/n/n/248147/n>. 2019. április

rendelkezők és a kormányon lévők nézeteit terjesztik. Ez így működik és különösen igaz a nyugati demokráciákra. Paul Sethe, a „Frankfurter Allgemeine Zeitung” öt alapító kiadójának egyike, már 1965-ben a következőt írta egy olvasói levélben a Der Spiegelnek: „A sajtószabadság 200 gazdag ember szabadsága véleményük terjesztésére.”¹⁸² Németországban ma ez a szám már régóta nem 200, hanem inkább csak egy szűk tucat.

Azzal az érvel, miszerint a sajtószabadsághoz szükséges a média-magántulajdon, nálunk szándékosan visszaélnék. Ez az érv ebben az általánosított formában ma egyszerűen hazugság. A magántulajdon melletti érvelés a kis kiadók és média-vállalkozók, az új alapítású média-vállalkozások, a kisebb rádió- vagy televízióadók, hírmagazinok esetén helytálló, mert ezek valóban biztosítják a vélemények pluralitását. De egy olyan világban, ahol néhány multimilliomos hatalmas médiacsoportokat irányít és világnézete szerint erőteljesen befolyásolja a közvéleményt, a sajtószabadság és a demokrácia éppen azáltal szűnik meg, hogy a médiacsoportok magánkézben vannak. Szándékosan hazudnak, amikor Mefisztó szellemében a következőt mondják: „A sajtószabadsághoz magántulajdonban lévő médiára van szükség”. Minél szélesebb körben terjed el ez a mesebeszéd, annál jobban érvényesítheti egy kis csoport saját hatalmi érdekeit. Ahogy Orwellnél is, az „újbeszél” az igazság ellentétét terjeszti az igazság nevében.

Sürgősen szükség van a magán hatalmi érdekek médiánkra gyakorolt befolyásának jelentős korlátozására. Nagy médiacsoportok semmilyen körülmények között sem lehetnek néhány ember vagy néhány részvényes kezében. Az információ és a kultúra közjavak, és bizonyos cégméret felett nem szabad magánkézbe vagy magánbefolyás alá kerülniük. Ehelyett például független és a lehető legtöbb társadalmi csoportot képviselő kulturális tanácsok tulajdonában kellene lenniük.

3. A konszernnek véleménynyilvánítási szabadsága

Egy másik kapu a strukturális tisztességtelenség világba juttatásához az a követelés, hogy a konszernnek törvényes jogot kapjanak a szabad véleménynyilvánításra. Ezt különösen a reklámpiar követeli ismételtén, és ez mostanra nagyrészt már meg is valósult. A német reklámpari szövetség a következőket követeli: „A szabad véleménynyilvánítás alapjoga a reklámozás szabadságát is jelenti: a szabad társadalmakban a kereskedelmi kommunikáció elengedhetetlen!”¹⁸³ Szerintem ez végzetes hiba. Alapjogok csak embereket illetnek meg, anonim részvénytársaságoknak soha nem lenne szabad alapjogokat biztosítani. Az eredmény Mefisztó elképzeléseinek megfelelő: a vállalatok PR-jét, akárcsak a nyereség-maximalizálást szolgáló kereskedelmi reklámot, nagy mértékben becstelenség, egyoldalúság, a valóság megszépítése és torzítása jellemzi. Ezáltal a hazugság és a tisztességtelenség mindennapi jelenséggé válik.

Az ördög ügyvédje szemszögéből feltehetjük a kérdést: hogyan tehetem a hazugságot és a becstelenséget mindennapi jelenséggé, és hogyan terelhetem ezáltal az embereket a hazudozásba és tévútra? Válasz: a véleménynyilvánítás szabadságához fűződő alapvető jogok konszernnek számára történő követelésével. Ez a követelés jól hangzik, meggyőzőnek és

¹⁸² Der Spiegel 1965/19. szám - 1965.05.05.

¹⁸³ http://www.zaw.de/zaw/zitate_texte/Zitat_Schubert_ZAW_Werbefreiheit-ist-Meinungsfreiheit.php; Andreas F. Schubert, a ZAW elnökének kijelentése 2015.03.13-án. Hozzáférés: 2019.04.26.

ártalmatlannak tűnik. Ezzel el lehet ködösíteni a fő- és a mellékhatás közti különbségeket, és a valódi erkölcsi célról intelligensen el lehet terelni a figyelmet.

g. Nacionalizmus, ellenségeskedés és háborúk előmozdítása

Népek uszítása egymás ellen

*„FAUST: Új harc! sérti e zaj a bölcs fülét.
MEFISZTÓ: Harc, béke mindegy. A bölcs dolga az, hogy
mindenből szipolyozzon némi hasznot.”
(Faust II. rész, Magas hegység)*

Most a következő kérdést szeretném feltenni: hogyan szabályozná Mefisztó a nemzetközi kapcsolatokat? Hogyan viszonyuljanak a nemzetek egymáshoz, hogyan bánjanak a népek egymással az ördög ügyvédje szerint? Mivel Mefisztó szándékai nem jók, ezért mindent megtesz annak érdekében, hogy a lehető legnagyobb békétlenségbe, a leginkább háborúba taszítsa a nemzeteket és népeket. De itt is ugyanaz a helyzet: a legtöbb ember túlságosan erkölcsös és lelkiismeretes ahhoz, hogy nyíltan támogassa a harcot, háborút. Mefisztónak tehát lassan és óvatosan kell előkészítenie a terepet: a népek közötti barátságot ellenségeskedéssé kell átalakítania, a jóindulatot rosszállássá, a bizalmat bizalmatlansággá. A diákcseré, a külföldi tanulmányok és a más országokba tett kulturális utazások különösen rosszak a hazug és lélekrontó Mefisztónak. Ezek a külföldi tartózkodások ugyanis segítik az empátiát, a beleérző képességet és a más kultúrák megértését, ezáltal a népek békés egymás mellett élését. Hogyan utálhatnék egy népet, ha többször jártam abban az országban, és ott személyesen megismerkedtem néhány emberrel? Ez aláássa az ellenségképeket, tehát nagyon rossz Mefisztó szándékának.

Érzelmi oldalról tehát az ördög ügyvédjén keresztül erősíteni kell „az egymással, közösen” helyett az egymás elleni hangulatot, a bizalom helyett a bizalmatlanságot, az együttműködés helyett a piacokért vívott harcot és a versenyt, az irigységet és a rosszakaratot, hogy antipátia, a népek ellenségeskedése és végül gyűlölet alakuljon ki, hogy az emberek elvont ellenségképekben higgyenek, ahelyett, hogy a más országokban élő, konkrét embereket látnák.

A politikai és a gazdasági szinten, amelyről ez a könyv főleg szól, az ördög ügyvédjének tehát a következőket kellene tennie. Olyan gazdasági rendszert létrehozni, amelyben a gazdasági élet szereplői egymás ellen harcolnak. Heiner Flassbeck, közgazdász és a pénzügyminisztérium volt államtitkára jól leírja e versenyt, amelybe gazdasági rendszerük hajszolja bele a nemzeteket. Makroskop című online magazinjában¹⁸⁴ többször megmutatta, hogy a dömpingbérekért és a lehető legrosszabb követelményeket előíró munkaügyi normákért milyen versenybe kerülnek az egyes nemzetgazdaságok. És hogy ez a forgalomért, piaci részesedésért és fizetésimérleg-többletért vívott harc hogyan vezet kölcsönös bizalmatlanságra, irigységre és vádaskodásra. Mindenki úgy érzi, hogy mindenki átveri és támadja. Ennek a gazdasági rendnek – a fent leírt hamis és káros axiómáival – a téves, neoliberális doktrína az alapja, különösen az, hogy a tőketulajdonosok bármilyen formában és korlátlan mértékben szentek és sérthetetlenek, elsőbbséget élveznek minden mással –

¹⁸⁴ <https://makroskop.eu/2019.majus>

elsősorban a munkavállalókkal és a környezettel – szemben. A fentiekben kifejtettem, hogy ez a mintegy hét alapfeltevés, amelyekre a mai gazdasági elméletek épülnek, pompásan Mefisztó keze alá dolgozik, sőt lehet, hogy egyenesen ő súgta azokat.

Amint ezt a káros axiómákra épülő gazdasági rendszert egyszer bevezették, akkor – ahogy azt korábban már leírtam – lassan, de biztosan kiépülnek az adósságból finanszírozott többletkapacitások. A többletkapacitás okozta nyomás tovább élezi a piaci részesedésért és a munkanélküliség más országokba történő áthelyezésért folyó, nemzetek közötti küzdelmet. Amikor végül eljön a gazdasági összeomlás és pangás – mint 1929-ben –, leértékelődési verseny indul el, „beggar your neighbour” („tedd koldussá a szomszédod”, szó szerint: tedd tönkre a szomszédod) stratégiákat alkalmaznak¹⁸⁵, amelyek fokozzák a nemzeti feszültségeket, a nacionalizmust, az irigységet, rosszakaratot, és a népek közötti gyűlölködést. Végül eljutunk abba a helyzetbe, ahová Mefisztó kezdettől fogva el akart jutni: ellenségeskedés és gyűlölet a népek között, ahonnan már csak egy kőhajításnyira van a háború. A háborúkat megelőző fokozatok tehát a többi között a verseny, a bizalmatlanság, a fokozott nacionalizmus, majd a gyűlölet és az ellenségképek.

A fentiekben a következő kijelentéssel idéztem Ferenc pápát: „A rendszer [kapitalizmus] fennmaradása érdekében háborúkat kell vívni, ahogy a nagy birodalmak mindig is tették. A harmadik világháború azonban nem lehetséges, és ezért regionális háborúkat vívunk.”¹⁸⁶ Ferenc pápa világosan foglalja össze gazdasági rendszerünk egyik alapvető jellemzőjét. A hét mefisztói axiómán alapuló jelenlegi gazdasági rendszer háború nélkül nem képes megmaradni, elkerülhetetlenül háborúhoz vezet. Röviden: „Ez a gazdaság gyilkol”¹⁸⁷, ahogyan a pápa írja 2013-as enciklikájában (Evangelii Gaudium).

Támadó háború tervezésekor általában a lakosságot lassan és célzottan kell felkészíteni, mivel – mint már említettük – a legtöbb ember bizonyos erkölcsi okok miatt tart a háborúktól. A Szaddam Husszeint elleni hadjáratot a többi között azzal az állítással készítették elő a médiában, hogy Iraknak mérgező gázt előállító gyárai vannak. Gyakorlatilag az egész nyugati világban az előzőekben említett nemzetközi sajtóügynökségeken keresztül terjesztették a gázüzemekről készült hamisított fényképeket és a velük kapcsolatos hamis történeteket. Amikor Szaddam Husszeint már elég hosszú időn keresztül ábrázolták mint „gonoszt”, megindulhattak a tankok. Gyakran van ez így: először a médiák tüzelnek, azután az ágyúk.

Mefisztó és az Euró

„Mefisztó: Ó, szent ember! S még most milyen! Tán nem fordult még elő életében, hogy hamisan tanúskodott?” (Faust I. rész)

Ha egy pillantást vetünk az euróövezetre a pénzügyi válság óta, akkor meg kell állapítanunk, hogy a nacionalizmus és az euróövezet népei közötti ellenséges érzések éppolyan erősek, mint talán 70 évvel ezelőtt. A jobboldali, nemzeti pártokra leadott szavazatok száma 2007 óta az euró-övezet szinte valamennyi országában erőteljesen növekszik. A kölcsönös szemrehányások, részben szidalmazások és ellenségeskedések, a bizalmatlanság és az ellenszenv évtizedek óta nem volt ilyen intenzív. Ez figyelemre méltó. Mert az eurót azzal az

¹⁸⁵ <https://de.wikipedia.org/wiki/Beggar-thy-Neighbor-Politik>. 2019.05.07.

¹⁸⁶ Lavanguardia.com 2014.06.14.

¹⁸⁷ Evangelii Gaudium, 53.

ígérettel vezették be, hogy soha többé nem lesz háború Európa országai között, hogy Európa egy hatalmas családdá válik, tele jóindulattal és kölcsönös tisztelettel. Az volt az ígélet, hogy minden nacionalizmus megszűnik, hogy egy erős, egységes Európát hozunk létre. Valójában éppen az ellenkezője történt. Ez hogy lehetséges?

Az euró-övezetben a nemzeti valuták megszüntetésének következtében nincsenek olyan árfolyamok, amelyek „lélegeznének”, amelyek leértékeléssel vagy felértékeléssel képesek lennének kiegyenlíteni az egyes országok eltérő inflációját és a bérek különböző alakulását. Ennélfogva a fentiekben leírt, a piaci részesedésekért az árháborúkkal és bérdőmpinggel folytatott nemzetközi küzdelem súlyosan érinti az euró-övezet országait, anélkül hogy bármiféle tompítás lenne a valuták felértékelése vagy leértékelése által. Így drámaian fokozódik a nemzetek közötti harc a folyó fizetési mérleg többletéért és a munkanélküliek exportjáért. Ez a valuta-fűző most egyenlőtlenül keményebb harcra kényszeríti a népeket, mint az euró előtti évtizedekben. Ez növeli a bizalmatlanságot, az irigységet és gyarapítja a kölcsönös szemrehányások számát.

Felmerül bennem a kérdés: mindez pusztán véletlen, vagy nem lehetett volna mindezt előre látni? Vajon az euró egyes támogatóinak ígéretei nem szándékosan voltak hamisak? Valójában nem a kontinentális Európa gyengítése és a konfliktusok szítása, egy szétagolt Európa létrehozása („create a disunited Europe”) volt a terv? Mindenesetre Mefisztó élvezi az eurót: a nacionalizmus, a sovinizmus, a bizalmatlanság, a viszály és a népek ellenségeskedése sokkal nagyobb az euró bevezetése óta.

h. A haszon maximalizálása, haszonelvűség és önzés

Világnézeti eltévelyedés

„MEFISZTÓ:

*Tudóshoz illőn szólottál, uram!
Mit el nem értek, száz mérföldre van,
amit nem foghattok meg, nem igaz,
mit nem számoltok meg, nem számít az,
mit nem tehettek latra, súlytalan,
amit nem fémjeleztetek, nem arany.”*

(Faust II. rész, Császári palota – trónterem)

A következő példa megmutatja, mely elemzési eredményekre juthatnak közgazdászok, akik az utilitarista nyereség-maximalizálás elvét komolyan veszik és logikusan, következetesen végig is gondolják. Gary Becker (1930-2014), észak-amerikai közgazdász volt az utilitarizmus egyik legjelentősebb képviselője. 1992-ben közgazdasági elemzéseiért Nobel-díjat kapott, ezért a világ egyik vezető közgazdászának tekintik. A 2004-ben a McKinsey által vele készített interjúban a következőket mondta a tekintélyes közgazdász¹⁸⁸:

„McK: A családok tehát olyan gyárak, amelyek gazdasági alapelveket követve jövedelmet, biztonságot és gyermekeket termelnek.

¹⁸⁸ Becker 2004, 82. o.

Becker: Igen, és a gyerekek a legfontosabbak. [...] Az iparosodott nemzetekben a szülők manapság több pénzt költenek a gyermekek nevelésére, mint amennyi bevételük származik belőlük, és – a gazdaságtan terminológiáját használva – a gyermekeket fogyasztási javaknak tekintik. [...] A jövedelem növekedésével a családok hajlamosak javítani a tartós fogyasztási cikkek, például az autók vagy a hűtőszekrények minőségén. Ez vonatkozik a gyermekekre is, akiknek nevelésébe és képzésébe többet fektetnek be.

McK: Nem valami emberséges megközelítés.

Becker: Alapvetően erkölcsstelennek tűnik a gyerekek összehasonlítása autókkal, házakkal vagy gépekkel, de én megteszem”.

Foglaljuk össze: a családok olyan gyárok, amelyek jövedelmet, biztonságot és gyermekeket termelnek. A gyermekek tartós fogyasztási cikkek, tehát összehasonlíthatók autókkal, házakkal és gépekkel. Ez tulajdonképpen mindent elmond. Ebben az interjúban úgy tűnik, hogy Gary Becker elvesztette a hűtőszekrények és a gyermekek megkülönböztetésének képességét. Ahogy McKinsey az interjúban mondta: „nem valami emberséges megközelítés” – ezzel fején találja a szöveget. Ez teljesen embertelen megközelítés. Minél többen gondolkodnak így, annál embertelenebb lesz a világunk. Gary Becker az Egyesült Államok egyik elit egyetemén tanított. Tehát felmerül a kérdés: milyen világ felé tartunk, ha a különösen tehetséges fiatal hallgatók szívébe és tudatába ilyen, szerintem nagyon egészségtelen nézeteket ültetünk? Mennyire lehet a világ ezek után még emberséges? Hát, Mefisztó biztosan élvezi ezt, hisz’ mindent meg akar tenni, hogy embertelenné tegye az embereket.

Az elkerülhetetlen jólét felhasználása az emberek materializmusba és egoizmusba taszítására

*„Mefisztó:
Most majd velem próbálja sorba'
az élet dibdabságait,
ugráljon, szálljon, bámuljon vacogva,
s örökös szomjuságait
étel s ital ajkánál csak fokozza;
lelkének enyhet nem talál soha;
s ha ördögnek magát el nem is adta volna,
mégis el kéne buknia!”
(Faust I. rész)*

Az eddigiekben megpróbáltam rámutatni arra, hogy mi mindent tesz Mefisztó azért, hogy képes legyen megfosztani bennünket a munkánk gyümölcseitől, hogy szenvedésbe és nyomorba taszítson bennünket, és hogy pokollá tegye az életünket. De mi van akkor, ha mindez nem működik, és ha, ahogy Mefisztó mondja „az átkozott állat - meg emberfaj”, az emberek mégis jólétben élnek? Mi Mefisztó célja Goethe művében? Faust lelkének megszerzése. A kérdés: vajon a jó felé fordul-e a lélek, vagy a gonosz sugalmazásainak rabjává válik? Mefisztó rossz útra, a bűnre akarja csábítani Faustot, hogy a halál után megszerezze Faust életének eszenciáját, a lelkét. Egy helyen azt mondja: „Ha odaát találjuk magunkat, ugyanezt tedd velem”. És valóban, Mefisztó erőfeszítései nem is sikertelenek, Faust élete során véres nyomot hagy maga után. Gondoljunk csak arra, hogy Mefisztó hatása alatt mit tesz szegény Margittal.

Egy közeli ismerősöm mintegy 15 éven keresztény zarándokként járta Európát a feleségével. Észak-amerikai férfi, és mivel édesanyja görög származású, nagyon jól beszél görögül, és szereti a kedves, görög népet. Az elmúlt évtizedekben újra és újra ellátogatott Görögországba, és a 2000-es évek közepén egyszer csak azt állapította meg, hogy miután az ország csatlakozott az EU-hoz, majd az euró-övezethez, a görög nép anyagi jóléte fantasztikusan megnövekedett. Több lett az autó, a mobiltelefon, a ház stb. Ugyanakkor azt is tapasztalta, hogy ez alatt a mintegy harminc évnyi elképesztő jólét-növekedés alatt a görög nép többet veszített vendégszeretetéből, emberiségéből és vallásosságából, mint azelőtt sok évszázad alatt. Azt mondja, nem ismer rá a saját népére. A gazdagság óriási mértékű, materialista önzésbe taszította az embereket. Mefisztó számára ez nagy siker!

Valami hasonlót mesélt a 2010-es években egy spanyol iparos, egy festő népéről, amikor kb. húsz évnyi németországi tartózkodás után visszatért Spanyolországba. Bankjegykiadó automata van minden sarkon, az emberek egyfolytában csak a pénz után futnak, alig ismer rá honfitársaira. Ez a jelenség azonban egyáltalán nem korlátozódik Görögországra és Spanyolországra, hanem sok más fejlett ipari országban is megfigyelhető.

Vessünk egy pillantást a német nyelvterületre. 1790-ben a következő emberek éltek Közép-Európában (a név után a születési év):

- Kant (1724)	- Hölderlin (1770)
- Klopstock (1724)	- Novalis (1772)
- Lessing (1729)	- Schlegel (1772)
- Haydn (1732)	- Caspar David Friedrich (1774)
- Matthias Claudius (1740)	- Schelling (1775)
- Herder (1744)	- ETA Hoffmann (1776)
- Goethe (1749)	- Kleist (1778)
- Mozart (1756)	- Brentano (1778)
- Schiller (1759)	- Bettina von Arnim (1785)
- Fichte (1762)	- Joseph von Eichendorff (1788)
- Jean Paul (1763)	- Schopenhauer (1788)
- Wilhelm von Humboldt (1767)	
- Alexander von Humboldt (1769)	
- Beethoven (1770)	
- Hegel (1770)	

A XVIII. század második felében és a XIX. század elején hatalmas kulturális és szellemi fellendülés volt Közép-Európában. Mind az irodalomban, a filozófiában, mind a zenében páratlan alkotások születtek. Ha viszont a mai Közép-Európára tekintünk, úgy érzem, hogy – pedig most is vannak csodálatos emberek és nagyszerű gondolkodók – óriási szellemi hanyatlást éltünk meg, és drámai az elfordulás az akkori idealizmustól a mai materializmus és önzés felé. Attól tartok, hogy a költők és a gondolkodók népéből a pénzköltők és a kubikosok népévé silányultunk, amely számára leginkább az anyagi javak, a gazdaság, az autók és a közönséges dolgok a fontosak.

Az Égi prólógusban az ÚR azt mondja Mefisztónak: „Kútfejétől e lelket messze vond, s ha körmeid jól megragadták, vezesd magaddal útadon”. És Mefisztó maga mondja (lásd a nyitó idézetet), hogy az *emberek vele próbálják sorba az élet dibdabságait. Ugrálnunk, szállnunk, bámulnunk kell vacogva, s örökös szomjuságainkat étel s ital ajkunknál csak fokozza.* Nos, szinte azt mondhatnánk, hogy a „küldetés teljesítve” (mission completed), ha megnézzük Közép-

Európa fejlődését Goethe és Schiller, Haydn, Mozart és Beethoven, Kant, Hegel és Schopenhauer időszakától a mai napig.

Pontosan ez a szellemi üresség Mefisztó egyik elsődleges célja. Szerintem Közép-Európában ma az lenne az egyik legfontosabb feladatunk, hogy múltunk szellemi kincseire építsünk, és új szellemi és spirituális életet bontakoztassunk ki, amellyel ellensúlyozni tudjuk az „ördög öklét”, hogy hiába készüljön „*irígyen s gonoszan*„:

„*FAUST: Az Alkotó felé, az üdvös*

Hatalmasság felé ugyan

hiába rázod ördög öklöd s

készülsz irígyen s gonoszan!“ (Faust I. rész)

Materializmus és önzés

Amint az előbb kifejtettem, Mefisztó különösen fontos célja az, hogy eltávolítsa az embereket az ősforrástól, a szellemtől, a spiritualitástól, az isteni erőktől és a vallástalanságba, materializmusba, ezáltal az önzésbe hajszolja őket. Mert a materializmusban végül minden erkölcs szétzúzódik. A materialista világból nem nyerhető és nem vezethető le erkölcs, amint azt Jordan Peterson nagyon meggyőzően kifejti.¹⁸⁹ A valódi erkölcs tisztán szellemi: a jót teszem, mert az a jó, mert önmagában is érték, mert isteni dolog. Külső ösztönzők, mint a jutalom vagy a büntetés nem motiválhat a jóra, mert akkor az már nem erkölcs, hanem inkább csak haszonszerzés, mint például az utilitarizmus.

Minden erkölcs a legtágabb értelemben vett transzcendentálisból, szellemiből, isteniből, vallásosból jön létre. Benső világunkban lelkiismeretként és az erkölcsről alkotott elképzelésként jelenik meg, a külső világban törvények és normák formájában fejeződik ki. Amikor a spiritualitás vagy a vallás hanyatlak és dekadenssé válik, az erkölcs és a lelkiismeret a hagyományok és a tehetetlenség miatt még sokáig fennmarad. De amikor a vallás és a spiritualitás hanyatlása vagy a materializmus diadalma már eléggé előrehaladt, és ezáltal minden erkölcs forrása rég kiapadt, az erkölcs és a lelkiismeret egyre gyengébb lesz és végül eltűnik. Akkor szabad az út Mefisztó egyik legfontosabb célja: a féktelen egoizmus felé.

Tehát az az út, amelyet a mefisztói szellemeknek járniuk kell, az a vallásosság megszüntetése és a materializmus terjesztése. A hét főbűn kiválóan megfelel erre a célra, mert a katolikus egyház szerint ezek elkövetésével az emberek tudatosan megszakítják a közösséget Istennel és így a szellemmel: 1. superbia – kevélység (büszkeség, hiúság); 2. avaritia – fősვნყնყնყ (kapzsiság, zsugoriság); 3. luxuria – bujaság (kicsapongás, élvhajtás, érzéki vágyakozás); 4. ira – harag (düh, bosszúvágy); 5. gula – torkosság (falánkság, mértéktelenség, önzés); 6. invidia – irigység (féltékenység, rosszakarás); 7. acedia – restség (tudatlanság, a szív tunyasága). A katolikus egyház szerint az Istentől való elfordulással a főbűnök elkövetése nyitja ki azokat a kapukat, amelyeken bejöhettek a démonok. A Wikipédián a következő olvasható: „Már akkoriban hozzárendeltek bizonyos démonokat a főbűnökhöz. A legelterjedtebb hozzárendelést Peter Binsfeld állította össze a XVI. században. Lucifert a

¹⁸⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=wwi9Q9apHGI>. 2019. április

kevélységhez, Mammont a fősვნყséghez, Leviatánt az irigységhhez, Sátánt a haraghoz, Asmodeust a vágyhoz, Belzebúbot a torkossághoz és Belfegort a lustasághoz társította.”¹⁹⁰

A hét főbűn végűl mind egy dologhoz vezet: az önzéshez. A közgazdaságtanra illetve gazdasági rendűnkre vonatkozta az a követezőt jelenti: olyan mértékben támogatjuk a Wikipédián ismertetetett hét démon vagy a mefisztói szellemek szándékát, amilyen mértékben hirdetjük az önzőséget, propagáljuk a kapzsiságot, telhetetlenséget, élvhajtászatot, falánkságot, mértéktelenséget, irigységet és rosszakaratot. Ebben igen jók vagyunk. Elég egy pillantás a tankönyveinkbe és az gazdasági gyakorlatra, egy pillantás mindenekelőtt a reklámvilágra, és ez azt mutatja, hogy pontosan ez történik nagy méretekben. Ehhez jön még – amint fentebb leírtam –, hogy a napi reklámözön (mindenki napi 3000–13000 rekláműzenettel találkozik) át van itatva hamissággal, és ezáltal szisztematikusan gyengíti igazságérzetűnket és az igazság iránti tiszteletűnket. Az igazság és az őszinteség aláása frontális támadás minden vallásosság ellen.

Gazdaságtudományunk és gazdasági életűnk tehát nagyban hozzájárul a materializmus diadalához. A manapság általánosan elfogadott közgazdaságtan gyakorlatilag pusztán materialista feltevésekre épűl, és a materializmust hirdeti. A kérdés, amelyet Erich Fromm 1976-ban megjelent „Birtokolni vagy létezni?” című könyvében felvetett, rég eldőlt. Gazdaságtudományunk és a reklámvilág és a média nagy része is évtizedek óta nagy hangerűvel népszerűsíti, hogy „birtokolni” jó, birtokolni szükséges, az ember célja a birtoklás. Ez a materialista elv erősen áthatotta az emberek gondolkodását és érzéseit. Mefisztó ujjonghat, mert ez utat nyit az önzőségnek.

Egoizmus, szűk körű érdekek és csoportszintű egoizmus

Van valami, ami még rosszabb és károsabb, mint az egyén önzése, és ez a csoportos önzés. Utóbbi jóval hatalmasabb az egyéni önzésnél. Mancur Olson közgazdász nagyon szemléletesen megmutatta, hogyan képesek csoportérdekek romba dönteni egy egész országot, sőt „a nemzetek felemelkedéséről és bukásáról” is beszél.¹⁹¹ Arra gondol, hogy a nemzetek elbuknak, ha a csoportos érdekek érvényesűlését nem állítjuk meg. A lobbítársulások követezőműnye például az, hogy a törvényhozást szűk érdekkörök javára és a társadalom rovására egyre inkább elferdítik. Egy másik példa a tőkeérdekeknek a tudományra gyakorolt befolyása, amely érdekek egyre inkább manipulálják és korrumpálják a szellemi életet.¹⁹² Mindig szem előtt kell tartani, hogy ezek a folyamatok csak akkor műkűdnek, ha az erkölcs színvonala lecsökkent, alacsonnyá vált, vagy a hagyományos erkölcsi normák már teljesen eltűntek, tehát amikor a cselekvű emberek etikai normái alacsonyak, és egoizmusuk növekszik.

A parttalan lobbizás és az egyre inkább megvásárolt vagy szűk csoportérdekek által manipulált tudomány a kezdet. Az e jelenségek és a szervezett bűnözés közötti határ elmosódott, ahogyan azt a dohányipar, a dízelbotrány, a szervezett illegális adócsalások („cum ex”-űgyletek) és számtalan más példa is mutatja. A szervezett bűnözés említett eseteinek száma az utóbbi évtizedekben ugrásszerűen növekszik társadalműnkban. Ahogy az erkölcsi színvonal tovább sűllyed, az ilyen esetek száma meggyűződésűm szerint tovább fog nőni és

¹⁹⁰ <https://de.wikipedia.org/wiki/Tods%C3%BCnde/2019>. április

¹⁹¹ Olson 1991

¹⁹² Lásd Kreiű 2015

exponenciálisan – mint a rákbetegség – tovább fog terjedni. Mivel a legális és illegális cselekedetek közötti átmenet gyakran nem egyértelmű, az illegalitás egyre inkább terjedni fog. Szűk csoportérdekek egyoldalú érvényesítése mások rovására etikai szempontból mindig megkérdőjelezhető. A bukáshoz vezető út növekvő becstelenséggel, fokozódó lobbizással, valamint manipulált tudománnyal kezdődik, és rejtett, majd végül nyílt bűnözéssel folytatódik.

Mint azt fentebb említettem, az önző csoportérdekek érvényesítésének magasabb szintje a banda- vagy klánrendszer. Ez könnyen átalakul szervezett bűnözéssé, amely sokkal károsabb, mint az egyéni bűnözés. Jó példa erre a maffia. Ezt a kifejezést eredetileg egy szigorúan hierarchikus és titkos társaság megnevezésére használták¹⁹³. Az egyes klánok, családok vagy csoportok tagjai a csoporthoz tartozás révén privilégiumokat élveznek, a csoportszintű egoizmus megéri nekik. Ma nagyon hasonlóan működik Dél-Amerikában néhány favela és nyomornegyed, valamint Afrika néhány vidéke. Egyre több régióban már nem intézkedik a rendőrség, mert tehetetlen a bandák brutalitása ellen, vagy mert ő maga is korrumpált. A játékszabály a következő: hosszú távon az a banda érvényesül, amely a leggátlástalanabb módon jár el. A bandák így versenyt folytatnak, hogy ki a legdurvább, mert minél brutálisabb az erőszak, annál sikeresebben lehet hatalmat gyakorolni. Mefisztó örömét leli ezekben az elembertelenítő folyamatokban.

Végső stádiumú egoizmus

1. Mindenki háborúja mindenki ellen

Az, hogy egy társadalmi struktúra embertelen és rendkívül káros az ország és az emberek számára, még messze nem jelenti azt, hogy nem stabil. Az ilyen brutális rendszerek rendkívül stabilak lehetnek, ahogy ezt a maffia évszázadok óta ékesen bizonyítja. Szerintem az ilyen törvénytelen, gátlástalan, bandaszintű egoizmus alapján szervezett rendszerek hosszú távon a logikus, természetes végső állapotot képviselik az entrópia útján, azon az úton, amelyen a társadalmak járnak, amikor az etikai és erkölcsi normák egyre alacsonyabb szintre süllyednek, és végül eltűnnek. Végül már csak az erősebb vagy az erősebb csoport hatalma számít. A végső állapot a mindenki háborúja mindenki ellen, a csoportok közötti háború, vagy – ha az egyén számára hasznosnak tűnik – a csoporton belüli háború.

János apokalipszisében ezt az állapotot Góg és Magóg neve fémjelzi, a Földön kisebb és nagyobb csoportok harcolnak egymással. János egyértelműen megnevezi, hogy ki áll e mögött: mefisztói lények, akiknek pontosan ez a céljuk az emberekkel: megosztottságba, gyűlöletbe és egoizmusba taszítani őket.¹⁹⁴ János leírásában találunk is elég embert, akik erre megnyitják szívüket és szellemüket. Mert végül is az emberek azok, akik szabadon dönthetnek arról, melyik utat választják, milyen döntéseket hoznak. A harc az emberek szívében és fejében zajlik. Végső soron erkölcsi kérdésekről van szó.

A gazdasági életben a mindenki mindenki elleni küzdelem előzetes formáit már lehet látni. Megfigyelhető a verseny, a konkurencia és az egymás ellen, a „survival of the fittest”, a „battle for talents” stb. Már a fogalmak is gyakran a hadviselésből származnak. A mainstream közgazdasági elmélet nemcsak elfogadja ezeket a folyamatokat, hanem a katedráról is ezeket

¹⁹³ <https://de.wikipedia.org/wiki/Mafia>. 2019. április

¹⁹⁴ Jelenések Könyve, 20. rész

prédikálja, és azt akarja, hogy a politika is támogassa ezeket, ahelyett hogy fellépne ellenük. A Jelenések Könyve 18. fejezetében, amely Babilon bukásáról szól, különösen fontos szerepet játszanak a kereskedők, a kereskedelem, a gazdagság és az áruk. Tehát az Apokalipszis gyakorlatilag egy egész fejezete a gazdasági tevékenység, a kapzsiság, a fukarság és a gazdagság okozta eltévelyedésekről szól. Ez azt mutatja, hogy az Apokalipszis szerzője fontos szerepet tulajdonít a gazdasági élet által okozott kísértéseknek és eltévelyedéseknek.

Ebben az összefüggésben újra és újra világossá kell tenni magunkban, hogy ezek a negatív fejlemények csak akkor következnek be, ha tovább folytatódik az erkölcsi romlás, ha a szabadon cselekvő emberek egyre erkölcstelenebb módon cselekszenek, és egoizmusuk további teret nyer. Fel kellene ismernünk, hogy a legfontosabb társadalmi fejleményekben hosszú távon végső soron erkölcscről és etikáról, a jóról és a rosszról van szó. A jövőt illetően itt születnek meg a fontos döntések, az emberek szívében és fejében, akik követhetik a mefisztói szellemek sugallatait, vagy inkább a jó erőkre hallgatnak.

2. „Állatibb legyen, mint állata”

*„Ezt hívja észnek, csak hogy általa
még állatibb legyen, mint állata”*

(Mefisztó, Faust I. rész)

Gyilkosság és erőszak a médiában

A háborúkban és a bandaharcokban az erőszak és a brutalitás gyakran embertelenné, állatiassá teszi az embereket. Szerintem ezt sok mai számítógépes háborús és stratégiai játék aktívan ösztönzi. De érdemes megnézni a televíziós műsorokat és a könyveket is. Németországban körülbelül minden negyedik elolvasott könyv krimi.¹⁹⁵ Az elmúlt öt év felméréseiben Németországban a tévénézők 19 százaléka jelezte, hogy „nagyon szereti” a krimisorozatokat és bűnügyi filmeket, és 26 százaléka „szintén kedveli” őket. Tehát összességében a nézők 45 százaléka szívesen néz krimi.¹⁹⁶ A híradó után a krimi a legnépszerűbb televíziós műfaj Németországban.¹⁹⁷ A német televízióban ennek megfelelően sok krimi látható. De a krimi messze nem az egyetlen módja az erőszak filmbeli ábrázolásának.¹⁹⁸

Tekintettel e nagy számokra egyrészt fel lehet vetni a kérdést: miért ennyire lenyűgöző a bűn? Mit mond ez rólunk? Másrészt: mit tesz ez velünk? Az, hogy kéjjel és elborzadva állandóan gyilkossággal és erőszakkal foglalkozunk, jobb és becsületes emberekké tesz minket? Attól tartok, nem, mert ez inkább Mefisztónak játszik a kezére abban, hogy embertelenségbe vezessen minket. A sok, erőszakot tartalmazó filmet, főleg horrorfilmet elnézve Mefisztó kijelentése jut eszembe: „Figyeld, az állat most miképp s mily szépen ütközik ki bennük!” (Mefisztó, Auerbach pincéje, Faust I. rész).

¹⁹⁵ https://www.planet-wissen.de/kultur/literatur/krimis_faszination_ver-brechen/index.html. 2019. április

¹⁹⁶ <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/171185/umfrage/interesse-an-krimiserien-kriminalfilme-im-fernsehen>. 2019. április

¹⁹⁷ <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/171208/umfrage/belieb-teste-fernsehformate>. 2019. április

¹⁹⁸ <https://www.welt.de/gesundheit/psychologie/article114934407/Warum-Menschen-von-Gewalt-im-Film-fasziniert-sind.html>. 2019. április

Számos erőszakos és horrorfilm, valamint a zeneipar számos videóklipje – például gothic rock – tényleg hihetetlen bestialitást mutat. Ilyen tartalmak és képek néhány évtizeddel ezelőtt még teljesen elképzelhetetlenek lettek volna a médiában. Az erőszak-ábrázolás tolerancia, a pártatlanság, az előítélet-mentesség és a felvilágosultság jegyében történő elfogadás hihetetlen mértékben megnőtt, és az erőszak ábrázolása robbanásszerűen elterjedt. Némely zenei videó, például az AC DC „Highway to hell” című száma egyenesen az ördögimádatra vagy az sátáni ceremóniákra emlékeztet.¹⁹⁹ Egyebek között e dal azt mondja: „Hey satan, paid my dues” (Hé, Sátán, megfizettem a tartozásomat). Az énekes és sok hallgató ördögszarvat hord, és kezével az ördög jelét mutatja (mutató- és kisujj kinyújtva). A médiában megjelenő tartalmak erkölcsi színvonala olyan mélyre süllyedt, hogy az egy-két nemzedékkel ezelőtt még elképzelhetetlen lett volna. Mefisztó végső soron pontosan ezt akarja: süllyedő erkölcsi színvonalat, aminek segítségével akarja megnyerni a jó és a rossz közötti küzdelmet, amely az emberek lelkében zajlik.

Pornográfia

A bujaság a középkorban a hét főbűn egyike volt. Ha belegondolunk, milyen járulékos károkat okozhat a gátlástalan bujaság, akkor azt is tudjuk, miért. Megemlíthetjük a prostitúciót, a nemi erőszakot, a gyermekbántalmazást és a házasságtörést, az életnek csupán néhány olyan területét, amely világossá teszi, mennyi baj jön ezáltal a világba. Mefisztó így beszél: „Ezt hívja észnek, csak hogy általa még állatibb legyen, mint állata” – feltételezem, Mefisztónak komoly érdeke fűződik ahhoz, hogy a szexuális ösztön feltüzelésével rossz útra vigye az embereket, főleg a férfiakat. Ennek kiválóan alkalmas eszköze a pornográfia.

Néhány szám: a <https://www.netzsie-ger.de/ratgeber/internet-pornografie-statistiken> honlapon Anne Röttgerkamp 2018. május 16-án a következőt írta:

„Az **online pornóipar árbevétele évente több mint ötmilliárd dollár**. A három legnagyobb szexklip-honlapnak **havonta több mint másfél milliárd látogatója** van. ... Az interneten az összes keresés körülbelül negyede a pornográfiáról szól. Ez mintegy 68 millió keresés naponta. ... A világ e-mail forgalmának nyolc százaléka tartalmaz pornográf elemeket. Az internetes adatforgalom 35 százaléka pornográf eredetű. Világszerte az internethasználók 43 százaléka néz pornográf oldalakat. ... A statisztikák szerint az „első fogyasztás” átlagéletkora tizenegy év. Szülők, figyelme! **A német gyermekek 40 százaléka** keres pornográf tartalmat az interneten. A legtöbb esetben a pornográf anyaghoz való hozzáférés az interneten teljesen ingyenes. A szexoldalak mindössze három százaléka kérdez rá a látogató életkorára. És ez sem használ sokat: a látogatónak általában nem kell igazolnia az életkorát.”²⁰⁰

A Wikipédia szerint az internet használatának egyik fő mozgatórugója a szexipar, a Daily Mail 2012. április 9-i becslése szerint annak idején a világ adatátviteli mennyiségének körülbelül 30 százalékát ez tette ki.²⁰¹

Összefoglalva: az interneten rengeteg pornográf tartalom található, a kísértés hatalmas. Remek játszótér Mefisztó számára, akit nem elsősorban a pénz és a profit érdekel, hanem inkább az, hogy az embereket, főleg a férfiakat, rossz útra, állatias ösvényre vezesse. Minél előbb éri el az

¹⁹⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=gEPmA3USJdI>. 2019. augusztus

²⁰⁰ <https://www.netzsieger.de/ratgeber/internet-pornografie-statistiken>, kiemelések az eredeti szövegben. 2019. március

²⁰¹ <https://de.wikipedia.org/wiki/Sexindustrie>. 2019. március

embereket a pornográf tartalmakkal, annál tartósabban tud kárt okozni, tehát minél korábban éri el a gyermekeket, akik alig tudnak védekezni ellene, annál jobb a mefisztói céloknak: eltávolítani az embert a szellemtől, eltéríteni a széptől, jótól, igaztól.

5. Eszközök és utak

*“Hogy tudott a neoklasszicizmus egyáltalán ennyire sikeres lenni?
Mert kellemes elmélet a tulajdonnal rendelkezők számára?”*

Hans Christoph Binswanger²⁰²

Most pedig az 1907/08-as gazdasági és pénzügyi válság alapján járjunk utána röviden annak, hogy a fentiekben ismertetett káros axiómák és elméletek, valamint az azokból eredő gazdasági folyamatok a valóságban hogyan is tudnak megvalósulni. A fentiekben néhány mondatban rámutattam arra, hogy a háborúban mindig vannak – gyakran nagyon befolyásos – nyertesek is, akiknek igenis érdekük a háború.²⁰³ A gazdasági válságokban is szinte mindig vannak nyertesek, akiknek érdekükben állnak a negatív fejlemények. Az 1907/1908-as szörnyű, globális gazdasági válság több, érdekes módon a mai történetírás által alig figyelembe vett kortársa szemléletesen leírja, hogyan lehetett azokban az időkben nyereséghez jutni.

Conrad Max von Unruh (brombergi tartományi tanácsos (1890–94), utoljára titkos kormánytanácsnok) az 1907/08-as válságot az 1918-ban Lipcsében megjelent „Zur Physiologie der Sozialwirtschaft” (A szociális gazdaság élettanáról) című könyvében, „egy-egy amerikai spekulánsok tolvajcsínyjeként” írja le. Pontosan elmagyarázza, hogy a 141 bankból és 36 nagy vasúti és ipari konszernből álló Morgan-csoport először rövid idővel a válság kitörése előtt, 1907 nyarán nagy mennyiségű értékpapír eladásával „hatalmas mennyiségű pénzt” vont ki a piacról, hogy azután augusztusban szándékosan megtagadja más bankok hitelezését és ezáltal hitelválságot okozzon:

„A Morgan bankok a pénzhiány ürügyével 1907 augusztusában megtagadták a szokásos leszámítolást és hitelezést. Több ezer vállalat vált fizetéseképtelenné, még nemzeti bankok is, százezrek élete omlott össze, Európában is ..., a pánik az egész világon megingatta a hitelezés rendszerét. Csak amikor a hitelkamatok elérték a már említett, kétségbeesést okozó szintet, akkor adtak a Morgan-bankok újra pénzt, és eszközöket vásároltak mélyen nyomott árfolyamon. A rablóhadjárat háromszorosan sikeres volt!”²⁰⁴

John Pierpont Morgan akkoriban a föld egyik leghatalmasabb bankára volt. A két amerikai gazdaságtörténész, Bruner és Carr 2007-ben megjelent könyvükben, amelynek apologetikus

²⁰² Heusinger, Robert: Das revolutionäre Papier [A forradalmi papír]. Frankfurter Rundschau, 2010.03.01. in: <http://www.fr.de/wirtschaft/dossier/schuldenkrise/iwf-chef-volkswirt-blanchard-das-revolutionaere-papier-a-1047236>. Hozzáférés: 2019.02.12.

²⁰³ The New Republic. 1946. január 7. <https://newrepublic.com/arti-cle/93520/profits-the-billion>

²⁰⁴ Unruh 1918, 228. o.

egyoldalúságát nehéz felülmúlni²⁰⁵, Morgant „az amerikai üzleti világ legbefolyásosabb emberének, ha nem az USA leghatalmasabb polgárának” nevezik.²⁰⁶

A svájci Fritz Schwarz 1924-ben Bernben megjelent „Morgan der ungekrönte König der Welt” (Morgan, a világ koronázatlan királya) című kis könyvében hasonlóan írja le a válság menetét: Fritz Schwarz szerint a Morgan-bankok 1907 tavaszán és nyarán nagyvonalúan adtak kölcsönöket, amelyek többségének futamideje 1907. augusztus 22-ig tartott. A konszern ezzel párhuzamosan 1907 nyaráig eladta a nem stratégiai részvényeket, mégpedig nagyon jó áron, mivel az árfolyamok 1903 óta sokat emelkedtek, és elkezdte kivonni aranykészleteit Londonból. Fritz Schwarz szerint 1907. augusztus 22-én a Morgan-bankok megtagadták a hitelek futamidejének meghosszabbítását, és nagy mennyiségű pénzt vontak ki a forgalomból. Ennek eredményeként az Egyesült Államok hitelpiaci összeomlottak, és az emberek megrohmozták a bankokat („bankrun”), majd kitört a pánik.²⁰⁷ „A pénzemberek ekkor megkezdhették a vállalatok mélybe zuhant részvényeinek és részjegyeinek felvásárlását. ... Morgan bizonyíthatóan egy nap alatt 100 000 részvényt vásárolt, amelyeket 8 hónappal azelőtt háromszoros árfolyamon adott el! Amikor megszerezte azt, ami számára kívánatosnak tűnt, „a haza megmentőjeként” lépett színre, és nagyvonalúan bejelentette óhaját, hogy szeretné „feloldani a feszültségeket”.²⁰⁸

Az összeomlásból és az azt követő pánikból a JP Morgan mindjárt kétszeresen is profitált: egyrészt a kellemetlen versenytársakat csődbe sodorta,²⁰⁹ másrészt 1907 őszén nagy mennyiségben, nagyon alacsony áron lehetett részvényeket felvásárolni, úgyhogy JP Morgan a válság után nagyon nagy nyereséghez jutott.²¹⁰

1920-ban egy előadásában a kortárs Rudolf Steiner is hasonlóan írta le az 1907/08-as válság menetét: „Ez azt jelenti, hogy ezt a válságot kevés ember által előidézett, tiszta pénzügyi spekuláció okozta.”²¹¹ Myers már 1910-ben a következőket írta: „Az 1907-es pánik, hasonlóan a korábbi pánikokhoz, kedvező alkalmat nyújtott a nagytőkéseknek arra, hogy összezúzzák a kisebb tőkéseket és megszerezzék az uralmat a tulajdonuk felett.”²¹²

²⁰⁵ Bruner/Carr 2007, 10. o. JP Morgan dicsőítő leírása emlékeztet a fejedelmeknek zengett, hízeglő dicsőítményekre: „A devoted family man, a strong-willed, affectionate, protective, and generous pater familias. [...] His integrity was solid as a rock; [...] On the morning after his birthday, an historic catastrophe devastated the city of San Francisco, California, setting in motion a chain of events that would eventually call for all the power, wisdom, strength, and influence that Old Jupiter could muster.”

²⁰⁶ Bruner/Carr 2007, 12. o.: „the most powerful figure in the American world of business, if not the most powerful citizen of the United States.” vagy 10. o.: „Morgan’s nickname in the street was »Jupiter«, suggesting godly power.”

²⁰⁷ lásd Schwarz 1933, 14. o.

²⁰⁸ Schwarz 1933, 42. o.

²⁰⁹ Különösen a Heinze-Morse-Thomas-csoport, amelynek részvényei Fritz Schwarz szerint nagyon alacsony árfolyamon kerültek Morganhoz. Amikor később beindult a gazdasági fellendülés, a Morgan-csoport jelentős árfolyamnyereséghez jutott. Lásd Schwarz 1933, 15. o.

²¹⁰ „A Morgan bankok 1907-es gazdasági válságból húzott hasznát 3 milliárd dollárra becsülik. „Mellékhatásként” az Egyesült Államok vagyona 1907-ben és 1908-ban az óriási munkanélküliség következtében 30 milliárd dollárral esett vissza, ami akkoriban a svájci nemzeti vagyon nyolcszorosa volt.” Schwarz 1933, 16. o. 1913-ban Morgan és Rockefeller 341 nagyvállalatot irányított, amelyek tőkéje 22 milliárd dollár, vagyis az amerikai nemzeti vagyon 20 százaléka (!) volt. lásd Kinder/Hilgemann (dtv-Atlas zur Weltgeschichte, 2. kötet) 1979., 117. o.

²¹¹ Steiner 1999, 272. o.

²¹² Myers 2010, 291. o.: „The panic of 1907, like previous panics, supplied the propitious opportunity to the great magnates to crush out lesser magnates and seize the control of their property.” Főleg egy nagyon erős versenytársat, a Heinze-Morse-Thomas-csoportot kellett kiiktatni. Myers erről 2010-ben, a 295. oldalon ír: In the meantime, the Morgan and Rockefeller group was carefully observing their operations, and awaiting the ripe

A kortárs Myers a következőképpen írta le a társadalmi viszonyokat: „By June, 1908, it was conservatively estimated that perhaps five million workers in the United States were out of work, and could get none. Reports from the charity organizations in every city showed that the cities were overcrowded with the homeless and unemployed. Destitution was rife, and cases of starvation of men, women and children, were more frequent than the official reports dared reveal. The jails throughout the country were crowded with men who, thrown out of work, were adjudged vagrants and sentenced. Many of the homeless voluntarily committed some breach of the law in order to be sent to jail. There, at least, shelter and food could be obtained. Many towns adopted the plan of deliberately driving out the unemployed. Everywhere crime increased; driven to absolute necessity, many workers stole, and, of course, were dispatched to prison. The Social Ethical League, of New York City, reported that crime had increased fifty per cent, within six months.”²¹³

A bank- és tőzsdepánik csúcspontja 1907. október 21–23. volt. 1907. október 24-én J.P. Morgan 10 millió dolláros hitelt tett elérhetővé, ezzel véget vetett a tőzsdei és banki pániknak. A jelenlegi gazdaságtörténet-írásban tévesen és félrevezető módon csak ezt a második részt, a bankrendszer megmentését említik, és JP Morgan-t jótevőként mutatják be. Nem lehet tagadni, hogy John Pierpont Morgan jelentős jótékonykodóként lépett fel a nyilvánosságban, amennyiben támogatta az epizkopális egyházat, az iskolákat és a kórházakat, és, mint finom érzékű művészetbarátnak, válogatott művészeti és könyvgyűjteményei voltak, amelyekből közcélokra adományozott. A jótékonykodás anyagi forrásaihoz azonban kíméletlen magatartással és pénzügyi spekulációk révén, milliók munkanélküliségbe való taszítása és nyomora árán jutott hozzá. Európában is gazdasági egzisztenciák százezrei semmisültek meg.

A sokmilliárdos összegek, amelyekhez a nagyiparosok – mint például John Pierpont Morgan vagy John Rockefeller – hozzájutnak, és később alapok és agytrösztök pénzelésére használnak fel, vagy fő szponzorként egyetemeknek adnak, a mai napig tartós hatással vannak a történetíráshoz, a gazdaságfilozófiai elméletek kialakítására, és így a társadalmi folyamatok megítélésére. Az említett forrásokból származó pénzből történő befektetések valójában igen előnyösek a befektetők számára. Azt mondhatnánk, hogy a befektetők szempontjából ezeket a pénzeket nem is lehetne sokkal jobban befektetni. Több mint 100 éve az említett típusú befektetések gondoskodnak a torz történelemképről, és nagy mértékben hozzájárulnak ahhoz, hogy a fent leírt tőkebarát axiómák és elméletek érvényesüljenek. JP Morgannek akkoriban rendkívül nagy befolyása volt a sajtóra.²¹⁴ Alig volt olyan újság, amely mert volna ellene írni.²¹⁵ Ehhez csatlakozott a legtöbb közgazdász is. És ez lényegében a mai napig így maradt. Ma is így intéződnék a dolgok. A konszernek és tulajdonosaik az egyetemeknek, agytrösztöknek, alapítványoknak stb. juttatott hatalmas pénzádományok révén kifinomult módszerekkel hosszú távon jelentős mértékben befolyásolják a tudományos elméletek megalkotását és a történetírást.

time when they could be crushed out at one blow.” Egy másik nagy versenytársat, Barney-t, Morgan és Rockefeller öngyilkosságba kergetett (296. o.).

²¹³ Myers 2010, 302. o.

²¹⁴ lásd Myers 2010, 146. o.

²¹⁵ Myers 2010, 245. o.: „In stereotyped historical textbooks and narratives the names of J. Pierpont Morgan and his like do not enter; not even a cursory glimpse is given of their deeds. Yet, in large part, these are the significant things that fundamentally have made actual history.”

3. A gazdaságon túl

a. Iskolarendszer

1. Fennálló állami iskolarendszerünk: hibás konstrukció

Egyik előadásom után, amely többek között a gazdaságban jelen lévő Mefisztó-elvvel foglalkozott, egy fiatalember megjegyezte: tegyük fel, hogy iskolarendszerünket úgy akarnánk kialakítani, hogy a gyerekek maximálisan demotiváltak legyenek (vagyis a Mefisztó-elv szerint): akkor a bajor iskolarendszerrel már elég közel kerültünk ehhez a célhoz.

Szerintem ennek a megítélésnek nagyon is valós alapja van. Számomra a jó iskola fő céljának annak kellene lennie, hogy fejlessze a gyermekek magukkal hozott tehetségeit, segítse hátrányaik és hiányosságai kiküszöbölését. Vagyis arról van szó, hogy a gyermekeket autonóm lényeknek tekintse, és mindegyik gyermeket, a maga egyediségét figyelembe véve, saját szintjén támogassa, és olyan erős személyiséggé nevelje, aki megtalálja a helyét az életben. Ez nem vágyálom, ilyen módszereket már ma is alkalmaznak néhány magániskolában. Egy gyermek akkor sikeres, ha ki tudja bontakoztatni képességeit és ki tudja fejleszteni adottságait. Ennek kellene lennie a fő mércének a gyermekek értékelésében, legalábbis az első nyolc iskolai évben, körülbelül a gyermekek tizennégy-tizenötödik életévéig. Fennálló iskolarendszerünk azonban az általános iskolától kezdve épp az ellenkezőjét teszi.

Egy példa: egy első osztályos nem igazán tehetséges rajzolásban és festésben. Keményen küzd otthon a képek festésekor, sok kép nem sikerül, de nem adja fel. Végül fejlődik, a képek egyre jobbak. Ugyanakkor még mindig nem rajzol és fest jól, de legalább a képek sokkal jobbak a korábbiakhoz képest. A tanárnő összegyűjti a füzeteket, és osztályzatként piros és sárga csillagokkal ad. Az első osztályos rossz, piros színű csillagot kap, és közel áll a síráshoz, mert valóban nagyon igyekezett, és tényleg fejlődött a korábbiakhoz képest. De a többiek még mindig jobbak voltak, vagy hozzá képest gyorsabban haladtak.

Melyik megközelítés lenne pedagógiai szempontból helyes? A gyermek erőfeszítésének, kemény munkájának és apró előrelépéseinek dicsérete, vagyis az egyéni erőfeszítés és haladás figyelembe vétele, s így a folytatásra való ösztönzés. Vagy a feddés, ha a gyerek lusta, és nem tesz elegendő erőfeszítést. Ehelyett az iskolai osztályozási rendszerben a többi tanuló teljesítményével hasonlítják össze a gyermeket: saját erőfeszítései, szorgalma és előrelépése nem számít, ha a többiek egyszerűen jobbak vagy gyorsabban haladnak. A rossz jegy a többiekhez képest indokolt. Pedagógiai szempontból azonban teljesen hibás, ha gyakorlatilag kizárólag mások eredményei alapján mérjük a teljesítményt. A másokhoz viszonyított teljesítményt mérik, nem a saját viszonyítási alapot nézik. Nem az illető gyermekről, mint egyénről van szó, hanem objektíven, előre meghatározott normákról, amelyeket gyakran a minisztériumi bürokrácia határoz meg a tantervben rögzített, előre meghatározott tanulási célok formájában.

Fennálló osztályozási rendszerünk az általános iskolától kezdve pontosan egy előre kidolgozott objektív séma szerint működik, legyen szó matematikáról, németről vagy testnevelésről: a gyerekeket mindig mások teljesítménye és külső standardok szerint mérik, nem saját fejlődésük alapján. Leginkább az igen keményen szelektáló bajor iskolarendszer osztályozza hétéves koruktól a gyermekeket kizárólag az objektív teljesítmény alapján. Maga

a gyermek és erőfeszítései gyakorlatilag semmit sem számítanak. Nem a gyerekekről és egyéniségéről van szó, hanem szabványosított, objektív, külsőleg meghatározott sémákról, amelyekbe a gyerekeket bele kell kényszeríteni. Iskolarendszerünk tehát a szó valódi értelmében embertelen, mert egyáltalán nem az emberekről vagy a gyerekekről szól, hanem objektív teljesítményükről, és arról, hogy egy nap hasznos munkavállalókká váljanak a vállalatok vagy az államigazgatás számára.

Az, hogy a gyermek a saját képességeinek megfelelően fejlődik-e vagy sem, kibontakoztatja-e saját képességeit, illetve kiküszöböli-e elmaradását bizonyos területeken vagy nem, a közigazgatásban dolgozó bürokrátáknak és politikusoknak nem szempont. Fel sem teszik a kérdést. Állami iskolarendszerünkben nem a gyerekekről van szó, hanem elsősorban arról, hogy a jövőbeli munkaadók megfelelő munkavállalóhoz jussanak. Annak érdekében, hogy az ipar a csökkenő vagy alacsony születési ráták idején korábban megszerezze a fiatalokat, lejjebb viszik a beiskolázási életkort, és megszüntetik a 13. osztályt. Ez kétszerszeres pénzmegtakarítást jelent: csökkennek az oktatásra fordított kiadások, és meghosszabbodik a munkavállalók munkában töltött ideje, és ezáltal az az időszak, amikor adót fizetnek. Az, hogy ez gyermekeink és egy átfogó, alapos, emberséges oktatás érdekeit szolgálja-e, a politikusoknak és a végrehajtó szervezeteknek, az állami bürokrátáknak teljesen mindegy.

2. „Szüntessétek meg az iskolát”

Oliver Hauschke, hamburgi gimnáziumi tanár 2019-ben kiadott, „Schafft die Schule ab” (Szüntessétek meg az iskolát) című könyvét²¹⁶ a Süddeutsche Zeitung a következőképpen foglalja össze: az iskolák „elbátortalanítják, kiábrándítják, lehangolják, elnyomják és elszomorítják” a gyerekeket. A „megszégyenítés kultúrája” uralkodik, a jegyek Damoklész kardjaként lebegnek a diákok feje felett, az osztályozó értekezleteken „árúként vagy állatként kezelik őket”. „Tanulócellákban” pazarolják életük jelentős részét, ahol derék munkakatonákká” nevelik őket, és olyan dolgokat tömnek a fejükbe, amelyekre később semmi szükségük, és amelyeket hamar elfelejtnek. Az iskolák célja nem az oktatás, sokkal inkább az, hogy „az embereket vélt teljesítőkéességük szerint osztályozzák és kategorizálják”. A tanárok aktívan részt vesznek ebben a rendszerben. Többségüket csak a tantárgy és a tananyag érdekli, „nem a gyerekek, mint emberek”, elárulják a gyermekeket. Még akkor is, ha tanulóként egyszer már maguk is megtapasztalták, milyen igazságtalanok lehetnek az osztályzatok, megváltozik a hozzáállásuk, amint a másik oldalon állnak.²¹⁷

Állami iskolarendszerünk sok tanuló lelkében strukturálisan támogatja a frusztráció és a demotiváció kialakulását. Ismertünk egy fiút, akinek a családjában mindig megünnepelték, ha néha kettést („elégégest”) kapott matematikából, mert általában egyeseket („elégtelent”) hozott haza. Mi történik egy hét- vagy nyolcéves gyermek lelkében, amikor folyamatosan egyest kap, pedig nagyon igyekszik? Egy nagyon sikeres fiatalember azt mondta egyszer: az iskolában mindig olyan dolgokért dicsérték meg, amelyekért nem tettem semmit, a jó osztályzatok csak úgy jöttek, anélkül hogy bárhogy is meg kellett volna erőltetnem magamat. Mások örökké magoltak, mégis mindig rossz jegyeket kaptak.

²¹⁶ Hauschke 2019

²¹⁷ Süddeutsche Zeitung. 2019. május 28. <https://www.sueddeutsche.de/bildung/lehrer-schule-ab-schaffen-1.4462228>

Ehhez jön még, hogy például a bajor minisztériumi íróasztalokon kidolgozott állami tantervek olyan abszurd mennyiségű elvont tananyagot írnak elő, hogy a legtöbb gyermek túlnyomó része – a tehetségesek is – rövid idő után demotiválttá válnak. A gyermekek természetes tudásszomját és a tanulás örömét a tisztán intellektuális adatok és tények eltúlzott és elvont módon történő rájuk zúdítása, valamint a magas követelmények általában az iskolakezdés után hamar elveszik. A középiskolákban ezért gyakran még a tehetséges gyermekek sem élvezik a tanulást. Az állandó számonkéréssel a jutalmazás és büntetés elvét követve, a rossz jegyeiktől való félelemmel és a jó jegyekkel való jutalmazással, mint külső ösztönzőkkel operálnak, de ebben messze túlsúlyban van a félelem és a rossz osztályzatokkal való fenyegetés. Ez hosszú távon aláássa és lerombolja a tanulók minden belső motivációját, meglévő tudásszomját, amely gyakorlatilag minden gyermekben megvan.

Az eredmény felől nézve azt kell mondanunk, hogy az állami iskolarendszer sok gyermek személyiségét gyengíti, ahelyett, hogy erősítené. Bulimiás módszerrel idomított kismajmokkal nevelik gyermekeinket. A cél nem az, hogy szellemileg önálló, megfelelő kompetenciákkal rendelkező embereket képezzenek, hogy a gyerekek hihetetlenül sokféle tehetségét kibontakoztassák, hanem az, hogy mindenkit egy kalap alá vegyenek és hozzáigazítsanak munka világának követelményeihez. Itt felmerül bennem a kérdés: gyermekeink vannak a gazdaságért vagy a gazdaság van a gyermekeinkért? Az oktatási rendszerben ugyanúgy, mint a gazdasági rendszerben, felcseréltük a célt és az eszközt.

Ugyanúgy látom ezt a kérdést, mint Oliver Hauschke, aki hosszú éveken át dolgozott Hamburgban gimnáziumi tanárként: az iskolát a jelenlegi formájában, az oktatási minisztériumokkal együtt egyszerűen meg kell szüntetni. Fennálló állami iskolarendszerünk, amelyben az általános iskolától kezdve osztályzatokat adnak, alapvetően hibás konstrukció. Hibás gondolatra épül, embertelen, és sok gyereket frusztrál, demotivál. Az állami iskolarendszer reformjának szerintem nincs értelme. Az állam ugyanúgy nem lehet tanár, ahogyan nem lehet gazda vagy vállalkozó. Ezt meg kellett volna tanulnunk az NDK-ban és a Szovjetunióban fennállt kommunizmus bukásából. Más, nem állami, szabad iskolarendszere van szükségünk.

3. Egy lehetséges megoldás: szabad, önigazgató iskolák

Szerintem szabad iskolarendszere van szükségünk. Ez vagy az összes magániskola 100 százalékos finanszírozásával, vagy például utalványrendszerrel működhetne: a szülők gyermekeként egy bizonyos összeget kapnak utalvány formájában – az egy gyermekre eső jelenlegi tényleges iskolai költségek összegében –, és ezt követően szabadon megválaszthatják az iskolát gyermekeik számára. Megfelelő pedagógiai személyzettel szabadon lehet létrehozni iskolákat, amíg az Alaptörvény talaján állnak és nem profitorientáltan működnek, hanem közhasznú fenntartóként. A különböző fenntartású iskolák, egyházi iskolák, Montessori-iskolák, Waldorf-iskolák, a független iskolák és egy átmeneti időszakban az állami fenntartású iskolák is versenyezhetnek egymással, és a legjobbak érvényesülhetnek. A mai magániskolák közül sok nemcsak jobb, de olcsóbb és hatékonyabb is, mint az állami iskolák. Ez a dolog természetében rejlik. A 100 százalékos finanszírozással vagy az utalványrendszerrel akár még állami pénzeket is meg lehetne takarítani. Az iskolai oktatásban azonban nem javaslok megtakarításokat, hanem a bürokrácián megtakarított pénzt inkább a tanárok, főleg az általános iskolai tanárok magasabb fizetésére és az iskolai felszerelések javítására kellene fordítani, ahelyett hogy gyermekeinken spórolnánk.

Nyugodtan bezárhatjuk az oktatási minisztériumokat – ez áldás lenne gyermekeink számára. Honnan is tudhatnák a bürokraták és köztisztviselők, akik gyakorlatilag soha, vagy régóta nem tanítottak, mi jó a diákoknak? Ezután végre megszüntethetjük a szó szoros értelmében embertelen, az állam által előírt tantervrendszert. A tanterv a pedagógia halála. Az állam által előírt tananyagok maximálisan demotiválják a tanárokat. Tévedés azt hinni, hogy így lehet iskolát csinálni. Az iskoláknak önigazgatónak kell lenniük. A tanárookra vonatkozó szabályokat tanító embereknek kell megalkotniuk, ők tudják a legjobban, hogyan kell jó órákat tartani – ellentétben a minisztériumi tisztviselőkkel vagy akár a miniszterekkel, akik gyakran tanítási tapasztalat nélkül azt hiszik, hogy képesek részletes szabályokat és iránymutatásokat hozni a tanítás területén.

Sok magániskola, különösen a Waldorf- és Montessori-iskolák, azt mutatja, hogy a diákok nagyon élvezhetik az iskolát, és egyszerűen szívesen járnak oda. Legyen sokkal több nem állami iskola! Vezessük be az összes magániskola 100 százalékos finanszírozását (vagy az utalványrendszerrel történő finanszírozást)! Tegyük lehetővé minden gyermek, ne csak a tehetséges számára, hogy magániskolába járhasson! Adjuk vissza gyermekeinknek a tanulás és az iskolába járás örömeit! A javasolt megoldás teljesen egyszerű és költségtakarékos lenne.

b. Felsőoktatás

1. Képzés helyett kiképzés

Hasonló a helyzet az állami felsőoktatási rendszerben, mint az állami iskolarendszerben. Ha feltesszük magunknak a kérdést: hogyan lehet a tehetséges fiatalokból a lehető leggyorsabban és legolcsóbban hasznos, nem kritikus, alkalmazkodó emberanyagot formálni, ahelyett, hogy átfogó, személyiség-fejlődésüket támogató képzést tennénk lehetővé számukra, akkor a válasz így szól: ezt nagyon jól megtehetjük a jelenlegi állami egyetemi és főiskolai rendszerrel.

Az egyetemi tanulmányok révén szerintem: a fiataloknak lehetőséget kellene kapniuk arra, hogy képességeiket kifejlesszék és jellemes emberekké váljanak, hogy ezáltal felkészüljenek további életük feladatainak teljesítésére. Az egyetemi oktatásban a hangsúlyt a hallgatókra, tehetségükre és képességeikre kellene helyezni. Mindent meg kellene tennünk annak érdekében, hogy ösztönözzük őket az önálló gondolkodásra, hogy világos és pártatlan szemléletet alakíthassanak ki a társadalmi összefüggésekről, hogy szabad, erős jellemű emberekké válhassanak. Ennek a szakképzés mellett feltétele a szakokon és karokon átívelő, általános ismereteket közvetítő oktatás (studium generale).

A legtöbb felsőfokú tanulmány célja azonban nem a szabad, függetlenül gondolkodó, erős személyiség, hanem a gazdaság vagy az állam számára megfelelő szolga kialakítása. Számos képzési program céljait és előirányzatait egyre inkább a konszernek szabják meg. A követelmény egyre inkább a foglalkoztathatóság (employability), a gazdasági életben való elhelyezkedés képessége. Az államvizsgával végződő egyetemi tanulmányokra vonatkozóan gyakran az állami hatóságok határozzák meg a követelményeket az ő elképzeléseik szerint (különösen a jog és a pedagógia területén). A célok megfogalmazásakor és a tantervek megtervezésekor tehát nem a fiatalokról, tehetségükről és fejlődésükről van szó, hanem arról, hogy meg kell felelniük egy adott sémának, hogy elő kell készíteni, meg kell nyirbálni őket. Nem az a kérdés, hogy mi a jó a fiataloknak és személyiségük fejlődésének, hanem hogy mi hasznos a vállalatok és az állam számára. Az ipar és az állam diktálja, milyennek kell lenniük.

A tananyag tartalmát pedig e céloknak megfelelően alakítják ki. Ennek eredményeként a diákok egyre többet tanulnak anélkül, hogy valódi érdeklődést mutatnának a dolog iránt. Gyakran a vizsgára való felkészülésként rengeteg információt és megoldóképletet egyszerűen bemagolnak, amelyet a vizsga után pillanatok alatt el is felejtenek, ahogyan azt az állami iskolában már beléjük nevelték. Állami felsőoktatási rendszerünkben a műveltség értéke szinte kizárólag a szakmai előmenetelre korlátozódik.

Mellesleg megjegyezném, hogy az Egyesült Államokban sokkal rosszabb a helyzet. Egyszer megkérdeztem egy közgazdász hallgatót a Maine-i Egyetem menzáján, hogy mit szeretne csinálni később. Azt válaszolta: 50 000 dollárt akarok keresni. Az elmúlt évtizedekben az oktatási költségek drámai emelkedése következtében az USA-ban az összes egyetemi végzős több mint 50 százaléka el van adósodva, többségük 20–25 000 dollárral, és ötödüknek problémát jelent az adósság visszafizetése.²¹⁸ Az egyetemi tanulmányok mottója: az idő pénzbe kerül. Tanulj a lehető leggyorsabban, a lehető leghasznosabban, hogy mielőbb megtérüljön. A műveltség kérdését a legtöbb esetben már egyáltalán fel sem teszik, és pénzügyi okokból sokszor már fel sem lehet tenni. A műveltség amortizálható beruházási eszközzé, tiszta költség-haszon elemzéssé korcsosult. Európában a nagyrészt ingyenes felsőoktatási rendszerünkkel jelentős előnyben vagyunk az USA-hoz képest. Nálunk a fiatalok – legalábbis pusztán gazdasági szempontból – sokkal inkább tanulhatják azt, ami igazán érdekli őket.

Tehát a felsőoktatási politikában is felcseréljük az eszközt a céllal. Ma a képzések úgy vannak kialakítva, hogy a végzősök maximálisan a gazdaságot szolgálhassák, és a felelősök nem azt nézik, hogyan szolgálhatná a gazdaság embereket. Az oktatás megrontása, amikor a gazdaság diktálja, hogy milyennek kell lenniük a végzősöknek. Oktatási rendszerünket a fejéről a talpára kellene állítanunk.

2. Lehetséges megoldás: szabad, önigazgató egyetemek

Egy emberséges oktatási rendszer felállítása meglehetősen egyszerű lenne. Az egyik lehetőség az utalványrendszer minden hallgató számára. Minden egyetemi vagy főiskolai képzésre jogosult fiatal kap havonta egy oktatási utalványt, például a képzés jelenlegi tényleges havi költségeinek mértékében, és azzal jelentkezhet az általa kiválasztott egyetemen vagy főiskolán. Ha felveszik, az egyetem az utalványon keresztül megkapja a pénzt.

Az egyetemek alapítását drámai módon le kellene egyszerűsíteni. Az egyetemek fenntartóinak az alaptörvény talaján kell állniuk, nem működhetnek profitorientáltan, hanem például nonprofit korlátolt felelősségű társaságként vagy más közhasznú társasági formában kellene működniük. Az új egyetemek utalványrendszer keretében történő alapítása erősebb versenyt eredményezne az egyetemek között, és így a legjobbak érvényesülnének. Valószínűleg ezek azok lennének, akik a legjobb egyetemi tanárokkal rendelkeznek, és a legtöbb és legjobb jelentkezőt fogadják. Az idő múlásával a vállalatok és a közszolgálat számára is világossá válna, hogy mely egyetemekről kerülnek ki a legmegfelelőbb végzősök. Szerintem a kötelező állami akkreditáció összes fajtája értelmetlen és gond nélkül megszüntethető. Jó, szabad egyetemekről jó és szabad végzősök kerülnek ki, akik az üzleti életben és a közszolgálatban is megállják majd a helyüket. Adjunk újra esélyt fiataljainknak arra, hogy ismét igazi oktatásban

²¹⁸ Report on the Economic Well-Being of U.S. Households in 2018, May 2019, Board of Governors of the Federal Reserve System, 44. o.

részesüljenek! Támogassuk a tanulás valódi, belső motivációját! Neveljük fiataljainkat erős, önálló emberekké! Szüntessük meg az állami felsőoktatást, és vezessünk be egy szabad, független felsőoktatási rendszert!²¹⁹

c. Szépség és esztétika

„Csak a szépség lángkapuján át

Tárult eléd az ismeret.”

Friedrich Schiller²²⁰

1. Miért építünk ma ilyen ronda épületeket?

Velencébe évente körülbelül 28 millió turista látogat.²²¹ Miért utazik ennyi ember Velencébe? Az építészet szépsége miatt. Németországban ma valószínűleg sokkal gazdagabbak vagyunk, mint a velenceiek voltak sok száz évvel ezelőtt. Tehát pusztán gazdasági szempontból bőségesen lennének erőforrásaink és technikai lehetőségeink, s rengeteg időt és energiát is tudnánk fektetni abba, hogy épületeinket szebbé varázsoljuk. De mit teszünk helyette? A mai építészet, különösen a funkcionális épületek, például az ipari és közhivatali épületek, pályaudvarok, repülőterek, kikötők, iskolák, városházák, egyetemek stb. kifejezetten rondák. Gyakorlatilag az összes tömbház külső megjelenése komor. És a legtöbb magánház is általában rendkívül fantáziátlan, nem tetszetős építészettel épül, az a lényeg, hogy a lehető legpraktikusabb és olcsó legyen. 2016-ban a müncheni Tageszeitung (tz) című napilapban megjelent egy cikk a következő címmel: „München második lerombolása: Építési vétkek a második világháború után.”²²² Ez a cím mindent kifejez.

Pedig ma is lehetne esztétikailag szép épületeket tervezni és építeni. Korunk sok csodálatos építésze (és művésze) közül csak kettőt szeretnék megnevezni, akik nekem különösen tetszenek: Antoni Gaudí és Friedensreich Hundertwasser. Ma is számtalan ember utazik Barcelonába vagy Bécsbe, hogy megcsodálja a csodálatos alkotásokat, a Güell parkot és a Sagrada Familiát vagy a Hundertwasser-házat. Egy pillantás a Waldorf-iskolákra és -óvodákra szintén lenyűgözően megmutatja, milyen szép környezetben lehetnének a gyerekek – megjegyzendő, hogy a szépség rendkívül fontos szerepet játszik a Waldorf-pedagógiában. Az ízlésről természetesen lehet vitatkozni. De Velencében a sok millió látogató és a számtalan ember, akiket Hundertwasser vagy Gaudí építésze vonz, világossá teszi, hogy sok ember között van bizonyos alapvető konszenzus arról, milyen a szép építészet. A legtöbb modern épület biztosan nem tartozik ide.

Amikor az 1990-es években Frankfurt am Main közelében éltünk, gondolkodtunk azon, hogy egy Hundertwasser-házakból álló környékre költözünk. De sajnos az ár kétszer olyan magas

²¹⁹ Az új rendszernek a konszernektől is függetlennek kell lennie. Lásd Kreiß 2015 (Gekaufte Forschung)

²²⁰ Friedrich Schiller: Die Künstler <https://gutenberg.spiegel.de/buch/gedichte-9097/35> /2019. augusztus

²²¹ http://www.venedig-reiseinfo.de/Venedig_Zahlen.php /2019. június. A lakosság 260 000 fő, a történelmi óvárosban kb. 60 000 lakos él.

²²² <https://www.tz.de/muenchen/stadt/muenchen-frueher-heute-geschichte-historie-gebaeude-krieg-zerstoerung-wiederaufbau-bilder-meta-1152431.html> /2019. június

volt, mint a hagyományos lakásoké. Ez nem csoda. A Hundertwasser-házak nem egy kaptafára készülnek. Gyakran minden ablakot, oromzatot egyedileg, szeretettel terveznek. Ez időbe és pénzbe kerül. De ma már a korábbi velenceiekkel illetve a középkorban és a kora újkorban a csodálatos favázás házak és templomok számtalan építőjével szemben nyilvánvalóan sem a társadalom, sem az egyén szintjén nem vagyunk hajlandók több pénzt kiadni a szépségre, mint amennyi feltétlenül szükséges. Mindennek a lehető legolcsóbbnak és sivárabbnak kell lennie. Tulajdonképpen miért is?

2. Szépség és igazság

Friedrich Schiller „A művészek” című versében ezt írja:

*Csak a szépség lángkapuján át
Tárult eléd az ismeret.
Elbírní metszőbb fény világát,
Az elmét a báj edzte meg,*

*S mellyel a múzsák hangja lágyan
Átjárta kebled : az a hang
Tett oly erőssé, hogy a lelked
A Világszellemig suhant.*

*Amit a felnőtt értelem csak évek
Ezredei után tudott,
Jelképeként a nagynak és a szépnek
A gyermek ész előtt már megmutatkozott.
Vonzott az erény nyájas képe önként (...).*

*S ami itt szépségként megejtett,
Majd igazsággá gyúl szemünk előtt.*

Úgy gondolom, Schiller itt mély igazságokat fogalmaz meg. Ha gyermekkortól kezdve felébred az ember lelkében a szépérzék, akkor később könnyebben találja meg az igazságot. Ha a szépség révén megszokjuk a világszellem fényesebb ragyogását, későbbi életünkben könnyebben felismerhetjük. A szépség és a nagyság szimbólumában az értelem előre megnyilvánul a gyermeknek. Schiller számára a szépség tiszteletet, és ezáltal erényt ébreszt a nézőben, megtisztítja a lelkét, ezért számára a szép, a jó és az igaz közvetlenül összetartozik. Schiller ezzel szerintem mély igazságokat mond ki.

3. Mi rejlik emögött?

A szépség és az esztétika valójában rendkívül fontos a társadalom számára. Ezért van az, hogy emberek milliói erősen vágynak a szépségre, ahogyan azt sok millió turista látogatása a Föld gyönyörű helyeire bizonyítja. A szép környezet gyermekkortól kezdve fejleszti mind az erényeket, mind az igazságérzetet. Ismét felmerül a kérdés: miért építünk ilyen ronda

épületeket? Miért építünk olyan környezetet, amely történeti összehasonlításban egyedülállóan csúf? Az ördög ügyvédje szemszögéből a következőképpen lehetne érvelni emellett: Mefisztó nagyon jól ismeri ezeket az összefüggéseket, és mindent megtesz annak érdekében, hogy elhitesse velünk, hogy az esztétika és a szépség csak lényegtelen kellék és felesleges luxus.

4. Felhívás a világ szépítésére

Mit tehetünk ez ellen? Nagyon egyszerű lenne. Pusztán az anyagiakat nézve még soha nem voltunk olyan gazdagok, mint ma. Soha nem voltak még ilyen nagyszerű (építőipari) eszközeink, ennyi erőforrásunk, amelyet a világ minden tájáról beszerezhetünk. Városainkat és falvainkat több nemzedék alatt lassan, de biztosan a szépség és esztétika központjaivá alakíthatnánk át. Előtte világossá kellene tennünk, hogy a szépség és az esztétika mennyire fontos mindannyiunk számára, de főleg a gyermekeink számára. Azokat az erőforrásokat, azt az időt, erőt és tőkét, amelyet ma rengeteg értelmetlen és káros tevékenységre fordítunk, át csoportosíthatjuk értelmes tevékenységekbe, gyönyörű és élhető városok, falvak és tájak létrehozásába. Fentebb leírtam, hogy keresőtevékenységünknek legalább a fele nemcsak értelmetlen, hanem káros is. Milyen egyedülálló lehetőség! Használjuk az értelmetlen és káros tevékenységekre szánt energiát szép és élhető városok, falvak és tájak létrehozására! Állítsuk szembe a körülöttünk lévő sok csúfsággal a szépet! Milyen gyönyörűvé tehetnénk a világot, ha akarnánk.

d. A gazdaságtudományok színterei mögött: harc a kereszténység megszüntetéséért

A kereszténység természetesen különös szálka Mefisztó szemében.²²³ A kereszténységet legszívesebben kiiktatná, visszacsinálná, vagy szeretné meg nem történtté tenni. Érdekes, hogy Hans Christoph Binswanger (1929-2018) és Mathias Binswanger (*1962), apa és fia, mindketten a legismertebb és legsikeresebb német közgazdászok közé számítanak, publikációikban a kereszténység és a gazdaság témájával foglalkoznak. Főleg Hans Christoph Binswanger „Die Glaubensgemeinschaft der Ökonomen” (A közgazdászok hitközössége)²²⁴ című, 1998-ban megjelent esszéjét érdemes alaposabban tanulmányozni.

Ebben az esszében Hans Christoph Binswanger kifejti, hogy a ma uralkodó közgazdasági elméletben általánosan elfogadott világvélemény, a racionálisan a saját hasznát néző homo oeconomicus, csak akkor elfogadható, ha az egyénileg önzően viselkedő piaci szereplők cselekedetei a piac láthatatlan kezén keresztül a közjó előmozdításához vezetnek. A ma uralkodó közgazdasági elmélet tehát egy előre stabilizált harmóniában való hitre épül, amelyet a piaci erők szinte automatikusan beállítanak, és amely „egyértelműen normatív jellegű”. A mai közgazdászok tehát hitközösséget alkotnak. Binswanger szerint a mai közgazdászok világvéleménye felváltotta a skolasztika közgazdaságtanát, amely az igazságosság eszméjére és a vétkes ember keresztény világvéleményére épült, amely közgazdaságtanban a felsőbb

²²³ A többi vallásról itt helyhiány miatt nem lesz szó.

²²⁴ Binswanger, H.C. 2011

hatalom látható kezének kell gondoskodnia az igazságos, keresztény árakról és egy bizonyos mértékű társadalmi igazságosságról.

Hans Christoph Binswanger felteszi a döntő kérdést: hogyan tudta az új elmélet felváltani a skolasztikus elméletet, amely mögött a kereszténység állt? Honnan volt meg az ehhez szükséges szellemi és erkölcsi lendület? „A „láthatatlan kéz” gondolat mögötti meggyőződésnek tehát (legalább) ugyanolyan fontosságúnak és súlyúnak kellett lennie, mint a keresztény vallásnak. Mely meggyőződés ez?”²²⁵ Válasza: Adam Smith hite – és így a mai közgazdászok hite – a sztoa. A Sztoa filozófiája, amely Kr. e. 200-tól Kr. u. 300-ig volt széles körben elterjedt, Binswanger szerint az iskolázott római polgárok világnézete volt, amely az Imperium Romanum terjeszkedési terveit legitímálta. Adam Smith az etikai érzésekről szóló elméletében 42 alkalommal használja a „stoic” (sztoikus) kifejezést, így láthatóan a sztoikusok világképe nagyon nagy szerepet játszik nála. Smith ebben az elméletben kifejti, hogy a sztoikusok mindent szabályozó elrendelése „az az örök művészet ... amely a rosszból jót teremt” (that eternal art which educes good from ill)²²⁶, és ebből vezeti le a láthatatlan kéz elméletet.

Hans Christoph Binswanger rámutat az elképesztő hasonlóságra Adam Smith megfogalmazása („az az örök művészet, amely a rosszból jót teremt”) – és így szinte az összes mai közgazdasági tankönyv megfogalmazása – és Mefisztó mondása között: „az erő része, mely örökké rosszra tör, és mindig jót mível.” Binswanger számára egyértelmű, hogy a hazug szellem, Mefisztó itt természetesen hazudik, mert valódi célja, ahogyan másutt elmondja, a pusztítás, a bűn és épphogy nem a jó művelése.²²⁷

A gazdaságtudományi világnézet színpaljai mögött tehát végső soron a kereszténység felszámolásáért folytatott küzdelem és a kereszténység előtti korba, a sztoa idejére való visszatérés kísérlete zajlik. Binswanger szerint a sztoa és a kereszténység közti világnézeti küzdelem nem korlátozódik a gazdaság területére, hanem a XVII. század óta a deizmus, a felvilágosodás és a haladásba vetett hit formájában jelent meg.

Hans Christoph Binswanger ezzel egy központi kérdést vet fel. A mai gazdaságtudományok szerintem számos területen frontális támadást jelentenek a kereszténység ellen. Ez különösen a gazdasági etika területén mutatkozik meg. Mint fentebb említettem, Christoph Lütge és asszisztense, Matthias Uhl vezető német gazdaságetika-tankönyvének legfőbb üzenete az, hogy az etikát és a keresztény értékeket meg kell semmisíteni. Az egyénileg erkölcsös, felelősségteljes cselekvésre tehát nincs szükség a gazdasági életben. Ismétlésképpen egy kulcsfontosságú mondat a „Gazdasági etika” című könyvből: „Az önzés – a megfelelő keretek között – bizonyos értelemben „a jószívűség, a felebaráti szeretet modern formájának” tekinthető [...].A jó, altruista viselkedés és a rossz önzés közötti hagyományos kontraszt tehát

²²⁵ Binswanger, H.C. 2011, 17. o.

²²⁶ Smith, Theory of Ethic Sentiments, 31. o.: „The ancient stoics were of opinion, that as the world was governed by the all-ruling providence of a wise, powerful, and good God, every single event ought to be regarded, as making a necessary part of the plan of the universe, and as tending to promote the general order and happiness of the whole: that the vices and follies of mankind, therefore, made as necessary a part of this plan as their wisdom or their virtue; and by that eternal art which educes good from ill, were made to tend equally to the prosperity and perfection or the great system of nature.”

²²⁷ „A tagadás a lényegem! És joggal az, mert minden születő: elpusztulást érdemelő; inkább ne jönne létre semmi. Mit Bűnnek szoktatok nevezni, Romlásnak, Rossznak röviden, az hát sajátos elemem.”

már nem létezik.”²²⁸ Ezzel megszűnik az altruizmus és a szeretet, a kereszténység két fontos pillére.

Hans Christoph Binswanger fia, Mathias Binswanger számára világos, hogy a sztoa miért érvényesült hosszú távon. A sztoikus hitvallás egyszerre üzletbarátabb és kényelmesebb is a keresztény hitnél, amely olyan kényelmetlen dolgokat követel, mint szeretni a felebarátot, megosztani mindent, és ezért nem engedi meg, hogy az ember örömét lelje a gazdagságban, míg a sztoának nincsenek erkölcsi problémái az önző magatartással, mivel az definíció szerint a közjót támogatja.²²⁹

A sztoa kereszténység elleni csatája a gazdaságtudományban már rég eldőlt. A kereszténység minden szinten veszített – és tulajdonképpen nemcsak a gazdaságtudományban, hanem a tudomány gyakorlatilag minden ágában. Az erkölcsös és etikus gondolkodás és érzés egyre inkább csökken, és egyre inkább vissza kell szorulnia. Pontosan ezt hirdetik a közgazdászok: szerintük az önérdék érvényesítését támogatni kell. Ezt nagyon veszélyes fejlődési iránynak tartom. Ha ez még néhány generáción keresztül folytatódik, akkor a társadalomból az emberiség ki fog halni, nagyon hosszú távon pedig bekövetkezik a mindenki mindenki elleni háború. Mefisztó pontosan ezt akarja:

*„Kifőztük kárhozott órák homályán,
mint irtsuk ki az emberek fáját.”*

Mindenképpen le kell állítanunk és meg kell fordítanunk ezt a folyamatot.

7. Egy emberséges gazdaság felé vezető utak

*Ha napszerű nem volna már a szem,
Nem látná meg a napot sohasem.
S ha nem lappangna bennünk égi szikra
Az isteni szép sohasem boldogítna.*

Goethe, Szelíd xéniák III

Végül eljutottunk a következő kérdésekhez: mit tehetünk a mefisztói szándékok ellen? Hogyan lehet megakadályozni az emberiség végét a társadalmi életben, és elindulni az emberséges gazdaság felé? Hogyan érhető el az élhető együttlét társadalmi szinten?

A válaszokat két szinten találhatjuk meg: a szabályozási keretek szintjén és az egyéni viselkedés szintjén. Ami a szabályozási kereteket illeti, látnunk kell, hogy a természeti törvényekkel ellentétben minden társadalmi törvényt és rendeletet mi emberek hozunk meg.

²²⁸ Lütge/Uhl 2018, 33. o.

²²⁹ Binswanger, M 2012, Sinnlose Wettbewerbe [Értelmetlen versenyek], 25. o.

Tehát bármikor megváltoztathatjuk őket! A jelenlegi társadalmi rend emberi gondolatok és érzések eredménye. Amilyen mértékben ezek a gondolatok tévesek vagy nem megfelelőek voltak, olyan mértékben rosszak az eredmények is, tehát gazdaságunk rosszul, feleslegesen vagy embertelen módon gyárt, társadalmi együttélésünk pedig rossz irányba halad.

A másik mozgóerőt érzéseink és erkölcsi elképzeléseink jelentik. Meggyőződésem, hogy minden nyomorúság, szenvedés és nehézség végső soron az egoizmus következménye. Illúzió lenne azt hinni, hogy mi emberek, önző lényekből hirtelen altruistákká változunk. De először is mindannyiunk számára itt és ma vannak mozgásterek és lehetőségek, amelyeket tudatosíthatunk és használhatunk. Másodszor, a világnézet hosszú távon jelentős hatással van az erkölcsös viselkedésre. Ha a múltba visszatekintünk, láthatjuk, hogy az érzések és erkölcsi koncepciók milyen mértékben változhatnak. Mennyire másként érzünk ma, mint az 1500 évvel ezelőtti germánok! Milyen drámai változást idézett elő az európai gondolkodásban és az érzések területén a kereszténység!

Ezért nagyon optimista vagyok, hogy hosszú távon képesek vagyunk magasabb szintre emelni erkölcsi és etikai attitűdjeinket, amikor majd a mefisztói helyett, emberi világképünk lesz, amikor emberhez méltó szellemi fogalmakat és felismeréseket tudunk szembe állítani a cinikus világgéppel és a cinikus az emberről alkotott fogalmakkal. Hosszú távon nagyon erős hatása van annak, ahogyan a világot látjuk. A cinikus, mefisztói világnézet hosszú távon cinikus embereket hoz létre, egy emberhez méltó szellemi világnézet pedig hosszú távon emberséges gondolkodást és érzéseket. Meggyőződésem, hogy ahogyan ma gondolkodunk, úgy fog kinézni a világ néhány generáció múlva. Tegyük a világot emberhez méltóvá azáltal, hogy ma fejünkben rendszeresen emberhez méltó gondolatokat forgatunk!

a. Mit tehetünk együtt?

Írjuk át a közgazdasági tankönyveket!

*„A világkép, amelyből a közgazdasági tankönyvek kiindulnak, bennünk annyira hús-vérré vált,
hogy mást el sem tudunk képzelni.”*

David Graeber, antropológus²³⁰

1. A természet gazdagságáról és az ember szerénységéről

A mai közgazdasági tankönyvek első alapfeltevése, amint azt fentebb megállapítottam: a javak szűkösek, az emberek pedig telhetetlenek. Ezt a mondatot gond nélkül törölhetjük. Ehelyett rámutathatunk a természet mérhetetlen bőségére és a föld gazdagságára, ahogyan azt például Braungart teszi. Ő az, aki ezzel összefüggésben beszámol a cseresznyefa virágainak bőségéről. A cseresznyefának sokkal több virága van, mint amennyi cseresznyét teremni képes. A természet ugyanilyen bőséget nyújt minden területen.²³¹

És ahelyett, hogy állandóan azt prédikálnánk, hogy az emberek telhetetlenek és végtelen szükségleteik vannak, a tankönyvekben megemlíthetnénk példás embereket, akik kapzsiság és nagy vagyon nélkül, mégis belső kiteljesedéssel lettek boldogok. Számptalan nagyszerű és

²³⁰ Graeber 2012, 39. o.

²³¹ Braungart/McDonough 2011, 100. o.

híres ember van, akik rendkívül szerény életet éltek. És számtalan megbecsült ember volt és van, akik folyamatosan rámutatnak arra, hogy a külső bőség nem vezet belső boldogsághoz vagy belső kiteljesedéshez. Ezt a legfrissebb boldogságkutatások is megerősítik.

2. A kis és nagy vagyon közötti nagy különbség

A mai közgazdaságtan tankönyvei gondatlanságból nem tesznek különbséget a kis és a nagy tulajdon között. A tulajdon az tulajdon, legyen az fogkefe vagy százmilliárd dollár. A közgazdászok szerint minden tulajdont meg kell védeni. Ez veszélyes gondolkodási hiba. Határozottan meg kell különböztetnünk a kisebb vagyont, amely áldás, és a több milliárdos vagyont, amely rendkívül káros a gazdaságra és a társadalomra. Sürgősen meg kell különböztetnünk tankönyveinkben a vállalkozói kapitalizmust, amely áldást jelent hazánk számára, és a járadék-kapitalizmust, amely rákszerű károkat okoz. Közgazdasági tankönyveinkben ki kellene dolgoznunk, hogy a nagy vagyonból származó, teljesítmény nélküli magas jövedelem nemcsak aszociális, hanem káros és veszélyes is.

3. A kamatos kamat veszélyes!

Valamennyi közgazdasági tankönyvnek az az alaptétele, hogy a kamat és a kamatos kamat jó, helyes és fontos. Ez azonban tévedés. Ehelyett tankönyveinkben rá kellene mutatnunk arra, hogy a természetben és az élővilágban nincs korlátlan exponenciális függvény, hogy a szüntelen exponenciális növekedés olyan betegségekhez vezet, mint a rák, és hogy a korlátlan kamatos kamat nagyon veszélyes dolog.

4. A vállalatoknak ügyfélorientáltan kell működniük a nyereség maximalizálása helyett

„A vállalatok a profitot maximalizálják” - ezt a mondatot egyszerűen törölhetjük a tankönyveinkből, mint ahogy azt is, hogy a vállalatoknak a részvényesi érték (shareholder value) elvének megfelelően kell működniük, hogy törekedniük kell az értékorientált vállalatvezetésre, a hozzáadott érték növelésére (economic value added), a hozam maximalizálására és hasonlókra. Tehát minden olyan állítást, amely megpróbálja elhitetni a hallgatókkal, hogy a vezetőknek elsősorban a profitra vagy a tőke hozamára kell figyelni, egyszerűen kidobjuk a tankönyvekből. Ehelyett írjuk azt, főleg az üzemgazdasági tankönyvekben, hogy a vállalatok alapvető feladata az, hogy jó termékeket gyártsanak és jó szolgáltatásokat nyújtsanak az ügyfeleknek, hogy ügyfélorientáltan, nem pedig profitorientáltan működjenek. Mi sem könnyebb ennél. Körülbelül 40 évvel ezelőttig ez magától értetődő volt minden üzemgazdasági tankönyvben, és a felelősségteljes vezetők korábban természetesen ennek az elvnek megfelelően cselekedtek. Az a káros jelenség, hogy sok menedzser a nyereség-maximalizálás elve szerint dolgozik, nem sokkal idősebb 20-30 évnél.

5. Nincs szükségünk a homo oeconomicus-ra

Az általánosan elfogadott elmélet szerint a homo oeconomicus olyan döntéshozó, aki racionálisan maximalizálja a hasznát. De a homo oeconomicus kifejezés, ahogy azt manapság

a közgazdasági tankönyvekben használják, tautológia, ezért értelmetlen. Ez a konstrukció ezen kívül káros is, mert megpróbál meggyőzni minket arról, hogy folyamatosan a lehető legnagyobb haszonra kell törekednünk. Ha egy tankönyvben azt olvasom, hogy Teréz anya is (ugyanúgy, mint például a Monsanto egyik igazgatósági tagja) összeegyeztethető a homo oeconomicus konstrukciójával, mert ő is racionálisan maximalizálja a hasznát, ahogyan azt Christoph Lütge, a müncheni Műszaki Egyetem gazdasági etikusa régi munkatársával, Matthias Uhlal együtt állítja²³², akkor azt kell mondanom, hogy ez egy üres, semmitmondó és ezért értelmetlen kijelentés. Tautológia, egy önmagában zárt, cáfolhatatlan és ezért semmitmondó definíció.

E mögött egy körkörös érvelés áll. Egy példa: önző dolog, ha nem adok pénzt egy koldusnak (azt akarom, hogy nálam maradjon a pénz), és önző, ha pénzt adok a koldusnak (azért teszem, hogy tiszta legyen a lelkiismeretem). Nem számít, mit csinállok, önző módon cselekszem.²³³ Először egoistának és haszon-maximalizálónak definiálják az embereket, majd „bebizonyítják”, hogy mindenki ilyen. Ez Bild Zeitung szintű érvelés.

De attól eltekintve, hogy a homo oeconomicus ebben a tág értelmezésben tautológiai ostobaság, ezzel a folyamatosan ismétlődő fogalommal a fiatal hallgatók szívébe és lelkébe bevésődik az a gondolat, hogy a racionális nyereség-maximalizálás valahogy jó dolog. Ezáltal önzökké neveljük őket. Ha folyamatosan azt feltételezzük, hogy minden ember mindig maximalizálja a hasznát, akkor azt a végén el is fogjuk hinni. Ezért mindjárt két oka is van annak, hogy egyszerűen el kell távolítanunk a tankönyvekből a homo oeconomicus fogalmát, és azt a hipotézist, hogy minden ember mindig a saját hasznát maximalizálja.

6. A piac láthatatlan kezének mítosza

„Mefisztó láthatatlan keze”

Hans Christoph Binswanger²³⁴

A láthatatlan kéz elmélete azt állítja, hogy a piac erői az egoizmust egy láthatatlan kéz segítségével önzetlenséggé és közjóvá alakítják, még akkor is, ha a piaci szereplők csak önző önérdemből cselekednek. Azonban a piaci elégtelenség folytonosan növekvő mértékét elnézve, ez az elmélet tarthatatlan. A piac láthatatlan keze mítosz. A piacok kiválóan működnek bizonyos területeken és bizonyos feltételek mellett. De ebből arra következtetni, hogy a piac láthatatlan keze önmagában elegendő egy jól működő, társadalmi és környezeti szempontból eredményes gazdasághoz, ostobaság.

A piacgazdaság a múltban gyakran két okból működött kiválóan. Először is, a szabályok gyakran tisztességesek voltak, és a szükséges keretfeltételek, mint például a teljes körű tájékoztatás, kiegyensúlyozott erőviszonyok, a szabályok érvényesítése stb. többnyire teljesültek. Másodsor, a piaci szereplők, tehát a vállalati vezetők, munkások, értékesítők és az ügyfelek erkölcsi normái viszonylag magas szinten voltak. De az elmúlt évtizedekben mindkét előfeltétel szintje drámai módon csökkent. Az elmúlt években a szabályok egyre inkább a

²³² Lütge/Uhl 2018, 81. o.: „Azt a döntéshozót, aki racionálisan maximalizálja hasznát, homo oeconomicus-nak nevezzük. (...) Így például Teréz anya cselekvési módja (...) teljesen összeegyeztethető a homo oeconomicus modelljével.”

²³³ lásd Andreas von Westphalen: Die Egoismus-Ideologie [Az egoizmus ideológiája]. rubikon, 2019.05.02., <https://www.rubikon.news/artikel/die-egoismus-ideologie>

²³⁴ Binswanger, H.C. 2011, Glaubensgemeinschaft [Hitközösség], 22. o.

lobbiérdekhez igazodnak, a keretfeltételek egyre kedvezőtlenebbek, azok betartatása egyre nehezebb – lásd globalizáció –, és az erkölcsi színvonal drámai módon romlott.

Ezt a tankönyvekben őszintén el kell mondanunk, nem pedig ideológiailag befolyásoltan vagy érdekalapúan kommunikálnunk. A következőt írhatnánk: a piacok kiválóan működnek, ha az emberek valamelyest erkölcsösen viselkednek, a keretfeltételek megfelelőek és világosak, különben piaci elégtelenség áll be. Hozzátehetjük: az állam is rossz gazdálkodó, amint azt a számtalan sikertelen állami beavatkozás mutatja. Az állami beavatkozás és a piacgazdaság közötti egyensúlyra van szükségünk, nem a tiszta kapitalizmusra és nem is a kommunizmusra, hanem egy harmadik útra a kettő között. A tankönyvekben meg kell mutatnunk, hogy hol, mikor és milyen feltételek mellett mely piacok működnek jól és miért. A piac elvont, láthatatlan keze, amely a mítosz szerint mindig mindent megváltoztat a közjó érdekében, a piacokat védő ideológia, amelynek semmi köze a mai valósághoz. Ezért ezt a propaganda-fogalmat egyszerűen törölnünk kell a tankönyvekből.

7. A piac mindenható hatalmába vetett hit helyett integratív gazdasági etika

Az üzleti életben ma uralkodó etikai doktrína azt állítja, hogy minden piaci szereplő követheti, sőt kövesse is saját érdekeit, mivel a piac láthatatlan keze mindent a legjobbra fordít. Ezt az életidegen és káros gazdasági üzleti etikát le kellene cserélnünk a Peter Ulrichig visszamenő integratív üzleti etikára.²³⁵ Ez – még ha sok gyenge pontja és hiányossága van is – ígéretes és sokkal reálisabb megközelítéseket tartalmaz, mint a konvencionális üzleti etika.²³⁶ A mai gazdasági tankönyvek alapjául szinte kizárólag az intézmény-ökonómiai gazdasági etika Karl Homannig visszamenő tarthatatlan, piac-apologetikus ökonomisztikus szemlélete szolgál. Helyébe az integratív gazdasági etikának kellene lépnie.

8. Egymás ellen helyett egymással, verseny helyett együttműködés, önző gazdaság helyett a közjót szolgáló gazdaság

2010-ben Christian Felber kiadta úttörő könyvét: „A közjó gazdasága – Egy fenntartható gazdasági modell”.²³⁷ Szerintem ez valóban a jövő gazdasági modellje lehet. Gazdasági tankönyveinket ennek a közjót szolgáló gazdaságnak a jegyében kellene átírni, miszerint a piaci szereplők cselekedeteinek az egymással szemben helyett az egymással elképzelésére kellene épülniük, a verseny helyett az együttműködésre, az önző önérdék helyett a közjóra. Azt hiszem, hogy ha a verseny, az egoizmus, a profit és a haszon maximalizálása helyett ezeket az elveket tanítjuk hallgatóinknak, fokozatosan megváltoztatjuk az egyetemi emberek nézeteit, hozzáállását, és ezáltal néhány generáció után egy emberségesebb világban élhetnénk.

9. Összegzés

Az első lépés az emberségesebb társadalom felé nagyon egyszerű: csak át kell írunk a közgazdasági tankönyveket. Adam Smith óta már sokszor átírták őket. Minden a

²³⁵ lásd Ulrich 2016

²³⁶ lásd Beschorner és mások 2015

²³⁷ Felber 2010

gondolkodással kezdődik. Tehát írjuk át őket még egyszer. Az átültetés a valóságba azonban sokkal nehezebb. Erről fog szólni a következő fejezet.

Politikai intézkedések

A rengeteg politikai intézkedés közül, amelyeket célunk érdekében meg kell valósítanunk, itt csak néhányat szeretnék kiemelni.

A közelgő súlyos pénzügyi és megtisztulási válság elhárítása

Fentebb kidolgoztam, hogy az elmúlt évtizedekben a tőkeeloszlás növekvő egyenlőtlensége miatt a termelési kapacitások gyorsabban nőttek, mint a tömegek jövedelme, és a gazdasági növekedés nagy részét a jelentősen megnövekedett adósságból finanszírozták. Jelenleg tehát fennáll egy újabb pénzügyi válság veszélye. Az USA, Nagy-Britannia, az euró-övezet és Japán jegybanki politikája megmutatja, mennyire instabil a gazdasági és mindenekelőtt a pénzügyi helyzet a fejlett ipari országokban. A pénzügyi válság 2007-es kirobbanása óta minden központi bank megsokszorozta a jegybanki pénzmennyiséget, és 12 éve olyan alacsonyan tartja a kamatlábakat, mint még soha a gazdaság történetében. Tekintettel az adósságteherre, amely 2007 óta tovább nőtt, néhány piaci megfigyelő óva int egy új, ezúttal sokkal súlyosabb pénzügyi válság eljövételétől.²³⁸

A fejlett ipari országok jelenlegi gazdasági helyzetének fő problémája, hogy a termelési kapacitások túl nagyok a tömegek vásárlóerejéhez képest, vagyis fölös kapacitások vannak, mert az elmúlt mintegy 40 évben szakadék alakult ki a termelés és a tömegek vásárlóereje között. Ez a probléma valójában elképesztően könnyen megoldható lenne: csak meg kell fordítanunk az elmúlt 40 év téves és káros trendjeit. Ahelyett, hogy a fentiekben leírt, bérletidj-, haszonbérletidj-, osztalék- és kamatjövedelemmel, munka nélkül szerzett jövedelem formájában egyre több pénz áramlik az összes fogyasztótól viszonylag kevés nagy vagyontulajdonoshoz, a pénzt csak oda kellene visszajuttatni, ahonnan származik: a normál és alacsony keresetűekhez. Konkrétan:

Egyszeri vagyoadó

Bevezethetnénk egy egyszeri, mondjuk fejenként egy-hárommillió eurós adómentes összeg levonása utáni, körülbelül 25 százalékos vagyoadót az összes egyéb vagyona. Ez a konzervatív Boston Consulting Group 2011-es javaslata.²³⁹A szintén nagyon konzervatív Nemzetközi Valutaalap (IMF) 10 százalékos vagyonilletéket követelt 2013-ban.²⁴⁰

²³⁸ lásd Dirk Müller, Weik/Friedrich, Max Otte, Thomas Mayer, a Deutsche Bank korábbi vezető közgazdásza: <https://www.welt.de/finanzen/article181426442/Finanzblase-Experten-warnen-vor-der-naechsten-Finanzkrise.html>, <https://www.spiegel.de/wirtschaft/weltwirtschaft-die-angst-vor-der-naechsten-krise-a-1262318.html> /2019. május

²³⁹ BCG 2011

²⁴⁰ <https://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/wirtschaftspolitik/hohe-staats-schulden-iwf-denkt-ueber-vermoegensabgabe-nach-12647951.html> /2019. május

Örökösödési adó

Az örökösödési adót érezhetően megnövelhetnénk, például 50 százalékra a kedvezményezettenként esetleg egy-két millió eurós adómentes összeg levonása után. Hiszen az örökség munka nélkül szerzett jövedelem és az egyenlőtlen indulási lehetőségek tökéletes példája. Németországban évente körülbelül 300-400 milliárd eurónyi hagyaték keletkezik, amelyből nagyjából 100 milliárdot kap a lakosság leggazdagabb egy százaléka. A ténylegesen befizetett örökösödési adó jelenleg mintegy évi 6 milliárd euró. Ez azt jelenti, hogy az örökösödési adó mértéke jelenleg talán 2%, tehát tényleges örökösödési adóról aligha beszélhetünk. Az említett adózási gyakorlat megszilárdítja hazánkban az egyenlőtleniséget és az egyenlőtlen indulási lehetőségeket.

Adó a nem tulajdonos által használt földterületek és ingatlanok után²⁴¹

Bevezethetnénk a tényleges piaci érték mintegy 3 százalékának megfelelő illetéket a nem a tulajdonos által használt vagy megművelt földekre, ide értve az ingatlanokat is. Nagyvonalú adómentes összeg is elképzelhető, egy vagy kétmillió euró összegben, akár mindegyik gyermek után. Tehát azokat a családokat például, akik saját házukban vagy lakásukban élnek, vagy a saját földjükön dolgozó gazdálkodókat ez az ingatlanadó nem érintené. Ugyanakkor a nagybirtokokat megadóztatnánk. Ez az adó de facto csak a lakosság talán felső három-öt százalékát érintené. Viszont hazánk lakosságának több mint 90 százaléka profitálhatna. Az adó előli menekülés érve itt nem működik, mert az ingatlant nem lehet kivinni Svájcba vagy Luxemburgba, attól ingatlan, hogy nem mozdítható.

Egy ilyen adó valószínűleg csak Németországban évente több mint 100 milliárd euró bevételt jelentene, amelyet fel lehetne használni az alacsony keresetűek, a havi 1500 euró alatti jövedelműek társadalombiztosításai járulékaiknak és adóinak eltörlésére. A kis keresetűek éves nettó jövedelme 18 000 euróig egyenlő lenne a bruttó jövedelemmel. Ez az alacsony keresetűek nettó jövedelmét jelentősen növelné, erősödne a tömeges kereslet, és megszűnne az ék a kereslet és kínálat között. Ez gyorsan megoldaná a fölös kapacitások problémáját és megszüntetné az összeomlás vagy egy második pénzügyi válság miatt uralkodó aggodalmakat. Ezt egyébként a súlyos megpróbáltatásoknak kitett görögök, spanyolok és olaszok is megtehetnék, így ezzel az adóval ezekben az országokban a gazdasági nehézségek rövid időn belül legyőzhetőek lennének.

Hosszú távon, néhány generáció múlva szerintem le kellene állítani a föld kereskedelmét, a föld eladását és a földvásárlást.

Egyéb politikai intézkedések

Vállalati vagyon

Középtávon azt is meg kellene akadályoznunk, hogy a több százmilliárdos vállalati nyereség nagyon kevés tulajdonos magánszámlájára áramoljon, javarészt anélkül, hogy ők valamilyen munkát végeztek volna. Az ilyen nagyságrendű pénzügyi áramlások nemcsak etikai és vallási

²⁴¹ lásd Kreiß 2013. Mellesleg Kevin Küstner jogosan kérdezi: „Miért kellene hogy valakinek több mint 20 lakása legyen?” Die Zeit. 2019.05.02., <https://www.zeit.de/politik/deutschland/2019-05/kevin-kuehnert-spd-jugendorganisation-sozialismus>

szempontból problematikusak, hanem pusztán gazdasági szempontból is veszélyesek, mivel túlzott beruházásokhoz, és ezáltal a gazdasági élet rákos megbetegedéséhez vezetnek. Hosszú távon a vállalatok magántulajdonát legjobb lenne ugyanúgy kezelni, mint a kulturális alkotások szellemi tulajdonát, amely 70 évvel az alkotó halála után közkinccsé válik.²⁴² Ennek egyik járható útja az alapítványokra vagy szövetkezetekre történő átruházás lenne.

Németországban jelenleg több mint 22 000 alapítvány működik, összértékük körülbelül 68 milliárd euró, mintegy 95 százalékuk jótékonyági célokat szolgál.²⁴³ A legismertebbek valószínűleg a Bosch, a Mahle, a ZF Friedrichshafen, a Carl Zeiss, a Software AG stb. 2015-ben Németországban a több mint 7500 szövetkezet volt aktív, mintegy 20 millió taggal, főleg a banki és a lakásszövetkezeti szektorban. Spanyolországban ott van a Mondragon, egy alapítványi tulajdonban lévő vállalat, amely a gépiparban, autópiparban, építőiparban, a kiskereskedelemben, a banki és a biztosítási ágazatban tevékenykedik és több mint 70 000 alkalmazottja van, árbevétele 12 milliárd euró körüli.²⁴⁴ A szövetkezetek és közhasznú alapítványok (nem olyanok, amelyek adóelkerülés céljából hoznak létre) a jövő modelljei lehetnének.

Helyi pénz

Hosszú távon más pénzrendszerre is szükségünk van, például bevezethetnénk a helyi pénzt, mint ahogy ez például a kis ausztriai faluban, Wörglben 1932/33-ban megtörtént.²⁴⁵ De vannak még ma is működő regionális pénznemek, garantált körforgású helyi valuták, például a „Chiemgauer”.²⁴⁶ Jó koncepciók találhatóak a monneta honlapján.²⁴⁷

Az iskola- és felsőoktatási rendszer reformja

Amint fentebb említettem, a jelenlegi állami rendszer helyett egy szabad iskolai és felsőoktatási rendszert kellene bevezetnünk.

Reklámok korlátozása és drágítása

A reklám a káros gazdasági növekedés egyik rossz mozgatórugója, elősegíti a kapzsiság terjedését, gigantikus mértékű tisztességtelenséget és hamisságot visz hétköznapjainkba. Minél kevesebb a kereskedelmi reklám, annál jobb. A nyereségszerzést célzó kereskedelmi reklámot a lehető legnagyobb mértékben csökkenteni kellene. Konkrét politikai intézkedések lennének a gyermekeket megcélzó reklámok, az olyan káros termékek, mint az alkohol, a cigaretta, a szerencsejátékok reklámozásának betiltása, és a kültéri reklámozás országos tilalma, mint ahogy ezt az USA négy tagállamában, illetve Sao Paulóban és Grenoble-ban már megtették. Ezen kívül meg kell szüntetni, hogy a reklámmal kapcsolatos ráfordításokat le lehessen írni az adóalapból. Elfogultság miatt azonnal fel kellene oszlatni a Német

²⁴² <http://www.bpb.de/gesellschaft/medien-und-sport/urheber-recht/169968/geistiges-eigentum> /2019. május

²⁴³ <https://www.stiftungen.org/stiftungen/zahlen-und-daten/statistiken.html> /2018.09.01.

²⁴⁴ <https://www.mondragon-corporation.com/sobre-nosotros/magnitudes-economicas/informe-anual/2019>. január

²⁴⁵ lásd Schwarz 1951 és Ottacher 2017

²⁴⁶ <https://www.chiemgauer.info/2019>. május

²⁴⁷ <https://monneta.org>. 2019. május

Reklámtanácsot. A kereskedelmi reklámok drámai, lehetőleg szinte nullára csökkentése szerintem az egyik legfontosabb társadalmi intézkedés. Alig van valami, ami ennél fontosabb.

Az éves munkaidő csökkentése

2012 márciusában Svájcban a szakszervezetek országos szövetsége, a Travail.Suisse kezdeményezésére népszavazás volt az éves szabadság négy hétről hat hétre való meghosszabbításáról. A kezdeményezést a szavazatok 67 százalékával elutasították. A munkáltatók a végsőkig harcoltak a kezdeményezés ellen²⁴⁸ Az ő szemszögükből nézve ez érthető: a munkaidő szűkítése magasabb béreket, így a vállalatok tulajdonosai számára növekvő költségeket és csökkenő nyereségeket jelentené. A munkaadók szövetsége ezért azzal érvelt, hogy az éves szabadság növelése a munkahelyek külföldre, különösen Németországba történő áthelyezését eredményezné. Így a jól szervezett munkáltatók nagy plakátokon a következő szlogennel érveltek: „TÖBB szabadság = kevesebb MUNKAHELY – NEM a szabadság-kezdeményezésre”.

Ez pusztán érdekalapú lobbiervelés, amelynek sajnos sok svájci bedőlt. Ez az érvelés ugyanis nagyon átlátszó, és a gyakorlatban nem tartható. Németország a világ egyik legerősebb exportőre, itt hat hét az éves szabadság, és itt van (sajnos) évek óta a világon az egyik legnagyobb folyófizetésimérleg-többlet. A svájci cégtulajdonosok érvelésével ellentétben úgy tűnik, hogy a hat hetes éves szabadság nem akadályozza az erős exporttevékenységet. Amint pénzről és nyereségről van szó, a munkaadók úgy hajlítják az érveket, ahogy az nekik a legmegfelelőbb. A munkaadóknak sokkal több anyagi forrás állt rendelkezésükre plakátokhoz és PR-hez, mint a meghosszabbított szabadság támogatóinak.²⁴⁹ Hogyan működhet tisztességesen egy demokratikus népszavazás ilyen egyenlőtlen feltételek mellett?

Mégis – pont ez nagyon fontos lenne: az éves munkaidő lerövidítése törvényesen hosszabb éves szabadsággal és csökkenő heti munkaidővel. R. és E. Skidelsky a munkaidő progresszív megadóztatását javasolja, ami szintén nem rossz ötlet.²⁵⁰ Christian Felber azt javasolja, hogy az alkalmazottak 10 évente egy év szabadságot vehessenek ki (szabadév vagy „sabbatical”).²⁵¹ Hogy az alacsony jövedelműek számára is lehetséges legyen a rövidebb munkaidő, szükségünk lenne a fent vázolt újraelosztási intézkedésekre, például az adó- és járulégmentességre havi 1500 eurós jövedelemig. Ez drámai módon növelné az alacsony keresetűek havi nettó bérét (lásd alább). Ennek eredményeként ők is megengedhetnék maguknak, hogy valamivel kevesebbet dolgozzanak, és több időt fordítsanak gyermekeikre vagy más értelmes tevékenységre.

Luxusadó

A bizonyos termékekre kivetendő luxusadó, ahogyan R. és E. Skidelsky javasolja, szintén nem rossz ötlet.²⁵² Például Dánia nagy autók esetén luxusadóval²⁵³, Norvégia pedig a különösen

²⁴⁸ <https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/volksabstimmung-schweizer-lehnen-laengeren-urlaub-ab-a-820637.html> 2019. május

²⁴⁹ A Travail.Suisse kiadványa. e-mailben, 2019.07.03.

²⁵⁰ Skidelsky 263. o.

²⁵¹ Felber 2010, 48. o.

²⁵² Skidelsky 2013, 275. o.

²⁵³ https://www.capital.de/karriere/warum-skandinavien-gerne-steuern-zah-len?article_onepage=true

nehéz vagy nagy károsanyag-kibocsátású autók emelt adójával²⁵⁴ drágítja azokat. Ha ellátogatunk Norvégiába, észrevehetjük, hogy meglepően kevés nagy autó van az utcákon, sokkal kevesebb, mint Németországban, annak ellenére, hogy a norvégok jövedelme lényegesen magasabb, mint a németeké.

Az idegen tőke korlátozása

Pavan Sukhdev, a Deutsche Bank korábbi csúcsmenedzsere és pénzügyi specialista „Corporation 2020” című könyvében az idegen tőke felvételének, vagyis a cégek eladósodottságának korlátozását javasolja az adósságbuborék kialakulásának elkerülésére.²⁵⁵ Ez nagyon ésszerű gondolat. Volt befektetési bankárként csak támogatni tudom ezt a lépést.

Menedzseri fizetések felső határa

Szükségünk van a menedzserfizetések felső határának bevezetésére is. Például bevezethetnénk egy olyan szabályozást, amely szerint a felső vezetők fizetése egy egyszerű alkalmazott bérének legfeljebb a 10–20-szorosa lehet.²⁵⁶ Az angolszász területen is érdekes vita folyik erről: The Case for Maximum Wage.²⁵⁷ Az USA-ban 1944-től 1964-ig a rendkívül magas, 94 százalékos felső adókulcson keresztül de facto korlátot szabtak fizetéseknél. Hasonló a helyzet Nagy-Britanniában is. A második világháború idején a legmagasabb adókulcs 99,25 százalék volt, 1952 és 1977 között még mindig jóval meghaladta a 80 százalékot, az 1970-es évek közepén pedig több éven át a 95 százalékot.²⁵⁸

Megvalósítás

Tisztában vagyok azzal, hogy ezeknek az ötleteknek a politikai megvalósítása nem könnyű. Ezt egyértelműen mutatja a Kevin Kühnert 2019 májusi javaslatairól folytatott izgatott vita. Azok ugyanis, akiket ez negatívan érintett, a gazdagok természetesen jelentős ellenállást tanúsítottak. Nekik hatalmas befolyásuk van a politikára és a médiára.²⁵⁹ Csak a Bundestagban több a lobbista, mint a képviselő, és a lobbisták – nagy sikerrel – mindent megtesznek annak érdekében, hogy a jogszabályokban egyéni érdekek érvényesüljenek a közjó érdekei helyett. Ezért különösen sürgős politikai intézkedés lenne az összes lobbista eltávolítása a szövetségi parlamentből (Bundestag), a tartományi parlamentekből (Landtag) és a minisztériumi bürokráciákból. A politikai pártoknak és politikusoknak nyújtott minden adományt és juttatást nyilvánosságra kellene hozni, és – az ÖDP (Ökologisch-Demokratische Partei – Ökológiai Demokratikus Párt) mintájára – be kellene tiltani a vállalatok által a politikusoknak és pártoknak nyújtott adományokat.

²⁵⁴ <https://orange.handelsblatt.com/artikel/53408>. 2019. május

²⁵⁵ Sukhdev 2013, 176. o.

²⁵⁶ lásd Felber 2010, 63. o.

²⁵⁷ <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/jun/30/minimum-wage-maximum-wage-income-inequality>. 2019. május

²⁵⁸ World Inequality Report 2018 <https://wir2018.wid.world/download.html>. 2019. augusztus

²⁵⁹ lásd Kreiß 2013

b. Mit tehet az egyén?

Most felmerül a kérdés: egyénenként mit tehetünk? Egyrészt semmiképpen sem szabad elcsüggednünk vagy megrémülnünk. Egy pillantás a történelemre azt mutatja, hogy a megfelelő időben és bátran megvalósított gondolat forradalmat indíthat még egy látszólag nagyon szilárd társadalmi struktúrában is. A francia forradalmat néhány ember vitte előre, Robespierre és Danton tevékenysége a Bastille ostromát váltotta ki, és egész lavinát indított el. Vagy aki még az említettekénél is lenyűgözőbb: Martin Luther. Egyetlen ember, aki a legnagyobb bátorsággal és meggyőződéssel fejezte ki gondolatait, megváltoztatta egész Európát. A lavinák mindig egészen fent indulnak meg, néhány apró kővel vagy hópehellyel. A megfelelő gondolatok megváltoztathatják a világot. Gondolataink hatalma óriási.

Másfelől nagyon konkrét változásokat hajthatunk végre saját gazdasági életünkben.

A felesleges fogyasztás kerülése

Minden egyes felesleges termék, felesleges autó- vagy repülőút, minden egyes felesleges szolgáltatás, amelyet igénybe veszünk, drágítja az életünket, és következményként többet kell dolgoznunk. Mindannyiunk kereslete nélkül a felesleges dolgok hosszú távon nem lennének. Minden ember különálló egyéniség, akiknek nagyon különböző igényei vannak. Szabad akaratából bárki megváltoztathatja a gondolkodásmódját a „Mire van szükségem valójában?” kérdés őszinte megválaszolásával. Így elgondolkodhatunk a következőkön: hol tudnék lemondani valami felesleges dologról? Mire van valóban szükségem?

Amikor egyre több ember kezd el gondolkodni ezeken a kérdéseken, akkor lassan kialakulhat egy új tudat, egy más szellemi hozzáállás, egy emberségesebb, szeretetteljesebb érzület. Akkor végül felelősségteljesebben bánunk majd a ránk bízott dolgokkal.

A tőke és a kamat felelős kezelése

A tőkével és a kamattal való figyelmesebb, felelősségteljesebb bánásmóddhoz is eljuthatunk. Feltehetjük a következő kérdéseket: mit tesz a bank a pénzzel? Hogyan és hol fekteti be? Itt is elindítható egy tudati folyamat minden egyénben, ha tudatosítjuk a következő kijelentést: pénzből nem lehet élni, mindig más emberek munkájából élünk. A pénz nem tud dolgozni. Mindig más emberek azok, akik ruhát, ennivalót és fejünk felé tetőt adnak. Ha erre rájövünk, lassan megjelenhet egy másfajta, emberségesebb, felelősségteljesebb bánásmód a pénzzel.

Felelősségteljes bánás az életidővel

Harmadsorban elgondolkodhatunk azon, hogy mit akarunk kezdeni az életünkre kiszabott idővel, munkaerőnkkel. Ehhez egyértelművé tehetjük önmagunkban: minden, amit a közösségtől igénybe veszünk, minden, amivel hozzájárulhatnánk a közösséghez és nem járulunk hozzá, azt eredményezi, hogy mindenki másnak többet kell dolgoznia. Nagyon sok mindent tehetnénk azért, hogy a világ jobb és élhetőbb legyen. Erről az utolsó fejezetben lesz szó.

A tudatváltozás folyamata, a spirituális fejlődés által hosszú távon másképpen, szívből, szabadon kezelhetjük a ránk bízott javakat, a ránk bízott pénzt és mást kezdhünk a

munkaerőnkkel. Ekkor egyre több ember szabad szívéből valami új érkezhethet a világba, egy felelősségteljes bánásmód, amelyet aztán a társadalom és a politika megfelelő törvényekkel és szabályokkal támogathat.

8. Összegzés és összefoglalás

a. Összegzés

„A mítoszok nyelvén azt mondhatnánk, hogy a nyugati kultúra odaigérte lelkét az ördögnek, és cserébe példátlan mértékű tudást, hatalmat és örömet kapott. ... Úgy tűnik, az ördög követeli a jutalmát.”

R. és E. Skidelsky²⁶⁰

Lényegében e könyv érvelése ebbe az irányba mutat: ha Mefisztó alakíthatná gazdasági rendünket, eléggé pontosan olyan lenne, mint amilyen ma. Tisztában vagyok azzal, hogy első pillantásra ez az érvelés elég abszurdnak tűnik. Mert Németországban és általában a fejlett ipari országokban mindent egybevetve elég jól élünk. A lakosság széles rétegei még soha nem voltak ilyen gazdagok, a szabadság szinte minden szinten soha nem volt olyan mértékű, mint ma. Manapság már természetes, hogy van WC, villamos energia, központi fűtés, utazási lehetőség, iskoláztatás és így tovább: még soha nem voltak olyan jók az önmegvalósítás és a személyes fejlődés lehetőségei, mint manapság. Természetesen ez mind így van. Ezen kívül azt is lehet mondani, hogy a világ szegény országaiban sok embernek sokkal rosszabb a helyzete, mint nekünk a fejlett ipari országokban, tehát, ha a Mefisztó-elv egyáltalán érvényesül is, akkor ott, nem nálunk. Természetesen ez is igaz.

Ugyanakkor miért ne nézhetnénk rá a fejlett ipari országokban zajló fejlemények sötét oldalaira is, mint ahogy például Ulrike von Aufschnaiter teszi, és miért ne vethetnénk egy pillantást az ugrásszerűen növekvő, úgynevezett civilizációs betegségekre, mint az allergiák, a cukorbetegség, az elhízás stb., és miért ne juthatnánk arra a következtetésre, hogy gyermekeink nagy része (sic!) ma beteg. Ezen felül figyelembe kell venni a felnőttek civilizációs betegségeit is, mint a médiafüggőség, a dohányzás, az alkoholizmus, a drogfogyasztás, a kiégés, az önmagunk elhanyagolása, az átokfutók és az öngyilkosságok számának meredek emelkedése stb., amelyeket például R. és E. Skidelsky leír. Rámutathatunk fejlődésünk környezeti és fenntarthatósági oldalaira is, és könnyen arra a következtetésre juthatunk: éppen azon vagyunk, hogy elpusztítsuk a Földet és életünk alapjait. Ezekről a témákról immár könyvtárnyi irodalom található.

Másrészt, és valószínűleg ez sokkal fontosabb, figyelembe kell venni, hogy Mefisztó nemcsak rendkívül intelligensen, hanem rendkívül hosszú távon is gondolkodik. A mostani döntések legtöbb vagy legfájdalmasabb hatása csak egy vagy több nemzedék múlva lesz tapasztalható. A mai szép, fényes felszín látványa eltakarja a rejtett és hosszú távon majd észlelhető, szerintem végzetes, mivel mefisztói trendeket. Itt elsősorban az erkölcsi fejlődésről van szó. Szerintem ugyanis hosszú távon minden az erkölcsi és etikai fejlődéstől függ. Amíg ezt nem ismerjük fel, mert inkább a homokba dugjuk a fejünket, vagy mert mindezt mesének tartjuk,

²⁶⁰ Skidelsky 2013, 18. o.

nem teszünk ellene semmit, és addig a dolgok a mostani döntések alapján, rossz irányba fognak menni. Mefisztó ugyanis semmi jót nem tervez nekünk.

Az elemzés szempontjából mindegy, hogy Mefisztót vagy a mefisztói erőket valós lényeknek tekintjük-e, ahogyan azt a vallások leírják, vagy hogy Hans Vaihinger „a mintha filozófiáját” vagy az ördög ügyvédjének megközelítését követjük, amelyek szerint Mefisztó vagy a gonosz erők bennünk vannak és onnan próbálják megalkotni a gazdasági és társadalmi szabályokat. Ebben a könyvben az a célom, hogy a ma megszokott analitikai megközelítéseken túl egy további perspektívát mutassak be. Abban a pillanatban, amikor feltételesen megengedjük, hogy tetteink indítéka vagy mozgatórugója valamilyen gonosz szándék, egy teljesen új távlat nyílik meg, és némely dolog, amely korábban megmagyarázhatatlannak vagy teljesen értelmetlennek tűnt, érthetővé válik.

b. Mefisztó feladata

„Meg kell értetünk a mágiát, ha le akarjuk győzni.”

Hans Christoph Binswanger²⁶¹

Úgy gondolom, hogy Mefisztó vagy a mefisztói erők egyik fő feladata, hogy tudatosabbá tegyenek és ösztönözzönek bennünket. Hiszen az Úr az Égi prológusban a következőt mondja:

*„Mert könnyen lankad el az ember munka láttán,
tétlen nyugalmat gyorsan megszeret;
ezért mellé oly társat rendelek,
ki buzdít, hajt s forgódik, mint a Sátán.”*

Számomra ezek az erők ezért nem abszolút gonoszak, hanem arra hivatottak, hogy arra sarkalljanak bennünket, hogy magasabb szintre fejlődjünk. Tévedés és valótlanság nélkül nincs igazság, sötétség nélkül nincs világosság, gyűlölet nélkül nincs szeretet. A szabadság csak azért lehetséges, mert szabadon választhatunk ezen alternatívák között, és küzdhetünk értük. A szeretet pedig csak a szabadságból jöhet létre. Szerintem az emberiség feladata az, hogy a szépet, jót és igazat szabadsággá, egyenlőséggé és testvériséggé fejlessze.

Úgy gondolom, erre csak akkor leszünk képesek, ha a spiritualitás fejlődés útjára lépünk, hogy a mai feladatunk a sötét erők legyőzése spirituális gondolatokkal. Az erről a témáról szóló szakirodalom áradatából és a rengeteg ember közül, akik spirituális keresésbe kezdtek, szeretnék néhányat idézni, akik lényegében mindannyian hasonlót mondanak: hogy mi emberek több vagyunk húsból és vérből való lényeknél, lényünk tulajdonképpen magva valami más, mint a fizikai testünk, hogy van valami más, valami magasabb, mint ami kézzel megfogható és szemmel látható.

Antoine de Saint-Exupéry ezt írja A kis hercegeből: „Jól csak a szívével lát az ember. Ami igazán lényeges, az a szemnek láthatatlan.”²⁶²

²⁶¹ Binswanger 2008 file:///C:/Users/00413/Documents/Wirtschafts-ethik/2008-11-12_Binswanger-Wachstumszwang-vs-Nachhaltigkeit.pdf

²⁶² Saint-Exupéry 1995, 98. o.

A gazdaságról és a szerénységről Martin Luther ezt mondja: „Amit a mi Urunk Istenünk ad nekem, azt szívesen elfogadom; amit nem ad, azt tudom nélkülözni.”²⁶³. Martin Luther természetesen mélyen spirituális ember volt.

A protestáns Albert Schweitzer egyszer így nyilatkozott: „A feladat, amellyel ma foglalkoznunk kell: önmagunk, környezetünk és a világ struktúráinak gyógyítása és megszentelése”.²⁶⁴

Ferenc pápa Laudato si kezdetű enciklikájában ezt írja: „A keresztény spiritualitás az életminőség más felfogását javasolja, és olyan prófétai és szemlélődő életstílusra bátorít, amely a fogyasztáshoz való ragaszkodás megszállottsága nélkül képes a mélyesleges örmre... Arról a meggyöződésről van szó, hogy „a kevesebb több”. A fogyasztás lehetőségeinek állandó halmozása ugyanis eltereli a szívet, és megakadályozza, hogy meg tudjunk becsülni minden dolgot és minden pillanatot.” (222.) Ferenc pápa kijelentéseinek alapja természetesen egy mélyen spirituális tudat, annak a „tudata, hogy minden teremtmény visszatükröz valamit Istenből, és van valamilyen üzenete, amely valamit tanítani akar nekünk, vagy annak bizonyossága, hogy Krisztus felvette magába ezt az anyagi világot, most pedig feltámadotként ott lakozik minden lény bensőjében, körülölelve azt szeretetével és áthatva fényével.” (221.)

Végül a filozófust és a Waldorf-iskolák alapítóját, Rudolf Steinert szeretném idézni: „Ezért a szociális kérdés megoldása egyszerűen az ember isteni-szemleli természetének elismerésében, vagyis annak elismerésében található, hogy az, ami az emberből itt a Földön fizikai testként jön-megy, csak a külső kifejeződése valaminek, ami minden emberben az örökkévalóságból ragyog.”²⁶⁵ Ez a következőt jelenti: csak akkor lehetséges hosszú távon a valódi emberi méltóság, az igazi szeretet, ha vallástól vagy felekezettől függetlenül a másik emberben az isteni szikrát, az isteni eredetet, az örökkévalót meglátjuk. De nemcsak az emberben, hanem a verében, a katicabogárban, a nyírfában és az ametisztben is: ha mindenhol Istent látom átragyogni, hosszú távon akkor fogunk tudni másképp bánni a ránk bízott természettel, a ránk bízott teremtményekkel. És akkor egymással is másképp, szabadságban és emberhez méltóan fogunk bánni. Erre használhatjuk Mefisztót, így legyőzhetjük és végül megválthatjuk.

9. Disztópia helyett kitekintés: milyen gyönyörű lehetne a világ!

A záró fejezetben néhány gondolattal, képpel és forgatókönyvvel szeretnék szót emelni a mai gazdasági életben oly elterjedt Mefisztó-elv legyőzése, és helyette egy humánusabb gazdasági rendszerre való áttérés mellett.

a. A szabadidő és a bőség kora (The Age of Leisure and Abundance)

²⁶³ Luther, Tischreden [Asztali beszélgetések]

²⁶⁴ <https://www.hdn-pfalz.de/nachhaltigkeit/definitionen/2019.06.12>.

²⁶⁵ Steiner 1982, 95. o.

Heti 20 órás munkaidő a 40 óra helyett

Ahogy az emberek a középkorban valószínűleg nem tudták elképzelni, hogy a XIX. században hatalmas, füstös és koszos városokban élünk és 12 vagy 14 órát dolgozunk egy nap; ahogyan az emberek a XIX. század végén valószínűleg nem tudták elképzelni, hogy egyszer mindannyiunknál lesz folyóvíz, WC a házakban, elektromos világítás és központi fűtés, ma nehéz elképzelni, hogy egyszer 20 órás lesz a munkahét és talán nyolc hét vagy még ennél is több éves szabadságunk lesz. De, hogy el tudunk-e képzelni valamit, az nem feltétlenül dönti el, hogy az a jövőben meg is valósul-e vagy sem. És ne felejtjük el: Keynes 15 órás munkahetet és 3 órás munkanapot jósolt 2030-ra.

Ezért szilárdan meg vagyok győződve arról, hogy talán egy nemzedék múlva könnyen megvalósíthatjuk a 20 órás munkahetet, ha akarjuk, és társadalmilag, illetve politikailag kezdeményezzük. Az odáig vezető utat az előző fejezet vázolta: a felesleges, értelmetlen és káros munkát meg kell szüntetni, drámai módon csökkenteni kell a kereskedelmi reklámokat, jobban kell koncentrálni az élet fontos dolgaira stb. Nem azt mondom, hogy az átmenet könnyű. De hát mi könnyű? Az ipari forradalom kezdete óta annyi technológiai és szervezeti forradalmat hajtottunk már végre, hogy ezt is meg tudjuk valósítani. De csak akkor, ha akarjuk. Ez biztosan nem jön magától. És a „rendes munkaidő” nem azt jelenti, hogy mindenkinek heti 20 órát kell dolgoznia. Úgy, mint manapság, mindenki szabadon eldöntheti, hogy több vagy kevesebb időt akar-e a dolgozni.

A fejlődés néha gyorsabban megtörténhet, mint gondolnánk. Ma a korszakos gyorsulás idejét éljük. Ha Julius Caesar elment volna Weimarba Goethehez, akkor szinte mindent értett volna, ami az anyagi környezetet illeti. Három komoly változás volt ebben a körülbelül 1800 évben: a könyvnyomtatás, a mélyszántás és a puskapor (ez minden bizonnyal érdekelte volna Caesart). Ha azonban ükapánk hirtelen bekerülne a stuttgarti vagy berlini metró földalatti aknájába, szinte semmit nem értene abból, amit lát. A gőzgép 1780 körüli feltalálása óta a technológia fejlődése hihetetlen mértékben felgyorsult. És úgy tűnik, hogy ez a gyorsulási ütem egyelőre nem hagy alább. Tehát ne habozzunk túl sokáig.

Megengedhetjük ezt magunknak egyáltalán ? Meg tudunk élni belőle?

Az egyik első kérdés, amely természetesen felmerül: mennyit keresünk még a 20 órás munkahét bevezetése után? Hogyan is engedhetjük ezt meg magunknak, különösen az alacsony keresetűek?

Nagyon egyszerűen megengedhetjük magunknak, az alacsony keresetűek is. A fent javasolt adó- és járulégmentesség összegének havi 1500 euróra történő emelésével a nettó kereset drámai módon növekedne, különösen a kis keresetűek esetén. Példa: ha egy gyermektelen, egyedülálló személy havi fizetése ma 1200 euró, akkor az összes társadalombiztosítási járulékok és adó levonása után havi nettó 940,51 eurója marad.²⁶⁶ Ez 22 százalékos adóterhelésnek felel meg. Ha hozzáadjuk a munkáltató társadalombiztosítási járulékát, az adó valójában 35 százalékot tesz ki. És mindezt 1200 euró bruttó bér esetén! Az alacsony

²⁶⁶ <https://www.gehalt.de/einkommen/nettorechner-ergebnis?uuid=ffca28b2-5733-4d19-8fe7-8da450b68e83&jahr=2019&brutto=1200&lzz=1&stk=1&faktor=1&freibetrag=&kinderpv=false&z kf=0& kirche=false& bdl=01& stadt=Aalen&berufsbezeichnung=Verk%C3%A4uferin&jahrgang=&pkv=0&kksatz=15.5&krv2010=0&chosenView=1>. 2019.06.19.

jövedelműeknek ez tetemes adóterhet jelent, szűk bérük több mint egyharmadát elveszik tőlük.

A havi 1500 eurós adómentes összeg bevezetése esetén, a nettó jövedelem 940,51 euróról 53 százalékkal, 1440,90 euróra növekedne. Ez havi 500 eurós nettó béremelésnek felel meg! Annak, hogy a nettó bér nem csak 1200-ra, hanem 1440,90-re emelkedne, az az oka, hogy a munkáltató által fizetendő társadalombiztosítási járulék²⁶⁷ az adómentes összeg felemelése miatt szintén megszűnne, vagyis megkapná a munkavállaló. Ez azt jelenti, hogy a példában szereplő alacsony keresetű személy 35 százalékkal kevesebbet dolgozhatna, vagyis a heti munkaideje 40 órától 26 órára csökkenhetne, és továbbra is ugyanazt a nettó fizetést kapná, mint korábban! Tehát még az alacsony keresetűek is kevesebbet dolgozhatnának, anélkül hogy kevesebb jövedelmük lenne. Ez azért lenne lehetséges, mert a nagyon tehetősek munka nélkül szerzett jövedelmeit adóztatnánk meg az alacsony jövedelműek alacsony bére helyett. Az adóterhek ilyenfajta áthelyezése a kiskeresetűekről a nagykeresetűekre szerintem meglehetősen igazságos lenne.

Ezen túlmenően, ha a tervezett elavulás és a reklám megszűnik, további négy órát takarítunk meg egy héten anélkül, hogy egyetlen termékkel kevesebb állna rendelkezésünkre. Más szavakkal: a tervezett elavulás és reklám nélkül a termékek ára körülbelül 10 százalékkal csökken, vagyis a reálbérünk körülbelül 10 százalékkal növekszik.

Es, ha meghatározzuk a bérek maximális szórását a vállalatokon belül, például úgy, hogy senki – még a főnök sem – kereshet többet az egyszerű alkalmazottak vagy munkások béreinek 10-20-szorosánál, akkor az alacsonyabb bércsoportokban dolgozók bére tovább emelkedik, és az alacsony keresetűek, ha akarják, változatlan nettó bér mellett kevesebbet dolgozhatnának.

Röviden: pontosan úgy, ahogy egyes gondolkodók már régóta mondják, a rendes munkaidő drámai csökkentése jólétünk megőrzése mellett minden gond nélkül lehetséges, ha akarjuk és felismerjük a dolgot. De a felismerés nem olyan egyszerű, mert a legtöbb közgazdász, politikus és reklámszakember folyamatosan ködösít és megtéveszt bennünket. A megvalósítás egyik reális lehetősége az lenne, hogy a munka termelékenységének az ipar 4.0 során bekövetkező, jövőbeni növekedését az munkaidő évente bő egy százalékkal történő csökkentésére használjuk a bérek növelése helyett. Akkor 30 év alatt pusztán számszakilag elég pontosan elérnénk a 30 órás munkahetet, két nemzedéknyi idő után a 20 órás munkahetet és három nemzedék vagy 100 év alatt majdnem pontosan azt a 15 órás munkahetet, amelyet már Keynes előrejelzett. Tehát mindez természetesen megvalósítható lenne, ha volna rá akarat.

Hogyan töltsük el a sok új szabadidőt?

Ezután felmerül a következő kérdés: mit kezdjünk azzal az idővel, amely felszabadul, ha a munkaidő heti 40 órától 20 órára csökken? Úgy gondolom, hogy erre a legtöbb embernek elég sok minden eszébe jut. Például a fiatal szülők számára ez áldás lenne, mert mindketten dolgozhatnának is és a gyerekekkel is törődhetnének, ami azt jelenti, hogy a munka és a magánélet egyensúlya nagyon jó lenne. Különösen sok fiatal apa örülne, aki hétközben gyakran alig látja gyermekeit. Ezen kívül sok egy-három éves gyermeknek már nem kellene hetente 40 órát a bölcsődében töltenie, mert maguknak a szülőknek lenne rájuk idejük. A bölcsődei személyzet megtakarítása által még kevesebbet kellene dolgoznunk, mert ezeket a

²⁶⁷ <https://www.lohn-info.de/sozialversicherungsbeitraege2019.html>. 2019.06.19.

költségeket is megtakaríthatjuk. Hozzá kellene szoknunk ahhoz a gondolathoz, hogy munka bármilyen módon történő felszabadítása áldás – ha ésszerűen csináljuk, és nem olyan ostoba módon, mint az elmúlt 100 évben.

Hans Christoph Binswanger²⁶⁸ közszolgáltatásokról mint a bérszolgáltatások kiegészítéséről szóló gondolatait sem tartom rossznak, vagy Nico Paech²⁶⁹ ötletét sem, amely szerint heti 20 órát fizetett munkában és heti 20 órát saját kialakítású, értelmes munkában töltünk. Értelmes, sürgetően elvégzendő munka, amelyre ma nincs pénz, rengeteg lenne pl. a szociális ügyek, környezetvédelem, kultúra stb. területén. Erről bővebben alább. Céloom nem a lustaság támogatása, hanem az, hogy értelmetlen és káros munka helyett értelmes és hasznos munkát végezzünk.

b. Kilátások 2050-re

2050-ben élünk, és a szkeptikusok számtalan kifogása ellenére és minden ellenkező várakozással szemben az értelmes gondolkodásmód és a józan ész végül érvényesült a közéletben. Éppen ezért ma sokkal jobb helyzetben vagyunk, mint a múltban, és bizonyos értetlenséggel tekintünk vissza a múlt ostoba szabályaira és állapotaira. De szerencsére mostanra már legyűrtük őket.

Szakmai- és munkavilág

1. Már vezet, vagy még mindig uralkodik?

A nagyvállalatok ma már szinte mind szövetkezeti vagy alapítványi formában működnek, és már nem a nyereség-maximalizálás régóta elavult elvét követik, hanem valóban a fogyasztókért dolgoznak. A munka világa ezért most sokkal kellemesebb. A munkavállalók már nem optimálisan kihasználható és nagyobb hatékonyságra sarkallandó termelési tényezők, hanem egyszerűen munkatársak és emberek. Teljesen más a munkahelyi légkör. A főnök már nem zsarnok, aki mindent megpróbál kihozni az emberekből, hanem jó szervező, aki a jó együttműködés erősítésére törekszik. Ráadásul már nem 50-szer vagy 100-szor annyit keres, mint az egyszerű munkavállalók, hanem csak legfeljebb 20-szor annyit. Már nem az empátiával nem rendelkező autokraták csinálnak karriert, hanem a szervezési tehetséggel, jó ötletekkel, józan ésszel és mindenekelőtt jó emberismerettel rendelkezők. Heinz Siebenbrock²⁷⁰ kérdését: „Már vezet, vagy még mindig uralkodik?” már rég megválasztuk, és az uralkodás helyett az igazi vezetés az általános.

Erre egyébként már akkoriban, 2019-ben volt néhány fényes példa, pontosan azok, akik nem minden áron növelték nyereségüket, például a sok ezer szövetkezet, a Memo AG, a GLS Bank vagy a Weleda AG. Az apák részmunkaidős foglalkoztatása itt már könnyen megoldható volt, az étkezde ételei egészségesek és finomak voltak, és itt már nem volt az a kellemetlen érzés, hogy „azok ott fent” csak azért teszik egészségesebbé az ételleket, hogy ne kelljen olyan gyakran orvoshoz járnunk és hatékonyabban dolgozzunk ebéd után, vagyis azért, hogy többet ki tudjanak hozni belőlünk. A vállalatok belső tere is sokszor valóban szép, a csupasz,

²⁶⁸ Binswanger, H.C. 2009, 196. o.

²⁶⁹ Paech 2012

²⁷⁰ Siebenbrock 2013

funkcionális és a lehető legolcsóbb helyett. Egy pillantás a Weleda bejárati terére Schwäbisch Gmündben, vagy az Überlingenben található „Naturata” szállodai kávéházba már 2019-ben is megmutatta, milyen jótétemény lehet a szemnek és a léleknek, amikor belépünk egy vállalat ajtaján.

2. Munkába járás/közlekedés

A munkába járás most teljesen más, sokkal kellemesebb. Először is, már nem élünk olyan borzasztóan távol munkahelyüinktől, mert más a várostervezés és a lakáspolitiká (lásd alább). Másodszor, a napi forgalmi dugók drámai mértékben csökkentek, mert ésszerű közlekedési politikánk van, az akkori esztelen helyett. A tömegközlekedés nagyon olcsó, mint például már több mint 30 évvel ezelőtt Bécsben, vagy ingyenes. A vonatjegyek árai is igazán kedvezőek a korábbiakhoz képest. Másrészt az autóval való közlekedés, különösen a sok lóerős és nagy motoros autókkal sokkal drágább lett, és a parkolási díjak is elképesztően drágák, úgyhogy az emberek sokkal inkább a tömegközlekedési eszközöket használják. Egyébként rendkívüli módon korszerűsítették azokat, sokkal csendesebbek, és már nem olyan túlzásfoltak, mint korábban. Ugyanakkor a repülés valóban drágává vált, mert végül a repülőgépek akkori abszurd támogatási politikáját – nincs kerozinadó, drámai mértékű támogatás van a fel- és leszállási díjakra – felváltottuk egy reális közlekedési politikával, amely ezentúl súlyos CO₂-adót is kivet a repülésre. A vágy, hogy távoli nyaralóhelyekre utazzunk, már nem olyan erős, mint korábban, mert városaink és lakhatási körülményeink most sokkal szebbek és otthonosabbak.

Lakhatás

A lakóhelyek drámai módon megváltoztak, még akkor is, ha még szükség lesz néhány nemzedékre, hogy igazán átalakítsuk városainkat és községeinket. Mint ismeretes, Róma sem egy nap alatt épült, nem egy nemzedék építette.

Először is, most végre van elég időnk és erőforrásunk arra, hogy újra esztétikus, szép és kreatív épületeket építsünk. Elkezdjük fokozatosan átépíteni vagy lebontani az összes ronda lakótömböt, ipari épületet, irodaházat, vasútállomást stb. (csúfságuk és lelketlenségük miatt sajnos a legtöbbjük esetén csak a bontás segít), és új, gyönyörű épületekre cserélni őket, például Hundertwasser, Gaudí vagy a szecesszió stílusában.

Másodszor, végre elkezdjük emelni saját tulajdonú lakások Németországban korábban hihetetlenül alacsony arányát a többi fejlett ipari ország szintjére, azaz kevesebb mint 50 százalékról jóval 60 százalék fölé. Így ma már sokkal több család élhet saját otthonban, és gyakran kis kertjük is van. Ez nagyon egyszerű volt. Az önkormányzatoknak és a városoknak most elővásárlási joguk van az eladó ingatlanokra. Azon kívül egy pár évtizede létezik a tulajdonos által a nem saját használatban lévő ingatlan után fizetendő három százalékos adó. Ez egyrészt eladási nyomást gyakorolt az ingatlanokra, úgyhogy csökkentek az ingatlanárak, másrészt nagy összegek kerültek a közkasszába, így most könnyedén finanszírozhatók a munkavállalók adókedvezményei, valamint a városok és önkormányzatok ingatlanvásárlásai. Az állam és az önkormányzatok ugyanis már régóta a szokásos helyi ár 80 százalékáért megvásárolhatják az ingatlanokat vagy telkeket, majd 100 évig haszonbérbe adják a családoknak, vagy ha ipari területről van szó, a vállalkozóknak.

Harmadszor, városaink ma már sokkal zöldebbek és csendesebbek, mint korábban; sokkal több park, fa és játszótér van, mert a fejlesztési tervek a lakók igényeihez igazodnak, és nem az ipar, a nagybirtokosok és a telekspekulánsok igényeihez. Mivel a városokban ma már sokkal jobb az életminőség, már nem akarnak sokan a távoli zöldövezetben élni és ingázni a munkahelyre, ezért a naponta ingázók száma jelentősen csökkent. A városok azért is csendesebbek, mert már nem engedjük, hogy hangos motorkerékpárok dübörögjenek az utcákon, a villany- vagy hidrogénmotorral meghajtott autók szinte zajmentesek, sőt az olyan eszközöket is, mint a fűnyíró, úgy tervezzük és gyártjuk, hogy ne legyenek hangosak. A városi kertészkedés (urban gardening) is sok helyen sokkal zöldebbé és kellemesebbé tette a városokat. A levegő sokkal jobb lett, mint korábban. A kibocsátási határértékekről folytatott fásasztó vita így természetesen megszűnt.

Negyedszer, most több alternatív lakásprojekt, többgenerációs ház, ökofalu stb. és mindenekelőtt több sétálóutca van. Az utóbbiakat kezdetben, amikor az elmúlt évezredben bevezették őket, illuzórikusnak és kereskedelem-ellenesnek tartották, mielőtt igazi sikermodellnek bizonyultak – a mai napig.

Ötödször, városaink már csak azért is szebbek és kevésbé hektikusak, mert eltávolítottunk minden reklámplakátot, csakúgy, mint régebben Sao Paulóban, Grenoble-ban, Maine-ban, Vermontban, Hawaii-on, Alaszkában stb. Most gyakran igazán örömteli élmény a városban sétálni.

Egészség

Gyermekeink egyre egészségesebbek. A számos civilizációs betegség, amely a gyermekek nagy részét 2019-ben még sújtotta, évek óta egyre ritkábban fordulnak elő. Ennek több oka is van.

1. Táplálkozás

Ételeink sokkal, de sokkal egészségesebbek. Maga a vezetékes víz minősége is drámai mértékben javult, amióta a biogazdálkodás modellje alapján gyakorlatilag teljesen leállítottuk a szintetikus növényvédő mérgek, például a glifozát és műtrágyák használatát. Ennek eredményeként a talaj évtizedek óta regenerálódik, a növények sokfélesége folyamatosan növekszik, a rétek egyre színesebbek és rovarokban gazdagabbak, mert a lobbisták által befolyásolt agrár- és fogyasztóvédelmi politika helyett már régóta ésszerűek a politikai döntések. A nagyüzemi állattartás már a múlté, a legelőn ismét „vidám” teheneket látunk, szabadban fetregő disznókat és napsütésben lépkedő, gilisztákat kapkodó tyúkokat. Az ételek minősége ennek következtében olyan mértékben javult, hogy már csak ezáltal – és ez mindenekelőtt gyermekeinkre vonatkozik – egészségesebbek vagyunk.

A szupermarketekben régen a kasszák mellett, a gyerekek szemmagasságában található, kevésbé egészséges ételek, az édességek inkább a boltok hátsó sarkába kerültek. A mottó: amit nem látok, az nincs – így most könnyebb uralkodni magunkon.

Ráadásul már nem eszünk annyi műkaját (junk food), mert a reklám már nem nyomja reggeltől estig, hogy következmények nélkül, boldogan ehetünk egészségtelen ételeket. Hiszen szinte teljesen leállítottuk a régóta felesleges kereskedelmi reklámokat. A vegetáriánusok száma tovább nőtt. Legtöbbjük még egészségesebb, mint a népesség átlaga. És a vegánok száma is tovább nőtt.

Most ismét időt szánunk arra, hogy magunk főzzünk, vagy élvezzük a „lassú” ételeket (slow food), a mottónk: a sok helyett jobb a finom, inkább lassan élvezünk, mint hogy gyorsan bedobunk egy hamburgert. Most kevésbé a mennyiség számít, hanem inkább a minőség. És általában jobban figyelünk arra, mit eszünk és hogy honnan származik az étel, aminek az is a következménye, hogy lényegesen kevesebb élelmiszert dobunk ki, mint korábban.

Élelmiszereink egyébként összességében nem drágultak, éppen ellenkezőleg, valójában olcsóbbak. Mert most kevesebb az ivóvíz szennyvízkezelési költsége, és jóval kevesebbet költünk az orvosi kezelésekre, amelyek korábban az élelmiszerekben található növényvédő szerek, adalékanyagok és színezékek, a hibás táplálkozás és a profitmaximalizáló, a fogyasztókat károsító élelmiszeripari vállalatok összes többi trükkje miatt nagyobb mértékben voltak szükségesek.

Gyakorlatilag minden gazda átállt az ökológiai gazdálkodásra. Már nincs szükségük arra, hogy túlterheljék magukat, mint régen, vagyis jól kijönnek azzal a tisztességes hozammal, amelyet a mezőkön és az istállókban még a 20 órás munkahét mellett is ki tudnak termelni. A gazdák ugyanis termékekből származó bevételeik mellé az állami-önkormányzati szektortól tájfenntartó munkájukért további kifizetéseket kapnak. Ehhez felülvizsgálták a XX. századi mezőgazdasági tagosítást, és a mezők ma újra virágzó tájakká váltak, sok sövénnyel, fával és köztük kanyargó, tiszta patakokkal, a sivár monokultúrák helyett. Földművesnek lenni most igazi öröm, és sok fiatal szeretne ebben a szép szakmában dolgozni, a gyönyörű, harmonikus környezetben.

2. Egészségügy

Az orvosoknak most sokkal több idejük jut a páciensekre, mint korábban, mert a hangsúly már nem a költségek csökkentésén, a pénzen van, hanem valóban a betegeken. A kórházakban az orvosok már nem rohannak egyik páciensről a következőhöz, és idejük nagy részét már nem nyomtatványok kitöltésére fordítják gyógyítás helyett. A kórházakban már elegendő a személyzet, és nincs túlterhelve, mert hála Istennek, a rengeteg értelmetlen és felesleges tevékenységet – mint marketing, jogi és adótanácsadás – és a rövid életű termékeket, sok kozmetikai és luxuscikk gyártását megszüntették. Ezáltal most az értelmes feladatok elvégzésére nagyon sok munkaerő van – például beteg- és idősápoló – akik korábban közismerten kevesen és alulfizetettek voltak. Egyébként a holland Buurtzorg²⁷¹ modellje alapján sok évvel ezelőtt átalakítottuk az otthoni gondozást végző szervezeteket is, amelyek természetesen már nem profitmaximalizáló módon működnek, és ennek a következményei szenzációsak: az ápolás költségei drámai módon csökkentek, és az ellátás minősége drámaian javult.

Már régóta nem létezik a kétszintű egészségügyi ellátás, amely régen megkülönböztette a magán- és az állami egészségbiztosítással rendelkező betegeket. Ennek eredményeként a régebben magán-egészségbiztosítással rendelkezőknél elmarad néhány értelmetlen beavatkozás, például a megelőző vizsgálatok egy része, és az orvosoknak most több idejük van azok gyógyítására, akiknek csak állami egészségbiztosításuk volt.

A gyógyszerek hihetetlenül sokkal olcsóbbak és jobbak. Mivel a gyógyszergyárak már nem végeznek marketinget, értelmetlen kutatásokat, tevékenységüket már nem a profit maximalizálása szabja meg, a gyógyszerek ára kevesebb mint a felére csökkent. Az igazán jó,

²⁷¹ lásd Kreiß/Siebenbrock 2019

új gyógyszerek független, semleges szakfolyóiratokon és orvosi információs platformokon keresztül, marketing nélkül gyorsan és egyszerűen ismertté válnak, mert ezekben a folyóiratokban és platformokban már megbízhatunk – ellentétben a múlttal, amikor soha nem lehetett pontosan tudni, melyik gyógyszerészeti tanulmányt vette meg, zsirozta le, vagy manipulálta más módon az ipar a profitnövelés érdekében, és melyek voltak a valóban őszinte és megbízható tudományos források.

Termékek

1. Mennyiség és típus

Átlagosan mindannyiunknak már csak körülbelül 5000 tárgya van otthon a 2020 körüli 10 000 helyett. Hogy őszinte legyek, szerintem nem maradunk le sok mindenről, épp ellenkezőleg, a legtöbb kacatot tulajdonképpen valójában soha nem is használtuk. Nico Paech „megszabadulás a feleslegtől” koncepciója jegyében most még elégedettebbek vagyunk, mint korábban. Rájöttünk, hogy a gyakori öröm-vásárlás hosszú távon mégsem tesz boldoggá. Egy pillantás a gyermekszobákba máris megmutatja, hogy az összes műanyag ócskaság nagyrészt eltűnt, és ehelyett dobozok favonatokkal, üveggolyókkal, építőelemekkel, festő-faragó és más kreatív dolgokkal vannak. A cipő- és ruhaszekrények, valamint a pincék és a kerti tárolók is már sokkal áttekinthetőbbek. Uff! Kevesebb ballaszt. Ez kemény munka volt, sok fordulóval az újrahaznosítási telepre.

Mellesleg ma már jóval kevesebb luxustermék van, mint a múltban, nevezetesen a nagy presztízsautók és limuzinok mára kifejezetten ritkasággá váltak. Végül is miért kellene dicsekedni és egy luxusautóval bizonygatni társadalmi státuszunkat? Mióta iskoláink valóban emberségessé váltak (lásd alább), és gyermekeinket már nem fosztják meg önbizalmuktól, felnőttként már nem kell felvagnunk és nagyozolnunk – a külsőségek helyett az élet valóban fontos dolgaira koncentrálnunk. Ennek eredményeként sok felesleges termék szinte teljesen eltűnt, nevezetesen a luxusautók mellett az egyéb luxustermékek: a drága órák, a drága ékszerek, a jachtok, a magánrepülőgépek, a drága designer ruhák, a luxusszállodák, néhány ingyenség stb. Megszüntettük az ezáltal feleslegessé vált értelmetlen munkát is, és így ismét néhány órával kevesebbet dolgozunk hetente, ahelyett, hogy néhány különösen gazdag extravagáns ember álszükségleteinek kielégítésén fáradoznánk.

2. Élettartam

A termékek ma sokkal hosszabb életűek, mint korábban. Egy ismert mosógép- és háztartásigép-gyártó, amely már régen elindult ezen az úton, szövetkezetté vált. Azóta a mosógépek, hűtőszekrények, porszívók és turmixgépek élettartama több mint kétszeresére nőtt. A dolgok ismét olyan hosszú ideig működnek, mint az 1950-es és 1970-es években, több mint 20 évig! Azta! Ugyanez vonatkozik a kerékpárokra, bútorokra, cipőkre, autókra, ruhákra, izzókra, okostelefonokra, nagyjából az összes termékre, mert a gyártóknak ma már nem a haszon a legfontosabb, és már a vásárlók sem közömböseks számukra. Mert a nyereség-maximalizálás vezérelve már régen eltűnt az emberiség súlyosan hibás gondolkodás „történelmi ostobaság-fiókájában, és a fiatal közgazdászhallgatók számára már régóta világossá teszik, hogy a vállalatok értelme a „mindent az ügyfelekért!”, nem pedig az, hogy maximális profitot termeljenek néhány gazdag nagytulajdonos javára. És ehhez elsősorban megbízható, tartós termékek kellene.

Ha a termékek sok év után egyszer mégiscsak kilehelik a lelküket, most sokkal gyakrabban próbáljuk megjavítani őket, vagy saját magunk, vagy javító kávézóknak (repair café), vagy más társasági eseményeken olyan kedves emberekkel, akik valóban szívesen segítenek másoknak. Most meglepően sok ilyen van. Egyébként a javítás ma már sokkal könnyebb, mint korábban, mert gyakorlatilag az összes pótalkatrész rendelkezésre áll, és a termékeket úgy tervezik, hogy kompatibilisek és könnyen javíthatók legyenek – valóban a vásárlók érdekeit, és már nem a gazdag részvényesek érdekeit figyelembe véve. Egyébként amikor javítás után visszakapjuk a dolgainkat, sokkal jobban ragaszkodunk hozzájuk, mint korábban, és jobban vigyázunk rájuk. Ha a javításokat mi hajtjuk végre, ha ezt szeretnénk, akkor nyitott műhelyek, online javítási utasítások és a nyílt forráskódú dizájn (open source design) segítenek nekünk. A bölcsőtől a bölcsőig (cradle to cradle) gondolat magától értetődővé vált, ugyanúgy, ahogy a körforgásos gazdaság, az upcycling és a „kék gazdaság” fogalma is.

3. Megosztás és újrahasznosítás

Ezen kívül most már nem kell hogy minden termék a tulajdonunk legyen, ha használni akarjuk. Sokkal többet osztunk meg, mint korábban, az autómegosztástól a közös fűnyírókig többen használunk olyan termékeket is, mint például a vasaló. Teljesen megszoktuk a kölcsönzőket, a használt dolgok igénybevételét, a viszonteladást, börszövet, bolhapiacokat, az ingyenes termékeket átadó boltokat, a tárgyak, bútorok újrahasznosítását (reuse, refurbishing). Hiszen ezek ésszerű dolgok, és gyakran még öröm is kapcsolatba lépni az emberekkel. A termékek számának csökkentésével, élettartamuk növelésével, valamint a sok javítással és újrahasznosítással drámai mértékben csökkent az általunk termelt hulladék mennyisége. Legfőképp a műanyag használata szűnt meg szinte teljesen. Nem utolsó sorban azért, mert ma már sokkal több regionális élelmiszert fogyasztunk és regionális terméket használunk.

Energiaellátás és -fogyasztás

Otthonunkban a tárgyaink számának megfelelésével, a termékek hosszú élettartamával, valamint a megosztással és a gyakori javításokkal az energiafogyasztás nagyon nagy mértékben csökkent. Mert minden termék rengeteg energia-ráfordítást jelent: az alapanyagok kitermelése és szállítása, a gyártás, a kiszállítás a boltokba, a hulladékkezelés – mindez energiát igényel (villamos energiát, olajat stb.). Csak azért, hogy kevesebb dolgot vásárljunk, leállíthattunk számos erőművet, és megszüntethettünk sok olaj- és szénszállítmányt. Mivel sokkal több figyelmet fordítunk a regionális termékekre, mint a múltban, utcáinkon a nagyszámú értelmetlen termékmozgás is megszűnt – mi az ég szerelmére volt valaha is szükségünk olyan ásványvízre, amely több mint 1000 kilométeres távolságból került hozzánk? Egyébként is: a csapvíz minősége most már kiváló.

Ráadásul ma már ritkábban használjuk az autót és kevesebbet repülünk, ezáltal is sok energiát spórolunk. És sok község átállt az ökológiai falufejlesztésre, komolyan foglalkozott a polgárok napenergia-kezdeményezéseivel és energiaönellátó régióvá vált. Éppen ezért alig vannak már nagy erőművek és sokkal ritkábban látunk ronda nagyfeszültségű vezetékeket – aminek a golyák, a gémekek és a túrázók is nyilván örülnek. Természetesen ez azt is jelenti, hogy a levegő sokkal tisztább, mint korábban, különösen a városokban, így már csak ezáltal is mindannyian egészségesebbek vagyunk.

Oktatás

1. Iskolák

A legtöbb gyermek ma már nagyon szeret iskolába járni, egyrészt azért, mert az iskolai osztályzatok sajnálatos és demotiváló hatása gyakorlatilag megszűnt – 14 éves korig de facto már nincs osztályzás. Másrészt azért, mert a tanárok most sokkal szívesebben és nagyobb motivációval tanítanak, mivel a hajmeresztő módon atyáskodó és bürokratikus minisztériumi tanterveket szerencsére bezúzták, és most úgy taníthatnak, ahogy ők és a tantestületek, tanári konferenciák azt jónak látják, és nem úgy, ahogy a minisztériumi bürokraták szerint kellene.

Talán kissé irreálisan hangzik, hogy sok gyermek szívesen jár iskolába. Tény, hogy már 2019-ig is sok olyan gyermeket ismertünk, akiknél ez ténylegesen így volt. Ők azonban többnyire magániskolák – például Waldorf- vagy Montessori-iskolák – tanulói voltak. Egyébként mindig is igazságtalannak tartottam, hogy a jó magániskolákat, amelyekben a gyerekeket erősen támogatják és amelyekben a gyerekek gyakran igazán elégedettek, a múltban csak a jómódúak engedhették meg maguknak. A magániskolák százszázalékos állami finanszírozásának köszönhetően azonban szerencsére végül véget vetettünk ennek az igazságtalanságnak.

A mai iskolarendszer ugyanis így néz ki: sok, nagyon különböző iskola van, köztük néhány állami iskola is, de a legtöbbet ma magán, nonprofit fenntartók és a szülői kezdeményezések működtetik. Valamennyi iskola 100 százalékban állami finanszírozású. Az iskolák igazgatása saját feladatuk, önigazgatóak. Az oktatási minisztériumokat megszüntettük, és senki sem hiányolja őket. A szülők szabadon választhatják meg, melyik iskolákba akarják küldeni gyermekeiket. Elterjedt a hír, hogy az osztályzatok abszolút demotiválóak és gyermekellenesek, ezért gyakorlatilag minden iskola megszüntette őket a Waldorf-iskola mintájára, amely már 2019-ben a világ legnagyobb magániskola-szervezete volt.

Központi érettségi vagy ahhoz hasonló már régóta nincs. De minek is lenne? Az egyetemek saját felvételi tesztekkel állapítják meg, hogy valaki alkalmas-e a felsőfokú tanulmányokra. Az ipari tanulókat kereső ipari vállalkozások és általában a vállalatok egyéni igényeik alapján keresik meg a jelentkezőket. Az ügyes vagy szorgalmas iparosokat és kétkezi munkát végzőket egyébként nagyra értékeljük, mert rájöttünk, hogy valóban fontos és ésszerű az, amit tesznek mindannyiunk érdekében, és hogy nélkülük semmi sem működne.

Nincs szükségünk semmiféle szabványosított iskolai bizonyítványra. A cégek és egyetemek körében gyorsan híre ment, hogy mely iskolákban képeznek különösen jó végzettségű fiatalokat ipari és kereskedelmi munka vagy egyetemi tanulmányok sikeres elvégzéséhez. Ez az iskolák közötti verseny sok iskolát és tanárt arra ösztönöz, hogy különösen jó legyen az oktatás. Ráadásul a közsféra már nem spórol az iskolákra fordított kiadásokon, mint korábban, mert felismertük, hogy gyermekeink és fejlődésük a jövőnk. Köztudott, hogy ezen nem szabad spórolni.

2. Egyetemek

Hasonló a helyzet a felsőoktatásban is. Immár számos kiváló, nem profitorientált fenntartású új magánegyetemünk van, és számuk folyamatosan nő. Mert most minden hallgató havonta utalványt kap az államtól, és kiválaszthatja, melyik – állami vagy magán – egyetemre kíván jelentkezni. Az egyetemek ezáltal a korábbiaknál sokkal jobban igazodnak a fiatalok érdekeihez és igényeihez. A bulimiaszerű tanulás és a csupán hasznos, nem kritikus,

alkalmazkodó, betanított papagájok képzése már nem divat. Ami divat: az összefüggések tanulása és globális fejlemények megértése.

A vállalatok körében elterjedt a hír, hogy nem azok az egyetemek képzik a legjobb leendő szakembereket és menedzsereket, amelyeken a hallgatók szakbarbárokká válnak, hanem azok, amelyek a fiatalok személyiségét fejlesztik leginkább. És ezek azok az egyetemek, amelyek az alapos szakmai képzés mellett átfogó kurzusokat is kínálnak a személyes fejlődés és az általános műveltség szolgálatában (studium generale). Mert pontosan ilyen szakemberekre és vezetőkre van nagy szükség a globalizált világban.

Az oktatási minisztériumokkal együtt megszüntettük az akkreditációkat és a minisztériumi bürokraták által elrendelt egyéb ostobaságokat is. Hogy egy képzés vagy egy egyetem jó-e, azt nem a hivatalnokok döntenek el, hanem az érintettek: a hallgatók azzal, hogy jelentkeznek-e vagy sem; a vállalatok azzal, hogy felveszik-e a végzősöket vagy sem; és az oktatók azzal, hogy akarnak-e ott tanítani vagy sem. A gyenge egyetemeket sajnos be kell zárni. Az elmúlt 30 évben ezek közé tartozott néhány állami egyetem is, amelyek működése túlságosan bürokratikus volt.

Az egyetemeket az állam finanszírozza, akárcsak korábban. De van néhány lényeges különbség: a harmadik fél általi finanszírozás aradata nagyrészt elapadt, mert most ismét nagy hangsúlyt fektetünk a kutatók kutatási és oktatási szabadságára. Így az olyan típusú állami finanszírozást, amelyet az egyetemek nagyrészt a vállalatok érdekeit szolgáló kutatásra használtak, visszaalakították alapfinanszírozássá. És már nincs magánfinanszírozás az egyetemeken (miért is lenne?), mint ahogy nincs ipari általi szponzorálás vagy konszernek reklámozása sem – mert mint tudjuk, utóbbit amúgy is megszüntettük. Természetesen van együttműködés az iparral, de a korábbiakhoz képest, amikor az egyetemek alárendelt szerepben voltak, ez a kooperáció most kölcsönösen gyümölcsöző, és egyenrangúságra épül.

Kultúra és társadalmi élet

Kulturális életünk rendkívüli módon felvirágzott az elmúlt 30 évben. Ez egyrészt annak köszönhető, hogy az állami szektor a kulturális alapokon keresztül bőkezű finanszírozást nyújt a zene, a képzőművészet, az irodalom stb. területén. A pénzeket nem hivatalnokok kezelik, hanem a független kulturális alapok döntéshozó testületeinek különböző irányultságú, független tagjai. Másrészt az embereknek sokkal több idejük van a művészetekre, mint korábban, mert többségüknek csak heti 20 óra körül kell dolgozniuk. Így sok idejük marad arra, hogy a művészetek területén alkossanak, tanuljanak. Ezen kívül az emberek újra többet énekelnek, mint korábban, otthon és házon kívül is, mert észrevettük, hogy az éneklés jót tesz a léleknek – akárcsak a festés, a zene, a szobrászat, a varrás, a meditáció stb. A kreativitással végzett tevékenység jó érzésekkel tölti el az embert, egyéniségét nemesíti, ahogyan ezt Schiller „A művészek” című lenyűgöző hatású versében is olvashattuk.

Emellett végtelen igény van arra, hogy újra megszépítsük városainkat és tájainkat. Bár nagy előrelépést tettünk az elmúlt 30 évben ezen a téren, de a XX. és XXI. század eleji építészeti és táji rondaságok eltüntetéséhez valószínűleg még szükségünk lesz két emberöltőre.

A kulturális alapok között vannak olyanok is, amelyek az újságokat, folyóiratokat, televíziót, rádiót, az internetet és az összes többi médiát finanszírozzák. Az újságírók, filmkészítők ezeknél a független tagokból álló, független alapoknál pályázhatnak, és így valóban független

médiумokat alapíthatnak. Ez történt nagy léptékben az elmúlt 30 évben, és ezért ma sokkal jobban, objektívebben és magasabb szinten tájékoztatnak és szórakoztatnak minket, mint a múltban, amikor hihetetlenül egyoldalú, torz, szenzációhajhász, lapos tájékoztatást kaptunk, és olcsó, gyakran színvonalatlan szórakoztató programokkal, valamint a bulvársajtó primitív cikkeivel etettek minket.

Az önkéntes tevékenységek száma szinte robbanásszerűen megnőtt. Az önkéntes segítők munkája a sportedzőktől kezdve az önkéntes szociális éven, ifjúsági munkán át az önkéntes tűzoltóságban, baleseti segítségnyújtásban vagy környezetvédelemben való részvételig szinte minden területen drámai mértékben megsokszorozódott. Az ilyen tevékenységeknek van értelme, és egyébként is most sokkal több időnk van, mint korábban. A közösségi élet és a közösségi érzés nagyon megerősödött. Az emberek sokkal elégedettebbek, mint korábban. Egyébként az állam ezáltal jelentős összegeket spórol meg, amelyek ma máshol rendelkezésre állnak és hasznos dolgokra fordíthatók.

Politika

A szövetségi parlamentben (Bundestag) és a tartományi parlamentekben (Landtag) megszűnt a pártok monopóliuma, most sok független közvetlen képviselőjelölt van, akik már nem állnak a pártok nyomása alatt, s valóban csak a lelkiismeretükre hallgatnak. Ennek eredményeként üdítő és izgalmas új vitakultúra alakult ki a Bundestagban és a tartományi parlamentekben, mert a pártérdekek, az üres frázisokkal való feltűnősködés helyett ma már gyakran a polgárok valódi érdekeiről van szó. Az ipari lobbisták eltűntek, így már nem írnak számtalan törvényjavaslatot. Hans Christoph Binswanger ötlete²⁷² nyomán a demokratikus fórumokon abszolút független ökológiai tanácsokat hoztunk létre, amelyek kétharmados többséggel megvétózhatják a képviselők határozatait, és szintén kétharmados többséggel törvényeket is kezdeményezhetnek. Bevezettük továbbá a svájci mintára épülő népszavazásokat is. Az elmúlt 10 évben mindenféle ügyben több tucatnyi ilyen népszavazás volt, lényegesen több, mint Svájcban. Ez felélénkítette a demokráciát. A népszavazások során a javaslat támogatói és az ellenzők pontosan ugyanannyi plakátot helyezhetnek ki és ugyanannyi információs adást sugározhatnak, így nem az anyagi erő dönt, hanem a jobb érvek.

Mindezen intézkedések hatására a demokrácia erőteljesen fejlődött, jelentősen csökkent az állampolgárok politikától való elzárkózása, széles körben elterjedt a politikai elkötelezettség, és most, a mindennapi politikában gyakran az állampolgárok érdekei vannak előtérben az egocentrikus politikusok hatalmi érdekei vagy a nagyipar lobbierdekei helyett.

c. Záró megjegyzés

Milyen szép lehetne a világunk! Milyen hihetetlenül szép!

Ma megvannak a technikai lehetőségeink és anyagi erőforrásaink arra, hogy olyan széppé és igazán élhetővé tegyük a világot, amilyenre az emberiségnek eddig még hozzávetőlegesen sem volt esélye. Ma egyedülállóan emberséges, békés és értelmes életet élhetnénk. Szilárd

²⁷² Binswanger, H.C. 2009, 207. o.

meggyőződésem, hogy az utolsó fejezetben felvázolt állapotokat könnyen megvalósíthatnánk, ha akarnánk. Miért nem tesszük?

Miért tesszük inkább mindazt egymással, amit a könyv első fejezeteiben leírtam? Gyakorlatilag minden szenvedésünkért és nyomorúságunkért mi vagyunk a felelősek, mert minden társadalmi szabályt és minden törvényt mi hozunk létre. Azt hiszem, az összes nemkívánatos fejlemény szinte kivétel nélkül téves vagy helytelen gondolkodáson alapszik, hogy minden szenvedés és nyomorúság végső soron az egoizmusnak, az erkölcs és az etika hiányának köszönhető.

A fentiekben vázolt, élhető jövőbe vezető út szerintem a megismerésen és a szívünkön keresztül, egy tudati folyamaton keresztül vezet. Ezt a tudati folyamatot követik hosszú távon az érzések, az erkölcs és az akarat. Lelkünkben, tudatunkban nap mint nap dúl a küzdelem a jó és a rossz, az igazság és a tévedés, vagyis hazugság, a szép és a csúf között.

Ha tudatosul bennünk, hogy minden emberben valami végtelen, transzcendens, isteni él, hosszú távon másképp fogunk bánni egymással. De nemcsak az emberben. Ha tudatosul bennünk, hogy az állatok, a növények és az ásványi anyagok, hogy minden mögött több van annál, ami kézzel fogható, szemmel látható, akkor a földdel, a növényekkel, az állatokkal, vagyis mindennel másként, szeretetteljesen, tisztelettudóan fogunk bánni. Akkor igazán élhető és szeretettel teli bolygóvá formálhatjuk a Földet. És szerintem ez a feladatunk. Az ÚR ezt mondja a Faust ÉGI PROLÓGUS-ában:

*„Mert könnyen lankad el az ember munka láttán,
tétlen nyugalmat gyorsan megszeret;
ezért mellé oly társat rendelek,
ki buzdít, hajt s forgódik, mint a Sátán.”*

Mefisztó feladata: ösztökéljen minket, hogy bizonyos dolgok tudatosuljanak bennünk és végül az, hogy megváltssuk őt. Legyőzhetjük ezt a szegény ördögöt, ha megismerjük, ha önmagunkat megismerjük, és tudatosítjuk magunkban, hogy létünk örök és végtelen.

Quidquid latet apparebit, nil inultum remanebit.
(*Bűn itt nem marad titokban, sem gyalázat megtorlatlan.*)

Bibliografía

- Adams, Michael (Szerk.): Das Geschäft mit dem Tod. Der größte Wirtschaftsprozess der USA und der Anfang vom Ende der Tabakindustrie, Zweitausendeins: Frankfurt a. M., 2007.
- Arnold, Lutz: Makroökonomik Eine Einführung in die Theorie der Güter-, Arbeits- und Finanzmärkte, 5., überarbeitete Auflage, Tübingen, Mohr, 2016.
- Aufschnaiter, Ulrike von, Deutschlands Kranke Kinder: Wie auf Anweisung der Regierung Kitas und Schulen die Gesundheit unserer Kinder schädigen, Hamburg, tredition, 2019.
- Baker, Sann Sinclair: The Permissible Lie – The Inside Truth about Advertising. Peter Owen, London, 1969.
- BCG (The Boston Consulting Group): Collateral Damage – Back to Mesopotamia? – The Looming Threat of Debt Restructuring, by David Rhodes and Daniel Stelter, September 2011.
- BCG (The Boston Consulting Group): Global Wealth Report June 2018.
- Becker, Gary: Vom Nutzen der Liebe, Interview in: McK Wissen. Das Magazin von McKinsey, Ausgabe 11, Hamburg, 3. Jahrgang, Dezember 2004, 78-83. p.
- Berger, Wolfgang: Ein toter Nobelpreisträger führt Krieg gegen uns. In: Ökologie Politik, Zeitschrift der ödp, November 2009.
- Berger, Wolfgang: Verantwortung für die Zukunft ist unrentabel, in: Humane Wirtschaft 5/2006.
- Berk, Jonathan; DeMarzo, Peter, Grundlagen der Finanzwirtschaft – Analyse, Entscheidung und Umsetzung, 3., aktualisierte Auflage, Hallbergmoos, Pearson, 2016.
- Beschorner, Thomas, Ulrich, Peter, Wettstein, Florian (Szerk.): St. Galler Wirtschaftsethik – Programmatik, Positionen, Perspektiven, Ehtik und Ökonomie Band 16, Marburg, Metropolis-Verlag, 2015.
- Beuys, Joseph (1985): Aktive Neutralität – Die Überwindung von Kapitalismus und Kommunismus. Vortrag vom 20.01.1985, 3.Auflage, FIU, Wangen, 1989.
- Binswanger, Hans Christoph: Die Glaubensgemeinschaft der Ökonomen – Essays zur Kultur und Wirtschaft, Hamburg, Murmann, 2011.
- Binswanger, Hans Christoph: Vorwärts zur Mäßigung – Perspektiven einer nachhaltigen Wirtschaft, Hamburg, Murmann, 2009.
- Binswanger, Mathias: Sinnlose Wettbewerbe – Warum wir immer mehr Unsinn produzieren, Freiburg im Breisgau, Herder, 2012.
- Braungart, Michael und McDonough, William: Einfach intelligent produzieren Cradle to Cradle: Die Natur zeigt, wie wir die Dinge besser machen können, 6. Auflage, Berlin, BvT, 2011.
- Brealey, Richard A. und Myers, Stewart C. : Principles of Corporate Finance, 7. Auflage, New York, 2003.

- Bruner, Robert F. und Carr, Sean D. : The Panic of 1907. Lesson's Learned from the Market's Perfect Storm, Hoboken, New Jersey, 2007.
- Chang, Nancy: Das Ende der Bürgerrechte? Die frei-heitsfeindlichen Antiterrorgesetze der USA nach dem 11. September, Berlin, 2004.
- Coase, Ronald: The Problem of Social Cost, in: The Journal of Law and Economics, Oct. 1960, 1-44. o.
- Deimling, Daniel: Betriebswirtschaftslehre – Eine Polemik, Augsburg, Rainer Hampp, 2018.
- Domhoff, George William: Who rules America, April 2017.
<http://whorulesamerica.net/power/wealth.html> (2019. február 22.).
- Eisenstein, Charles: Ökonomie der Verbundenheit – Wie das Geld die Welt an den Abgrund führte – und sie dennoch jetzt retten kann, München, Scorpio, 2013.
- Esterl, Dietrich: Emil Molt 1876-1936 Tun, was gefordert ist, Stuttgart, Verlag Mayer, 2012.
- Evangelii gaudium, Apostolische Schreiben von Papst Franziskus vom 24. November 2013.
- Fabiunke, Günter: Luther als Nationalökonom, Anhang: Martin Luther: An die Pfarrherren wider den Wucher zu predigen, Vermahnung – 1540, Berlin (Ost), Akademie Verlag, 1963.
- Felber, Christian: Gemeinwohlökonomie. Das Wirtschaftsmodell der Zukunft, Wien, Deuticke, 2010.
- Frick, Joachim und Grabka, Markus: Gestiegene Vermögensungleichverteilung in Deutschland, Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung (DIW), Berlin, Januar 2009.
- Geitmann, Robert: Bibel, Kirchen und Zinswirtschaft, Vortrag vom 10.8.1989 in Wuppertal-Neviges, 1989.
- Glattfelder, James: Decoding Complexity – the Organizing Principles Behind Our Economy, The Montreal Review, April 2012.
- Goldacre, Ben: Die Pharma-Lüge. Wie Arzneimittelkonzerne Ärzte irreführen und Patienten schädigen, Köln, Kiepenheuer & Witsch, 2013.
- Graeber, David: Bullshit Jobs – A Theory, UK, Allen Lane, Penguin, 2018.
- Graeber, David: Schulden, Stuttgart, Goldmann, 2012.
- Hauschke, Oliver: Schafft die Schule ab – Warum unser Schulsystem unsere Kinder nicht bildet und radikal verändert werden muss, München mvg, 2019.
- Hill, Napoleon : Outwitting the Devil – The Secret to Freedom and Success, New York, Sterling (written in 1938), 2011.
- Kennedy, Margrit: Geld ohne Zinsen und Inflation, München, Goldmann, 1996.
- Keynes, John Maynard: The General Theory of Employment, Interest and Money, New York, 1964.

- Keynes, John Maynard: Wirtschaftliche Möglichkeiten für unsere Enkelkinder, in: Reuter, Norbert (2007): Wachstumseuphorie und Verteilungsrealität. Wirtschaftspolitische Leitbilder zwischen Gestern und Morgen. Mit Texten zum Thema von John Maynard Keynes und Wassily Leontief, 2. vollständig überarbeitete und aktualisierte Aufl., Marburg, Metropolis, 1930.
- Kinder, Hermann und Hilgemann, Werner: dtv-Atlas zur Weltgeschichte, Band II, 14. Auflage, München, 1979.
- Koran, Übersetzung von Max Henning, Leipzig, 1989.
- Kreiß, Christian: Profitwahn – Warum sich eine menschengerechtere Wirtschaft lohnt, Marburg, Tectum, 2013.
- Kreiß, Christian: Geplanter Verschleiß: Wie die Industrie uns zu immer mehr und immer schnellerem Konsum antreibt – und wie wir uns dagegen wehren können, Berlin, Europa Verlag, 2014.
- Kreiß, Christian: Werbung nein danke Warum wir ohne Werbung viel besser leben könnten, Berlin, Europa Verlag, 2016.
- Kreiß, Christian, Siebenbrock Heinz: Blenden Wuchern Lamentieren: Wie die Betriebswirtschaftslehre zur Verrohung der Gesellschaft beiträgt, Berlin, Europa Verlag, 2019.
- Kreiß, Christian, Splettstößer, Jochen (2014): Mikrokreditbanken – Fluch oder Segen? in: Zeitschrift für das gesamte Kreditwesen, 1.August 2014, 758-762.o.
- Lütge, Christoph, Uhl, Matthias: Wirtschaftsethik, München, Vahlen, 2018.
- Luther, Martin (1540): An die Pfarrherren, wider den Wucher zu predigen, Vermahnung 1540, Weimarer Ausgabe (WA) 51 (hier häufig zitiert nach Fabiunke (1963)).
- Luther, Martin: Großer Katechismus, WA 30I.
- Luther, Martin: Tischreden <http://www.lutherdansk.dk/WA/D.%20Martin%20Luthers%20Werke,%20Weimarer%20Ausgabe%20-%20WA.htm>.
- Luther, Martin: Von Kaufshandlung und Wucher 1524, WA 15.
- Mankiw, Gregory N., Taylor Mark P.: Grundzüge der Volkswirtschaftslehre, 6, überarbeitete und erweiterte Auflage, Stuttgart, Schäffer-Pöschel, 2016.
- Mausfeld, Rainer (2017): Massenmediale Ideologieproduktion, in: Wernicke, Jens (2017), Lügen die Medien? Propaganda, Rudeljournalismus und der Kampf um die öffentliche Meinung, Frankfurt/M, Westend, 2017, 134-153.o.
- Mirowski, Philip/Plehwe, Dieter (Ed.): The Road from Mont Pèlerin – The Making of the Neoliberal Thought Collective, Harvard University Press, Cambridge (MA) und London (GB), 2009.
- Müller, Dirk: Machtbeben – die Welt vor der größten Wirtschaftskrise aller Zeiten, Hintergründe, Risiken, Chancen, München, Heyne, 2018.

- Myers, Gustavus: History of the Great American Fortunes, Vol. III., Great Fortunes from Railroads, Chicago, Charles H.Kerr & Company, 1910.
- Nietzsche, Friedrich: Also sprach Zarathustra, Werke II, Frankfurt/M., Ullstein, 1981.
- Ogilvy, David: Ogilvy über Werbung, Düsseldorf und Wien, Econ, 1984.
- Olson, Mancur: Aufstieg und Niedergang von Nationen – Ökonomisches Wachstum, Stagflation und soziale Starrheit, Tübingen, Mohr Siebeck (englische Originalausgabe 1982), 1991.
- Ottacher, Gebhard: Der Welt ein Zeichen geben. Das Freigeldexperiment von Wörgl/Tirol 1932/33, Kiel, 2007.
- Packard, Vance: Die geheimen Verführer – Der Griff nach dem Unbewussten in jedermann, Frankfurt (Ersterscheinung USA 1957), Ullstein Taschenbuch, 1964.
- Paech, Niko: Befreiung vom Überfluss – Auf dem Weg in die Postwachstumsökonomie. 5. Auflag, München, Oekom, 2013.
- Pawlas, Andreas: Die lutherische Berufs- und Wirtschaftsethik Eine Einführung, Neukirchen-Vluyn, Neukirchener, 2000.
- Raworth, Kate: Doughnut Economics Seven Ways to Think Like a 21st-Century Economist, London, Random House, 2018.
- Rügemer, Werner; Wigand, Elmar: Die Fertigmacher – Arbeitsunrecht und professionelle Gewerkschaftsbekämpfung, PapyRossa (Köln), 2014.
- Schmidt, Josef: Vorbilder – Leitbilder, 2. Aufl., Schmidt Verlag, Bayreuth, 1989.
- Schumacher, Ernst Ulrich: Small is beautiful – Die Rückkehr zum menschlichen Maß. (Engl. Originalausgabe 1973, dt. Erstaussgabe 1977), München, Oekom, 2013.
- Schwarz, Fritz: Das Experiment von Wörgl, Bern, 1951.
- Schwarz, Fritz: Morgan – der ungekrönte König der Welt, Erstaussgabe 1924, 5. Auflage, Bern, 1933.
- Sachverständigenrat, Jahresgutachten 2008/2009.
- Saint-Exupéry, Antoine de: Der Kleine Prinz, Düsseldorf, Karl Rauch, 1995.
- Sedlacek, Tomas: Die Ökonomie von Gut und Böse. München, Hanser, 2012.
- Siebenbrock, Heinz: Führen Sie schon oder herrschen Sie noch? Eine Anleitung zum fairen Management. Marburg, Tectum, 2013.
- Skidelsky, Robert; Skidelsky, Edward: Wie viel ist genug? Vom Wachstumswahn zu einer Ökonomie des guten Lebens, München, Kunstmann, 2013.
- Smith, Adam (Erstveröffentlichung 1776): An Inquiry into the Nature and Causes of The Wealth of Nations, An Electronic Classics Series Publications, 2005.
- Smith, Adam: The Theory of Moral Sentiments (Erstveröffentlichung 1759), Enhanced Media Publishing, Los Angeles, 2016.

- Statistisches Bundesamt, Statistisches Jahrbuch 2017.
- Steiner, Rudolf: Inneres Wesen des Menschen und Leben zwischen Tod und neuer Geburt (Gesamtausgabe 153), Dornach, 1997.
- Steiner, Rudolf: Soziale Ideen, soziale Wirklichkeit, soziale Praxis (Gesamtausgabe 337a), Dornach, 1999.
- Steiner, Rudolf: Der Goetheanismus, ein Umwandlungsimpuls und Auferstehungsgedanke, (Gesamtausgabe 188), Dornach, 1982.
- Steiner, Rudolf: Der innere Aspekt des sozialen Rätsels (Gesamtausgabe 193), Dornach, 1989.
- Stiglitz, Joseph: The Price of Inequality, London, 2012.
- Strasser, Christian: Das erwachende Bewusstsein – Aufbruch in die neue Zeit, München, Scorpio, 2010.
- Sukhdev, Pavan: Corporation 2020 – Warum wir Wirtschaft neu denken müssen, München, Oekom, 2013.
- Thaler, Richard H.: Misbehaving the Making of Behavioural Economics, Penguin Random House UK, 2015.
- Ulrich, Peter: Integrative Wirtschaftsethik – Grundlagen einer lebensdienlichen Ökonomie, 5.Auflage, Bern, Haupt, 2016.
- Unruh, Conrad Max von: Zur Physiologie der Sozialwirtschaft, Leipzig, 1918.
- Vitali, Stefania; Glattfelder, James B.; Battiston, Stefano: The network of global corporate control. September 2011, ETH Zürich.
- Wehler, Hans-Ulrich: Die neue Umverteilung – Soziale Ungleichheit in Deutschland. 3. Aufl., C. H. Beck (München), 2013.
- Wernicke, Jens: Lügen die Medien? Propaganda, Rudeljournalismus und der Kampf um die öffentliche Meinung, Frankfurt/M., Westend, 2017.
- Weiß, Claudia, Klein, Birgit, Schauff, Andrea, Löbel, Janina: Lebensmittel-Lügen – Wie die Food-Branche trickst und tarnt, Verbraucherzentrale NRW (Hg.), Düsseldorf, 2013.
- Wöhe, Günter, Döring, Ulrich, Brösel, Gerrit: Einführung in die Allgemeine Betriebswirtschaftslehre, 26., überarbeitete und aktualisierte Auflage, München, Franz Vahlen, 2016.
- Zimmer, Heinrich: Philosophie und Religion Indiens (Erstausgabe 1961), 2. Auflage, Baden-Baden, 1976.

A tartalomról:

Ha Goethe „Faust”-jának ismert alakja, Mefisztó alkotná a gazdaság szabályait, mit tenné? E könyv ebből a szempontból vizsgálja a mai gazdasági rendszert. Az eredmények megdöbbentőek, és érthetővé teszik a gazdasági élet néhány folyamatát, amelyeket egyébként nehéz lenne megmagyarázni.

A szerzőről:

Prof. Dr. Christian Kreiß (*1962): Közgazdasági és gazdaságtörténeti tanulmányok és doktori fokozat. Kilenc év szakmai tapasztalat bankárként, ebből hét befektetési bankárként. 2002 óta az Aaleni Egyetemen finanszírozást és közgazdaságtant tanít. Öt könyv szerzője: 1. Profitwahn – Warum sich eine menschengerechtere Wirtschaft lohnt (2013) [Profitőrület – Miért éri meg az emberi léptékű gazdaság]; 2. Geplanter Verschleiß – Wie die Industrie uns zu immer mehr und immer schnellerem Konsum antreibt – und wie wir uns dagegen wehren können [Tervezett elavulás – Hogyan ösztönöz az ipar egyre több és egyre gyorsabb fogyasztásra, és hogyan védekezhetünk ez ellen] (2014); 3. Gekaufte Forschung – Wissenschaft im Dienst der Konzerne (2015) [Megvett kutatás – A tudomány a konszernek szolgálatában]; 4. Werbung nein danke – Warum wir ohne Werbung viel besser leben könnten (2016) [Köszönjük, nem kérünk reklámot – Miért tudnánk reklám nélkül sokkal jobban élni]; 5. BWL Blenden Wuchern Lamentieren – Wie die Betriebswirtschaftslehre zur Verrohung der Gesellschaft beiträgt [Káprázat, túlburjánzás, siránkozás – Hogyan járul hozzá az üzemgazdaságtan a társadalom eldurvulásához] (2019, Heinz Siebenbrock-kal közösen). Három szakértői felkérés a német Bundestagban (három különböző politikai párttól – politikailag független). Számos televíziós, rádió- és magazininterjú, nyilvános előadás és publikáció.

Kapcsolat: christian.kreiss@hs-aalen.de

Internet: www.menschengerechthewirtschaft.de